

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра всесвітньої історії

На правах рукопису

ШАДУРА ОЛЕКСАНДРА ОЛЕКСАНДРІВНА
ВІЗУАЛІЗАЦІЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ У 11 КЛАСІ (НА ПРИКЛАДІ
ТЕМИ «ХОЛОДНА ВІЙНА»)

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ХЛІБОВСЬКА ГАННА МИКОЛАЇВНА,

кандидат історичних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри _____

від _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

(Стрільчук Л.В.) _____

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Шадура О. О. Візуалізація на уроках історії у 11 класі (на прикладі теми «Холодна війна»).

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр».

Магістерська робота присвячена дослідженню проблеми візуалізації, як однієї із методичних практик, які використовуються для навчання учнів історії в закладах загальної середньої освіти. Пропонується розглянути методичні рекомендації застосування візуалізації при вивченні теми «Холодна війна».

Зазначено, що проблема візуалізації займає чинне місце в роботах вітчизняних учених. У навчальній програмі з історії для ЗЗСО цій темі також приділена увага. В роботі розглянуто підходи та методи дослідження, що застосовуються для аналізу візуальних джерел при вивченні теми «Холодна війна», досить дискусійної проблеми в сучасній історіографії.

Проаналізовано теоретичні аспекти використання візуалізації на уроках історії, зокрема принципи та методи, що підвищують ефективність засвоєння історичного матеріалу через візуальні засоби. Окремо виділено значення візуальних джерел для розвитку критичного мислення та здатності до аналізу історичних подій у здобувачів загальної середньої освіти.

Розглянуто практичні аспекти застосування візуальних джерел у навчанні історії на прикладі теми «Холодна війна». Сформовано методичні рекомендації щодо запровадження означеної теми в навчальний процес. Запропоновано використання таких візуальних джерел, як фотографії, карти, таблиці, схеми, ілюстрації, інфографіка та інших візуальних матеріалів для поглибленого розуміння учнями подій «Холодної війни». Визначено предметні компетентності, які можливо сформувати у школярів, використовуючи візуальні джерела.

Ключові слова: візуалізація, інфографіка, інтелектуальні карти, здобувачі загальної середньої освіти, «Холодна війна», блокове протистояння, «залізна завіса», гонка озброєнь.

ABSTRACT

Shadura O. O. Visualisation in History Lessons in Grade 11 (on the example of the topic «Cold War»).

Qualification work for the educational degree «Master».

The master's thesis is devoted to the study of the problem of visualisation as one of the methodological practices used to teach history to students in general secondary education. It is proposed to consider the methodological recommendations for the use of visualisation in the study of the «Cold War».

It is noted that the problem of visualisation is an important issue in the works of domestic scholars. The history curriculum for general secondary schools also pays attention to this topic. The paper examines the approaches and research methods used to analyse visual sources in the study of the «Cold War», a rather controversial issue in modern historiography.

The theoretical aspects of the use of visualisation in history lessons are analysed, including the principles and methods that increase the effectiveness of learning historical material through visual means. The importance of visual sources for the development of critical thinking and the ability to analyse historical events in students of general secondary education is highlighted.

The practical aspects of the use of visual sources in teaching history on the example of the topic «Cold War» are considered. Methodological recommendations for the introduction of this topic into the educational process are formed. The use of such visual sources as photographs, maps, tables, diagrams, illustrations, infographics and other visual materials for in-depth understanding of the events of the «Cold War» by students is proposed. The subject competences that can be developed in students using visual sources are identified. Emphasis is placed on the use of an activity-based approach.

Keywords: visualisation, infographics, intelligent maps, general secondary education students, «Cold War», bloc confrontation, «Iron Curtain», arms race.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛА. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ	26
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ «ПОЧАТОК ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ)	47
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84
ДОДАТКИ	94

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах освіта зіштовхнулася з викликом адаптації до нових реалій інформаційного суспільства. В ньому візуальна інформація набуває все більшого значення. XXI століття характеризується постійним зростанням обсягів інформації та оновленням даних, що створює нові виклики для освітнього процесу. Пошук оптимальних підходів до подання інформації стає критично важливим завданням для закладів загальної середньої освіти та педагогів, оскільки традиційні джерела знань можуть бути недостатньо ефективними у цифровому середовищі.

Розвиток технологій і цифрових платформ відкриває нові можливості для усіх учасників освітнього процесу, але одночасно вимагає нових методів навчання, які будуть враховувати специфіку сприйняття інформації сучасними здобувачами загальної середньої освіти. З огляду на це, освітній процес має бути переорієнтований на ефективну інтеграцію цифрових ресурсів та візуальних матеріалів, щоб забезпечити глибше розуміння і засвоєння знань у нових умовах інформаційного простору.

Сучасне покоління сприймає світ через цифрові технології, проводячи більшу частину свого часу з електронними пристроями. Сучасні здобувачі середньої освіти потребують більш наочного представлення інформації через яскраві образи та мультимедійні ресурси, які сприяють кращому засвоєнню знань і розвитку критичного та креативного мислення. Для ефективної організації навчання важливо враховувати інноваційні зміни та інтегрувати нові технології в освітній процес. Зокрема, ключове значення має впровадження онлайн-інструментів і засобів візуалізації навчальної інформації. Засвоєння педагогами нових методів та інструментів стає необхідною умовою для успішного реформування освіти, що сприяє підвищенню ефективності навчального процесу і кращому засвоєнню знань здобувачами загальної середньої освіти. Саме тому, вибір теми магістерського дослідження «Візуалізація на уроках історії у 11 класі (на прикладі теми

«Холодна війна», є особливо актуальним та практично значимим.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає в теоретико-методологічному аналізі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та засобів візуалізації навчального матеріалу при вивченні теми «Холодна війна» на уроці історії. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі *завдання*:

- проаналізувати історіографію та джерела дослідження;
- охарактеризувати теоретичні основи візуалізації на уроках історії;
- сформуувати методику використання візуалізації на уроках історії в 11 класі (на прикладі теми «Холодна війна»).

Об’єктом дослідження є візуалізація як метод навчання історії.

Предметом дослідження є технології та засоби візуалізації навчального матеріалу при навчанні теми «Холодна війна».

Хронологічні рамки дослідження. Нижня межа дослідження охоплює період завершення Другої світової війни у 1945 році, верхня межа охоплює початок 1990-х років, зокрема події, що призвели до розпаду СРСР, Югославії, розпуску Варшавського договору та об’єднання Німеччини.

Територіальні межі дослідження. Охоплюють ключові географічні та політичні регіони, що мали значний вплив на розвиток Холодної війни. Зокрема, Західний блок (США, Велика Британія, Франція, ФРН, Китайська Республіка, Південна Корея тощо) та Східний блок (Радянський Союз, Північна Корея, Куба, Польща, Чехословаччина, Угорщина тощо).

Практичне значення дослідження полягає в розробці та впровадженні нових методів візуалізації навчального матеріалу на уроках історії у 11 класі на прикладі теми «Холодна війна», а також в оцінці їхньої ефективності у покращенні засвоєння навчального матеріалу та розвитку критичного мислення здобувачів загальної середньої освіти. Отримані результати можуть служити основою для створення навчальних матеріалів та мультимедійних ресурсів, що інтегрують сучасні інформаційно-комунікаційні технології для візуалізації історичних подій. Результати дослідження можуть бути

використані для формування рекомендацій щодо оптимізації методів викладання історії в старших класах. Також, отримана інформація може стати важливим ресурсом для педагогів, що прагнуть вдосконалити свої педагогічні практики, та студентів, які бажають розширити свої знання з методики навчання, педагогіки та всесвітньої історії.

Апробація результатів дослідження. Тема магістерської роботи була апробована під час роботи III Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів «Україна у світовому просторі: минуле і сучасність (м. Луцьк, 22 травня 2024 року). Шадура О. О. Візуалізація як спосіб навчання учнів закладів загальної середньої освіти. *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів «Україна у світовому просторі: минуле і сучасність (м. Луцьк, 22 травня 2024 року).* 2024. С. 307-308.

Структура магістерської роботи відповідає меті та поставленим завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел додатків.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛА. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність використання засобів візуалізації на уроках історії залишається високою на сьогоднішній день. Завдяки швидкому розвитку технологій та доступності різноманітних мультимедійних ресурсів, інтеграція візуальних елементів у навчальний процес стає необхідною для покращення розуміння здобувачами загальної середньої освіти історичних концепцій і підтримки їх інтересу до предмету. В умовах сучасної освіти, де акцент робиться на розвиток компетенцій для ефективної роботи з інформацією, аналізу та оцінки, використання візуалізації сприяє формуванню необхідних навичок, адже вона дозволяє здобувачами загальної середньої освіти не лише сприймати інформацію через зорові та слухові канали, але й взаємодіяти з історичними подіями на більш глибокому рівні.

Поняття «візуальний» широко застосовується в різних сферах, таких як: медицина, архітектура, психологія, освіта та інших областях. Відсутність єдиного визначення терміна «візуалізація» зумовлена тим, що кожна галузь інтерпретує його в контексті власних потреб і особливостей. Аналіз наукової літератури спонукає до розгляду понять, що детально розкривають суть і специфіку застосування та функціонування візуалізації в освітньому процесі.

Зокрема, в українському тлумачному словнику термін «візуалізація» означає процес отримання або подання видимого зображення предметів, явищ чи процесів, які недоступні для безпосереднього спостереження [17, с. 1440]. Цей процес може включати використання різноманітних візуальних засобів, таких як: діаграми, схеми, малюнки, фотографії, відео та анімації, з метою унаочнення і полегшення розуміння концепцій, даних або ідей. У контексті освітнього процесу, зокрема в навчанні історії, візуалізація відіграє важливу роль у спрощенні засвоєння матеріалу, оскільки дозволяє здобувачам загальної середньої освіти формувати більш чітке і детальне уявлення про історичні події, процеси та взаємозв'язки.

Українські науковці та педагоги значно розвинули дослідження в області візуалізації в контексті навчання історії. Психолого-педагогічні аспекти візуалізації розглянуті Іриною Ліпчевською [60] та Наталією Житеньовою [38]. Особливості впровадження візуалізації в навчальний процес були проаналізовані Олександром Бабичем і Оленою Семеніхіною [18]. Аналіз онлайн-сервісів для візуалізації освітнього процесу висвітлений у дослідженнях Михайла Друшляка [33] та Володимира Глядуна [29]. Методичні основи візуалізації в освітньому процесі досліджені в працях Віктора Власова [25], Олени Пометун [72] та Павла Мороза [63].

Ірина Ліпчевська вважає, що термін «візуалізація» можна трактувати як: «спосіб комунікації та метод аналізу даних для вирішення продуктивних завдань» [60, с. 63]. Вона підкреслює, що поняття «візуалізація» зазнало трансформацій, набуло оновленого значення та акцентується на діяльнісному компоненті. З цим твердженням погоджується і Наталія Житеньова, яка розглядає візуалізацію як: «сукупність прийомів представлення інформації в зручній для зорового сприйняття формі» [38, с. 144]. Це означає, що завдяки візуалізації, зокрема з використанням сучасних цифрових технологій, покращується подання інформації, яку складно відтворити в реальному житті, і вона краще сприймається аудиторією.

Олександр Бабич і Олена Семеніхіна визначають візуалізацію як: «процес унаочнення інформації, що здійснюється не лише через зоровий образ, але й через процес його створення» [18, с. 136]. Вони підкреслюють, що поняття «візуалізація» включає в себе додатковий «діяльнісний компонент», що робить його ширшим у порівнянні з поняттям «наочність». Михайло Друшляк розглядає візуалізацію як: «проміжний етап між навчальним матеріалом і кінцевим результатом навчання, своєрідний гносеологічний механізм, який дозволяє «ущільнити» процес пізнання, усунути другорядні деталі і таким чином оптимізувати його» [33, с. 139]. Незважаючи на різні підходи, у багатьох визначеннях візуалізації спільним є акцент на поданні інформації у формі, зручній для зорового сприйняття та

розуміння.

На думку Володимира Глядуна, ефективне викладання історії вимагає впровадження сучасних педагогічних стратегій [29, с. 152]. В умовах обмеженого часу та нестачі методичних матеріалів, ключовим завданням сучасного педагога є використання інтерактивних і кооперативних методів навчання, таких як: проекти та інтерактивні плакати. Це дозволяє не лише забезпечити глибше розуміння історії, але й сприяти розвитку в учнів почуття співпраці та поваги до історичного спадку.

Особливо важлива методична та підручникотворча діяльність Віктора Власова, який уперше у науково-методичній практиці розробив і систематизував переліки пам'яток архітектури та образотворчого мистецтва, що є обов'язковими для розпізнавання абітурієнтами ЗНО [25, с. 96]. В. Власов також створив систему навчально-пізнавальних завдань до візуальних джерел, реалізовану у підручниках історії для старших класів, що підкріплює компетентнісний підхід в освітньому процесі.

Значний внесок вітчизняних дослідників у розвиток методики візуалізації навчання історії та її інтеграцію в освітній процес зробили Олена Пометун та Павло Мороз, які підкреслюють важливість візуалізації в навчанні історії (див. рис. 1.1.).

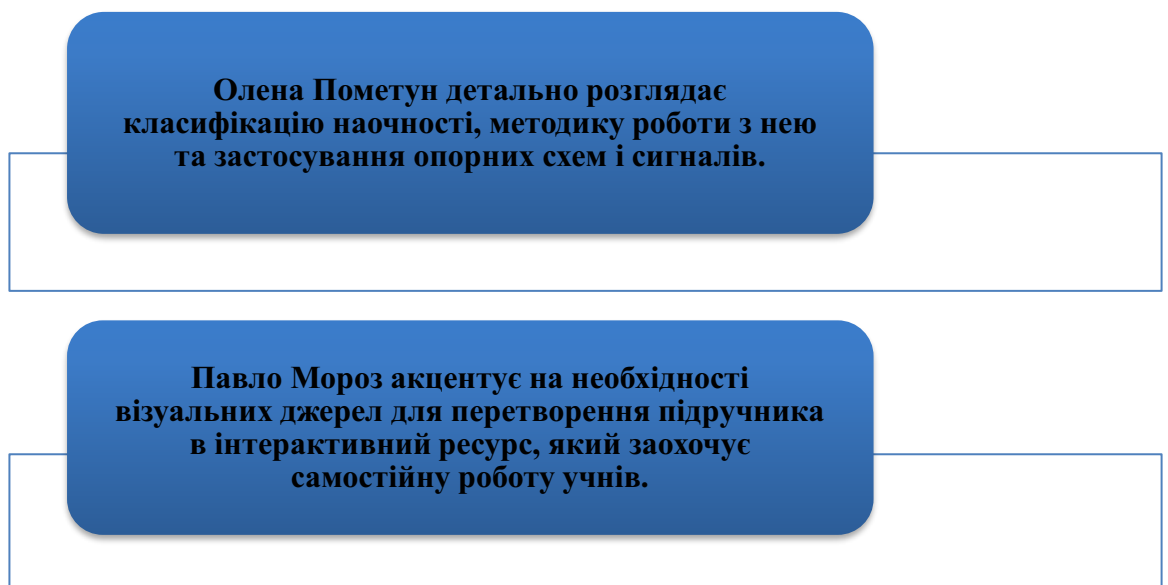

Рис. 1.1. Внесок вітчизняних дослідників у розвиток методики візуалізації навчання історії [72;63]

Проаналізувавши тлумачення поняття «візуалізація» вітчизняними науковцями, пропонуємо наступне визначення: «діяльнісний процес, який включає в себе методи і прийоми, спрямовані на подання текстової інформації або її трансформацію у графічні образи з метою полегшення аналізу, інтерпретації та глибшого осмислення об'єкта дослідження. Процес сприяє підвищенню ефективності роботи з інформацією, забезпечуючи зручність її сприйняття і полегшуючи доступ до суттєвих аспектів досліджуваного матеріалу».

Відомо, що теорія стилів навчання стала предметом численних досліджень та опитувань. Зокрема, у звіті британського дослідницького центру з розвитку освіти та професійних навичок, опублікованому в 2004 р., розглядається понад 70 стилів навчання, які пропонуються на ринку. Автори звіту зауважують: «прихильники цих методик створюють індустрію, орієнтовану на корисливі інтереси, наповнену суперечливими аргументами. Спокуса класифікувати, наклеювати ярлики та зациклюватися на стереотипах є надзвичайно шкідливою, оскільки вона може призвести до хибного відчуття обмежених можливостей» [69, с. 224].

Однією з найбільш відомих теорій стилів навчання є теорія VARK, розроблена Яном Флемінгом на початку 1990-х рр. Теорія стала широко визнаною і вплинула на сучасну освітню практику, ставши частиною народної мудрості в галузі освіти. Ян Флемінг помітив, що не всі педагоги здатні ефективно донести інформацію до всіх здобувачів загальної середньої освіти. Він припустив, що різні люди можуть сприймати певну інформацію по-різному.

Загалом, згідно з теорією VARK, існують чотири основних стилі сприйняття інформації: візуальний, аудіальний, читання/письмо і кінестетичний (див. табл. 1.1.). Теорія здобула популярність серед педагогів, адже пропонує можливість зацікавити кожного здобувача загальної середньої освіти, враховуючи їх індивідуальний стиль навчання [10].

Стили сприйняття інформації згідно з теорією VARK

№	Стиль	Особливості сприйняття
1.	Візуальний (V)	Учні з цим стилем сприймають інформацію найкраще через зорові образи. Вони віддають перевагу графікам, схемам, діаграмам, малюнкам і кольоровим маркуванням. Для них презентації є ключовими інструментами навчання, оскільки вони допомагають краще запам'ятовувати матеріал.
2.	Аудіальний (A)	Здобувачі освіти з аудіальним стилем найкраще сприймають інформацію через слух. Вони добре запам'ятовують лекції, пояснення педагога, дискусії та аудіокниги. Звукові записи, бесіди та обговорення є ефективними способами засвоєння знань для дітей з таким стилем.
3.	Читання/письмо (R)	Стиль характеризується тим, що учні найкраще навчаються через роботу з текстами. Вони ефективно сприймають інформацію через читання книг, статей, конспектів, а також через письмо, складання нотаток або записів. Тексти та письмові матеріали є основними джерелами знань.
4.	Кінестетичний (K)	Учні найкраще сприймають інформацію через практичний досвід та дії. Вони надають перевагу активній участі в процесі, експериментам, демонстраціям і реальним прикладам. Для них важливо «відчувати» матеріал через фізичні дії та маніпуляції з об'єктами.

Примітка: джерело складене автором на основі [10]

У 2008 р. когнітивні психологи Пітер Браун, Генрі Редігер та Марк Макденіел провели дослідження, яке мало перевірити, чи учні з певним стилем навчання (наприклад, візуали) краще засвоюють матеріал, якщо їм викладають у цьому ж стилі (візуальному), а не в іншому (аудіальному). Результати дослідження показали, що ефективність навчання більше залежить від відповідності методу викладання до теми предмету, ніж від стилю навчання школярів. Наприклад, візуальний метод підходить для геометрії чи історії, а вербальний – для літератури. Коли метод викладання відповідає змісту матеріалу, усі учні краще засвоюють знання, незалежно від їх переважного стилю сприйняття [19, с. 240].

Метод візуалізації матеріалу, зокрема інтелектуальних карт, вперше застосував філософ Порфирій Тіросський у III ст. н.е., намагаючись систематизувати концепції Аристотеля. Сучасні розробки в цій області почалися в 1960-х рр. і були пов'язані з розвитком теорії семантичних мереж, яка досліджує людське мислення в процесі навчання. Основні правила для

«concept mapping» були розроблені професором Джоном Новаком з Корнельського університету, який запозичив ідеї з теорії Девіда Аусубела про важливість попереднього досвіду для формування нових концепцій [90].

Британський психолог Тоні Бьюзен, відомий своїми дослідженнями в галузі інтелекту, психології навчання та мислення, значно спростив техніку створення інтелектуальних карт і впровадив їх радіальну структуру, яка будується навколо центральної ідеї або проблеми. Така технологія, отримала назву «mind mapping», яка була вперше представлена в 1974 р. [8, с. 230]. Тоні Бьюзен визначив характерні риси та етапи побудови інтелектуальних карт і написав 82 бестселери на цю тему [8, с. 234]. Дослідники стверджують, що найбільший ефект від інтелектуальної карти досягається, коли в центрі розміщується графічний образ, а не слово, хоча це стосується лише відповідних випадків, де така заміна є доречною. У 1973 р. британські психологи провели дослідження, яке підтвердило ефективність використання візуальних образів у навчанні (див. рис. 1.2.).

У групі №1 учні спочатку читали слово та його визначення, записували їх у зошит, а потім створювали малюнки, що відображали їх первинне і нове уявлення про поняття після прочитання визначення. Учні з групи №1, які малювали власні образи, досягли найкращих результатів на іспиті.

Група №2 виконувала ті ж завдання, але використовувала готові малюнки замість створення власних. Учні з групи №2, як і група №1 показали найкращі результати на іспиті.

Група №3 просто переписувала слова та визначення кілька разів. Здобувачі освіти з групи №3, які не застосовували візуальні методи, показали найгірші результати, підтвердивши, що багаторазове повторення матеріалу є менш ефективним у порівнянні з використанням візуальних стратегій навчання.

Рис. 1.2. Результати використання візуальних образів у навчанні [8]

Наталія Житеньова трактує термін «візуалізація навчальної інформації» як: «процес, що ґрунтується на системному підході до відбору, структурування та графічного представлення навчального матеріалу у вигляді візуального образу. Цей процес сприяє ефективній передачі знань, полегшує осмислення змісту представленого матеріалу учням, допомагає зрозуміти зв'язки між навчальними поняттями та сприяє застосуванню знань у нових ситуаціях» [39, с. 123]. Дослідниця акцентує увагу на необхідності, щоб візуалізація була зрозумілою, логічною і відображала смислове навантаження, закладене автором [39, с. 125].

Узагальнюючи наведені трактування, можна визначити, що метою впровадження візуалізації в освітній процес на сучасному етапі розвитку української освіти є створення та інтеграція цифрових візуальних засобів. Це досягається шляхом використання передових інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують розвиток та реалізацію візуальних матеріалів у межах навчального процесу, особливо в рамках Нової української школи (далі – НУШ).

На сучасному етапі візуалізація стає ключовим елементом навчання, що включає створення інтерактивних і графічних ресурсів, які можуть включати мультимедійні презентації, інтерактивні графіки, анімації, віртуальні моделі та інші цифрові засоби, які інтегруються безпосередньо в процес навчання. Застосування таких технологій під час занять сприяє підвищенню ефективності навчального процесу через полегшення сприйняття та засвоєння навчального матеріалу учнями. Такий підхід дозволяє не лише збагачувати навчальне середовище, але й адаптувати його до сучасних вимог і можливостей, що виникають у зв'язку з розвитком інформаційних технологій.

Таким чином, мета візуалізації в освіті полягає у створенні інноваційних, інтерактивних і доступних засобів для більш ефективного навчання і розвитку учнів.

Візуалізація є ключовим компонентом сучасного освітнього процесу, особливо в умовах дистанційного навчання. Використання візуальних засобів, таких як: «схеми, діаграми, графіки, презентації, інфографіки та ментальні карти, значно полегшує сприйняття та запам'ятовування навчального матеріалу», стверджує Олена Семеніхіна [81, с. 156]. Зокрема, дослідниця пояснює це тим, що візуальна інформація здатна утримувати увагу здобувачів загальної середньої освіти і сприяє глибшому осмисленню матеріалу, навіть після тривалих перерв у навчанні. Отже, інтеграція візуалізації в дистанційне навчання є ефективною стратегією для покращення якості освіти та підвищення ефективності навчального процесу.

Погоджуємося з думкою, що роботи Олега Рабенчука підтверджують важливість візуальних матеріалів у сучасній гуманітарній науці, підкреслюючи їх роль як повноцінних джерел для історичних досліджень. Олег Рабенчук акцентує на необхідності врахування візуальних джерел у контексті конкретного дискурсу, відзначаючи: «зображення повинні інтерпретуватися не як простий відображення реальності, а як частина певного дискурсивного контексту, який потребує «розшифрування» істориком» [79].

Вивчення візуальних образів, як зазначає Ольга Коляструк, розкриває їх роль як артефактів свого часу, здатних відображати дух і атмосферу минулого, а також деталі побуту і соціальної поведінки [44]. Оксана Ковалевська, в свою чергу, акцентує на важливості міждисциплінарного підходу в аналізі візуальних джерел, підкреслюючи, що в другій половині ХХ ст. поняття документу розширилося і тепер охоплює різноманітні типи джерел, включаючи аудіо-візуальні та зображальні матеріали [45]. Вважаємо, що все це свідчить про зміни в підходах до історичних досліджень, де візуальні джерела отримують нову інтерпретацію і значення.

Європейські дослідники, зокрема Бівар Блек і Роберт Страдлінг, сприяли розвитку методики візуалізації в навчанні історії, пропонуючи алгоритми дослідження наочних джерел (див. рис. 1.3.).

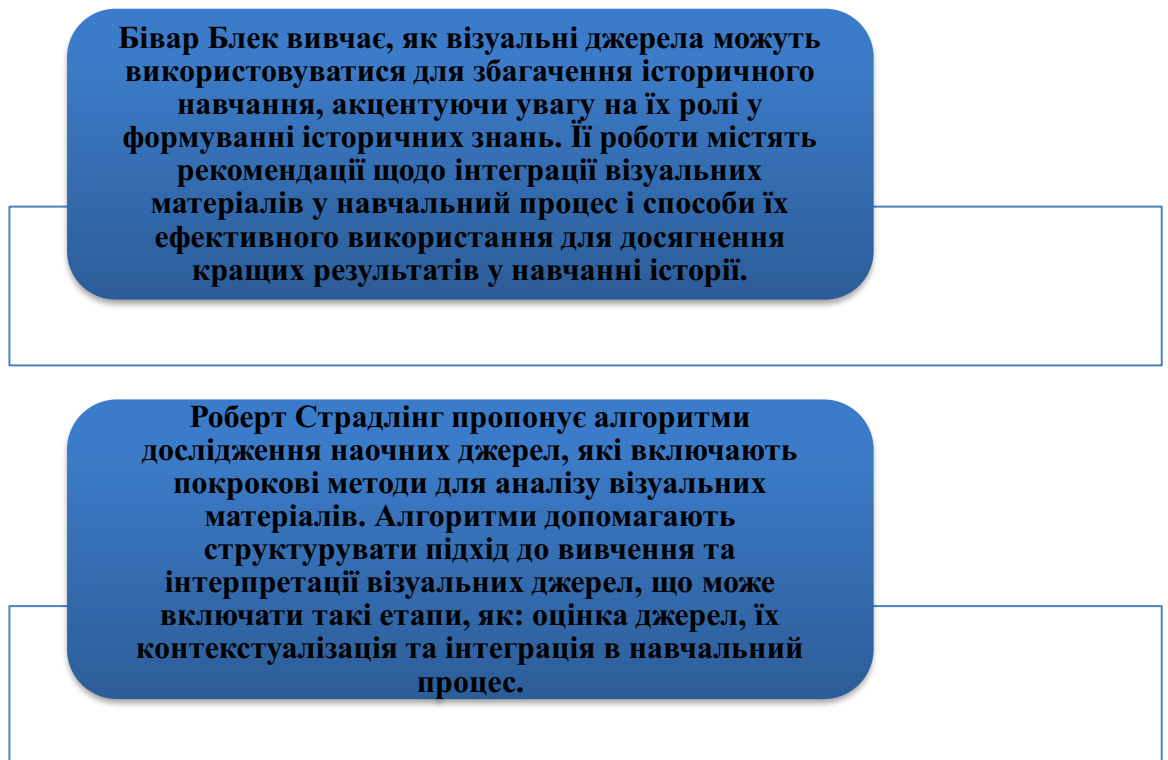

Рис. 1.3. Внесок зарубіжних дослідників у розвиток методики візуалізації навчання історії [20;11]

Як бачимо, обидва дослідники підкреслюють важливість системного підходу до візуалізації, пропонуючи інструменти та методики, які сприяють глибшому розумінню історичних подій і культурних контекстів через візуальні джерела. Їх роботи сприяють вдосконаленню методики викладання історії та підвищенню ефективності навчального процесу за допомогою наочних матеріалів.

Попри вказане нами вище, наголошуємо на тому, що наявна науково-методична література не забезпечує повного висвітлення питань компетентнісного використання візуальних історичних джерел і не досліджує достатньо взаємодію різних типів документів у курсах історії в навчальних закладах. Вказане, на нашу думку, підкреслює потребу в подальших дослідженнях, які могли б розкрити аспекти більш детально і забезпечити більш глибоке розуміння їх ролі в навчальному процесі.

Навчальна програма з Історії України та Всесвітньої історії для 6–11 класів, затверджена Міністерством освіти і науки України (наказ № 698 від 03 серпня 2022 р.) [40], має важливе значення для формування в учнів глибоких

знань з історії України та світу. Вона спрямована на розвиток у них критичного мислення, здатності аналізувати історичні події та їхній вплив на сучасний світ. Програма охоплює основні етапи Холодної війни, ключові події, що відбувалися в період 1947–1991 рр., та її вплив на політичний ландшафт світу. Зокрема, учні знайомляться з: головними учасниками Холодної війни: США і СРСР, їх ідеологічною боротьбою та протистоянням; глобальними конфліктами та кризами: Карибська криза, війна в Кореї, війна в Афганістані та інші, що мали місце під час Холодної війни; роль ООН і міжнародних організацій в цьому періоді; закінчення Холодної війни та її вплив на геополітичну ситуацію в світі [26, с. 260]. Загалом, Програма затверджена МОН України акцентує увагу на важливості розуміння цього етапу історії для сучасної політики та міжнародних відносин.

У підручнику з «Всесвітньої історії» Ігора Щупака за 10 клас, детально описано тему Холодної війни. Зокрема, автор приділяє увагу ідеологічному протистоянню між капіталістичним блоком (США та їх союзники) і соціалістичним (СРСР), яке визначало міжнародну політику після Другої світової війни. У підручнику описуються основні етапи та події Холодної війни, зокрема Карибська криза, Берлінський кризис, війни у Кореї та В'єтнамі, а також перегони ядерної зброї. Також розглядається утворення військових альянсів, таких як НАТО і Варшавський пакт, а також космічна гонка. Підручник акцентує увагу на ролі великих лідерів, таких як Джон Кеннеді, Рональд Рейган і Михайло Горбачов, у процесі завершення Холодної війни [92, с. 208].

В іншому підручнику «Всесвітньої історії» Павла Полянського за 10–11 клас також детально висвітлюється тема Холодної війни, приділяючи особливу увагу політичним і соціальним змінам на світовій арені після Другої світової війни [73, с. 256]. Павло Полянський розглядає Холодну війну як конфлікт двох супердержав – США та СРСР, акцентуючи увагу на їх економічних і військових відмінностях. Підручник детально описує ключові події, такі як Карибська криза, Берлінська стіна та початок військових

конфліктів в Кореї і В'єтнамі. Підручник також підкреслює мирні ініціативи та спроби розрядки напруження через переговори і підписання угод щодо ядерної зброї. Завершується розглядом подій, що призвели до розпаду СРСР і завершення Холодної війни, зокрема реформами Михайла Горбачова. Загалом, обидва підручники охоплюють основні аспекти Холодної війни, від ідеологічної боротьби до конкретних конфліктів, що визначили політичну карту світу. Вони допомагають учням зрозуміти, як ця епоха вплинула на подальший розвиток міжнародних відносин і на процеси, які призвели до кінця радянської системи.

У підручнику з всесвітньої історії для 11 класу, автора Павла Полянського [74, с. 256] та Віталія Власова, аналізуються причини, хід та наслідки глобального протистояння між двома наддержавами [27, с. 256]. Підручник з всесвітньої історії Тетяни Ладиченко і Юрія Заблоцького за 11 клас, також відображає основні аспекти Холодної війни, зокрема аналізує ідеологічну боротьбу між США та Радянським Союзом, утворення блоків. У цьому контексті особлива увага приділяється дипломатичним зусиллям і переговорам, які сприяли деескалації напруженості в кінці 1980-х років, зокрема на процесах розрядки, які стали результатом реформ Михайла Горбачова в Радянському Союзі [61, с. 224].

Українська історіографія до 1991 р. була складовою радянської наукової традиції і відставала від західних і радянських підходів до її інтерпретації. Хоча існує кілька досліджень, що зосереджені на окремих подіях і аспектах «Холодної війни», загалом комплексних робіт на цю тему недостатньо. Переважна частина з них представлені у вигляді навчальних та методичних посібників, таких як роботи Олександра Овчаренко [70], Олега Сича та Андрія Мінаєва [82], а також підручників і монографій з історії міжнародних відносин. Зокрема, підручник «Міжнародні відносини та світова політика», редагований Володимиром Манжолою [64, с. 411], є важливим джерелом для розуміння «Холодної війни» як комплексного явища в міжнародних відносинах. У цьому підручнику зазначається, що повоєнна система була

конфронтаційною і включала системне протистояння в економічній, політичній, військовій та ідеологічній сферах. Таке протистояння, що періодично проявлялося в гострих конфліктах і кризових ситуаціях, позначається як «Холодна війна».

Загалом, в українській історіографії виокремлено три основні періоди «холодної війни»: 1948–1956 рр., 1958–1962 рр. та 1979–1989 рр. (див. табл. 1.4.). Між ними розрізняються періоди конфронтації малої інтенсивності, конфронтаційної стабільності та спроби подолати «холодну війну» шляхом посилення співпраці, кооперації та мирного врегулювання суперечностей [64, с. 563]. Розуміння вказаних нами етапів є важливим для аналізу історичного досвіду, який може бути використаний для запобігання новим глобальним конфліктам.

Таблиця 1.4.

Етапи «Холодної війни» згідно української історіографії

№	Період	Особливості перебігу
1.	1948–1956 рр.	Характеризується високою інтенсивністю конфронтації між США та СРСР. Це період після завершення Другої світової війни, коли взаємна недовіра між колишніми союзниками швидко переросла у відкрите протистояння. В цей час відбувається формування двох блоків – Західного на чолі з США і східного під керівництвом СРСР. Важливі події цього періоду включають Берлінську кризу (1948-1949 рр.), створення НАТО (1949 р.) та початок Корейської війни (1950-1953 рр.), Угорське повстання (1956 р.).
2.	1958–1962 рр.	Період часто описується як час конфронтаційної стабільності, коли обидві сторони намагалися утримувати статус-кво. Однією з найбільш значимих подій цього етапу є Карибська криза 1962 р., яка стала кульмінацією «Холодної війни». Криза призвела до серйозного загострення напруженості, але водночас дала початок переговорам про розрядку напруги, що сприяло запобігання ядерного конфлікту. Після цього почався період відносної стабільності, коли обидві сторони почали шукати шляхи співіснування.
3.	1979–1989 рр.	Етап відзначається новим загостренням конфронтації, пов'язаним із радянським вторгненням в Афганістан (1979 р.), нарощуванням військової потужності обох блоків, а також кризами, що супроводжували цю фазу «Холодної війни». Водночас, у другій половині 1980-х рр. відбулася розрядка міжнародної напруги, спричинена ініціативами М. Горбачова, які включали спроби реформування СРСР і пошук шляхів мирного врегулювання суперечностей з Заходом.

Примітка: джерело складене автором на основі [70;64]

Як бачимо, українська історіографія розглядає «Холодну війну» як складний та багатогранний процес, що складався з періодів гострої конфронтації та відносної розрядки. Виділені періоди відображають динаміку міжнародних відносин другої половини ХХ ст., які впливали на розвиток не лише глобальної політики, але й внутрішніх процесів у всіх країнах світу, включаючи Україну, яка на той час була частиною Радянського Союзу. Загалом, українська історіографія визнає ідеологічне протистояння між капіталізмом і комунізмом як ключовий елемент «Холодної війни». Однак підхід до оцінки цього протистояння різниться залежно від політичних та ідеологічних уподобань вітчизняних дослідників.

Для джерельної бази нашого магістерського дослідження важливими є: результати Ялтинської [16] та Потсдамської конференцій [14], промова Вінстона Черчилля у Фултоні 1946 р. (див. Додаток А), «Доктрина Трумана» (див. Додаток Б), «План Маршала» (див. Додаток В), «Довга телеграма» Джо Кеннана (див. Додаток Г) тощо.

Зокрема, Ялтинська конференція є критичним джерелом для розуміння початкових умов «Холодної війни». Домовленості на конференції заклали основи для подальшого розподілу впливу між великими державами, що стало одним з основних чинників напруження між СРСР і західними союзниками. Потсдамська конференція є ключовим джерелом для дослідження періоду післявоєнного розподілу впливу і формування основ «Холодної війни». Вона продемонструвала зростання суперечностей між західними державами та СРСР. Результати Ялтинської та Потсдамської конференцій відображають ключові рішення і домовленості, які заклали основи для формування біполярного світового порядку і подальшого розвитку міжнародних відносин в середині ХХ ст.

«Фултонська промова» [12], в якій Вінстон Черчилль закликав до створення англо-американського військового союзу для протидії «східному комунізму», символізує публічне проголошення початку «Холодної війни» і виступає як важливе джерело для розуміння ідеологічної основи конфлікту.

Промова Черчилля була не лише вираженням вже існуючого зовнішньополітичного курсу США, але й формулюванням того, що стало основою «Доктрини Трумена» [13]. Зазначені події мають важливе значення для реконструкції політичних та ідеологічних рамок «Холодної війни».

«План Маршалла» і створення НАТО, стали визначальними етапами в розвитку агресивної політики американського імперіалізму після Другої світової війни. «План Маршалла» відзначаємо як важливе джерело для аналізу міжнародної напруженості та конфронтації [4].

«Довга телеграма» Джона Кеннана містить детальні оцінки щодо радянської політики [34]. Телеграма була адресована до Державного департаменту США і є важливим джерелом для розуміння внутрішньої позиції США стосовно СРСР. Вона допомагає зрозуміти, як американська адміністрація сприймала радянські наміри та політику, а також визначила основи американської стратегії стримування. Як документ, що суттєво вплинув на формування американської політики, «Довга телеграма» демонструє ідеологічні та стратегічні уявлення, які стали основою американської стратегії проти СРСР.

Інтерв'ю Йосифа Сталіна [42], проголошена у березні 1946 р., є ключовим джерелом для розуміння радянської зовнішньої політики та позиції СРСР щодо західних країн. Цей документ ілюструє радянське бачення міжнародних відносин і політичних намірів, що допомагає дослідникам зрозуміти контекст напруженості і формування «Холодної війни». Інтерв'ю також мало вплив на сприйняття СРСР західними державами як агресора і загрози, що сприяло формуванню ідеологічного контексту для політики стримування і посилення конфлікту між блоками.

Важливими для джерельної бази нашого дослідження є архіви та мемуари. Зокрема, Національний Архів Великої Британії [16] та Архів Національної Безпеки США [14], які містять колекцію документів, що стосуються Фултонської промови В. Черчилля, створення НАТО та Карибської кризи 1962 р. Зокрема, серед документів є записи переговорів

між США і СРСР, які є критично важливими для аналізу дипломатичних зусиль під час конфлікту. Також, офіційні звіти і листування, які підкреслюють ідеологічні та політичні орієнтири Великої Британії та НАТО. Ще одним не менш важливим джерелом є Російський Державний Архів Соціально-Політичної Історії [35], який зберігає документи засідань Центрального Комітету КПРС, включаючи обговорення зовнішньої політики СРСР. Мемуари Микити Хрущова [88] надають особисті перспективи і свідчення про події часів «Холодної війни», що дозволяє краще зрозуміти політичні рішення і стратегії, які формували цей період.

Перетворення візуалізації на глобальну тенденцію спонукали нас звернутися до теоретико-методологічних засад Євгена Рачкова [80], який виділяє такі методи дослідження як інтерпретаційний аналіз та візуальна риторика (див. табл. 1.4.). Методи допомогли нам оцінити значення та вплив візуальних матеріалів на історичні, культурні та соціальні явища.

Таблиця 1.4.

Методи дослідження візуальних джерел за Євгеном Рачковим

№	Методи	Особливості застосування
1.	Інтерпретаційний аналіз	Фокусується на розкритті змісту та значення візуальних джерел шляхом глибокого аналізу їх контексту та символічних елементів. Дослідники прагнуть зрозуміти, як зображення або візуальні матеріали відображають культурні, соціальні або історичні явища.
2.	Візуальна риторика	Підхід зосереджується на тому, як візуальні елементи комунікують певні ідеї або емоції і впливають на аудиторію. Дослідники аналізують, як зображення використовуються для переконання або створення певного нарративу.

Примітка: джерело складене автором на основі [80]

Зокрема, інтерпретаційний аналіз дозволив розкрити зміст та значення візуальних джерел шляхом глибокого аналізу їх контексту та символічних елементів. Наприклад, аналіз фотографій, карикатур, плакатів та інших візуальних матеріалів, що зображують різні етапи Холодної війни, допомогли зрозуміти, як карикатури та пропагандистські плакати вплинули на культурні, соціальні чи історичні явища. Також, метод допоміг виявити і розшифрувати символи та знаки, такі як прапори, військова техніка, лідери країн, для

передачі настроїв того часу.

Візуальна риторика допомогла нам сфокусуватися на тому, як візуальні елементи комунікують певні ідеї або емоції і впливають на аудиторію. Дослідження того, як зображення використовувалися для переконання або створення певного наративу, допомогло розкрити в нашому дослідженні як США і СРСР використовували візуальні матеріали для зміцнення своїх політичних позицій. Аналіз комунікаційних стратегій допоміг зрозуміти, як візуальні елементи, такі як: пропагандистські плакати і карикатури, впливали на формування певних ідеологічних переконань і настроїв. Порівняння візуальних джерел з текстовими та аудіо-візуальними матеріалами дозволило визначити, як візуальні риторики підтримують або контрастують з іншими формами подання інформації про Холодну війну. Крім того, контекстуалізація візуальних джерел на основі їхнього використання в різних культурах і країнах допомогло зрозуміти різні наративи про Холодну війну.

Таким чином, застосування вказаних методів дає нам можливість отримати комплексне розуміння того, як візуальні джерела формували і відображали сприйняття Холодної війни, а також як вони впливали на публічну думку та політичні наративи того часу.

Ще одним важливим для нас є метод історіографічного аналізу й синтезу, який допоміг вивчити, як різні історики інтерпретували події Холодної війни, враховуючи різні перспективи та джерела. Наприклад, порівняння традиційних поглядів, що акцентують ідеологічні протиріччя між США та СРСР, з новими дослідженнями, які можуть акцентувати економічні чи стратегічні фактори, дозволяє створити комплексне розуміння теми «Холодна війна».

Хронологічний метод дозволив відслідковувати розвиток подій Холодної війни, та їх вплив на подальший розвиток світу. Зокрема, встановлення хронологічного порядку ключових подій, таких як розподіл Німеччини після Другої світової війни, Ялтинська і Потсдамська конференції, початок плану Маршалла, Карибська криза допомагає зрозуміти, як

перераховані нами події взаємодіяли та сприяли загостренню напруженості між США та СРСР. Загалом, аналіз причинно-наслідкових зв'язків між подіями дозволяє виявити, як конкретні випадки, такі як: блокада Берліна чи виступ Вінстона Черчілля в Фултоні, вплинули на формування конфлікту. Все це, допомагає зрозуміти, як початкові події переросли у глобальне протистояння.

Метод перспективного аналізу дозволив досліджувати можливі напрямки розвитку подій. Зокрема, виявлення сучасних та попередніх тенденцій у міжнародних відносинах, таких як поширення ідеологій і формування військових альянсів, які допомагали передбачити подальший розвиток Холодної війни. Також, під час проведення уроків, важливим є розробка сценаріїв, що могли б виникнути при відсутності деяких ключових подій, що дозволило проаналізувати альтернативні шляхи розвитку подій. Наприклад, як могли змінитися міжнародні відносини без агресивної реакції США на дії СРСР.

Інтерпретаційний аналіз допоміг нам розкрити приховані смисли пропагандистських плакатів, карикатур і фотографій, створених у період гострого конфлікту між СРСР і США. Зокрема, через аналіз контексту (ідеологічного протистояння, гонки озброєнь) і символіки (наприклад, зображення серпа і молота чи статуї Свободи), який дозволив зрозуміти, як перераховані нами візуальні джерела відображали страхи, надії та цілі кожної зі сторін.

Метод візуальної риторики допоміг визначити, як візуальні засоби пропаганди впливали на аудиторію через плакати чи карикатури, які використовували символи миру або ядерної загрози для створення емоційного впливу, логічних аргументів або апеляції до авторитету держави. Все це дозволило нам зрозуміти, як через візуальні засоби формувалися страх або національна гордість. Таким чином, використання перерахованих вище методів забезпечує комплексний підхід до розуміння подій Холодної війни, її причин та наслідків, а також її впливу на подальший розвиток

міжнародних відносин.

Отже, історіографія дослідження виявляє різноманітність інтерпретацій поняття «візуалізації». Зокрема, науково-методичні праці Олени Пометун, Юрія Комарова та Павла Мороза, підкреслюють важливість візуальних джерел, методики роботи з ними та їх вплив на навчальний процес.

Дослідження теми «Холодної війни» базується на різноманітних джерелах, включаючи архівні документи, дипломатичні переписки, промови, результати конференцій тощо. Методологічний підхід до джерел включає використання як традиційних документів, так і новітніх візуальних та мультимедійних матеріалів.

Методологія дослідження включала інтерпретаційний аналіз, візуальну риторику, історіографічний аналіз, хронологічний метод і перспективний аналіз, що дозволило отримати глибше розуміння причин і наслідків Холодної війни. Вивчення різних джерел і підходів до інтерпретації допомогло розкрити складність і багатогранність «Холодної війни», а також сприяло розвитку сучасних наукових і освітніх методик. Останні наукові дослідження підтвердили необхідність комплексного висвітлення проблем візуальних джерел та їх використання в освітньому процесі, що вказує на потребу в подальшому дослідженні.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Використання візуальних джерел на уроках історії свідчить про їх ключову роль у підвищенні ефективності навчального процесу. Візуальні матеріали, такі як карти, малюнки, графічна статистика, твори мистецтва, фотографії та відеоджерела, відіграють значну роль у тому, як учні сприймають і засвоюють історичні події та факти [30, с. 73]. Вони не лише забезпечують наочне уявлення про складні концепції, але й стимулюють розвиток критичного мислення, допомагаючи учням краще розуміти контекст і значення історичних подій. Зокрема, візуальні джерела сприяють залученню школярів до активного навчання, адже яскраві й детальні зображення, інфографіка, відеоматеріали викликають інтерес і полегшують запам'ятовування інформації [46, с. 296]. Візуальні матеріали дозволяють учням з різними стилями навчання краще засвоювати матеріал, забезпечуючи глибше розуміння теми та сприяючи цілісному сприйняттю історичних процесів.

А. Карпенко підкреслює: «візуальні джерела в навчальному процесі функціонують як носії нових історичних знань, що ілюструють теоретичний матеріал і сприяють його актуалізації, закріпленню та перевірці» [47, с. 42]. С. Терно вказує наступне: «використання таких джерел допомагає учням розвивати парадоксальне мислення, що дозволяє їм спостерігати як загальні, так і специфічні аспекти історичних процесів» [84, с. 70]. Крім того, вони навчаються розпізнавати зворотний бік історичних явищ і розуміти, що деякі висновки формуються відповідно до цінностей та уподобань осіб, які їх створюють.

Головною характеристикою візуалізації навчального матеріалу є здатність виділяти ключову інформацію шляхом ефективною заміни слів та концепцій простими візуальними образами. На основі системного аналізу наукової психолого-педагогічної літератури можна стверджувати, що

основними перевагами використання візуалізації в освітньому процесі є:

– *забезпечення наочності навчального матеріалу* (візуалізація сприяє кращому сприйняттю та розумінню складної інформації шляхом її подання у зрозумілому графічному форматі);

– *покращення запам'ятовування інформації* (візуальні образи допомагають здобувачам загальної середньої освіти легше запам'ятовувати та відтворювати інформацію завдяки візуальним асоціаціям);

– *підвищення мотивації та залученості* (використання візуальних засобів робить навчальний процес більш цікавим і інтерактивним, що стимулює активну участь здобувачів загальної середньої освіти);

– *сприяння глибшому осмисленню матеріалу* (візуалізація допомагає здобувачам загальної середньої освіти краще осмислювати зв'язки між різними концепціями та ідеями, що сприяє більш глибокому розумінню навчального матеріалу);

– *полегшення адаптації навчального матеріалу* (візуальні засоби дозволяють легко адаптувати навчальний матеріал для різних потреб і рівнів підготовки, що підвищує індивідуалізованість навчання) [2].

Незважаючи на значний потенціал візуальних джерел для покращення навчального процесу, їх використання на уроках історії залишається обмеженим через відсутність традицій, недостатність методичних матеріалів і матеріально-технічного забезпечення [48, с. 112]. Традиційно педагоги в основному використовували ілюстрації з підручників, що не забезпечувало повного використання можливостей візуальних джерел. З розвитком діджиталізації та впровадженням мультимедійних технологій з'явилися нові можливості для всебічного використання візуальних матеріалів, які можуть передавати інформацію так само ефективно, як і текстові джерела, проте з більшою зрозумілістю і виразністю. Саме тому, сучасні педагоги повинні активніше впроваджувати як текстові, так і візуальні джерела у свою практичну діяльність, що забезпечить більш цікавий і ефективний процес навчання для учнів.

Візуалізація навчального матеріалу повинна виконувати не лише естетичну, а й освітню функцію, забезпечуючи учнів необхідними знаннями та формуючи ключові предметні компетентності. Ефективність освітнього процесу значно підвищується завдяки використанню різних візуальних інструментів, таких як: таймлайни, ментальні карти, інфографіка, хмари слів, колажі та інтерактивні завдання. Існують численні класифікації візуалізації навчального матеріалу, серед яких важливою для нашого дослідження є класифікація Л. Білоусової, яка поділяє онлайн-інструменти на шість основних категорій (див. табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Класифікація онлайн-інструментів за Л. Білоусовою

№	Інструмент	Особливості
1.	Створення візуального супроводу	Використовуються для розробки презентацій, віртуальних турів та інших візуальних ресурсів, які супроводжують процес викладання і допомагають учням краще засвоювати інформацію.
2.	«Ущільнення» та систематизації	Спрямовані на організацію та структурування навчальної інформації, що полегшує її сприйняття і запам'ятовування.
3.	Реалізації дидактичних ігор	До цієї категорії входять інструменти для створення анімаційних мультфільмів, інтерактивних ігор та інших ігрових елементів, що роблять навчання більш цікавим і залучають учнів до активної взаємодії з матеріалом.
4.	Моделювання	Використовуються для створення моделей, які ілюструють різні концепції або процеси, що сприяє глибшому розумінню складних тем.
5.	Створення спільного діяльнісного простору	Дозволяють учням і педагогам спільно працювати над проектами, обмінюватися ідеями та співпрацювати в режимі реального часу.
6.	Реалізації оперативного зворотного зв'язку	Забезпечують швидкий обмін інформацією між учнями та педагогами, що дозволяє вчасно коригувати освітній процес та оперативно реагувати на потреби ЗЗСО.

Примітка: джерело складене автором на основі [21]

Таким чином, класифікація онлайн-інструментів для візуалізації навчального матеріалу, розроблена Л. Білоусовою, систематизує різноманітні засоби, які можуть значно підвищити ефективність навчального процесу. На нашу думку, використання вказаних інструментів дозволяє забезпечити не лише візуальну підтримку викладання, але й ефективну систематизацію матеріалу, інтерактивність, моделювання, співпрацю, а також оперативний

зворотний зв'язок. Такий підхід сприяє формуванню основних предметних компетентностей та підвищує залученість учнів до навчання.

Погоджуємось з думкою О. Пометун, яка стверджує: «схеми є ефективним інструментом для вивчення нового матеріалу, оскільки вони сприяють наочному порівнянню явищ, демонстрації їх розвитку, а також узагальненню і систематизації історичних знань» [75, с. 241]. Різноманітність у роботі зі схемами – від послідовного складання їх педагогом до індивідуального або колективного заповнення учнями – забезпечує глибше розуміння матеріалу і сприяє їх активній участі у навчальному процесі. Переконані, що сучасні педагоги повинні включати різні види схем у свою практичну діяльність і навчати учнів їх створювати та «читати», що значно покращить процес навчання і засвоєння історичного матеріалу.

О. Дерхо робить висновок, що таблиці є потужним інструментом для вивчення історичного матеріалу. Дослідник стверджує: «вони допомагають систематизувати і структурувати інформацію, що включає перелік дат, подій, етапів історичного розвитку або порівняльних ознак історичних явищ. Зокрема, хронологічні таблиці особливо корисні для запам'ятовування дат і подій; тематичні таблиці допомагають вивчати певні етапи історії; а порівняльні таблиці сприяють виявленню подібностей і відмінностей між різними історичними явищами, такими як соціальні верстви, форми державного устрою чи економічні системи» [36, с. 42]. Погоджуємось з висновком О. Дерхо про те, що таблиці допомагають вичленовувати та узагальнювати ключові ознаки і поняття, а також порівнювати традиції та умови життя різних верств суспільства, що сприяє глибшому розумінню і аналізу історичних процесів.

Г. Яковенко зазначає, що складання схем і таблиць розвиває в учнів навички логічних операцій, таких як аналіз, синтез, порівняння, а також уміння трансформувати та узагальнювати історичний матеріал, систематизувати його та графічно подавати [93, с. 137]. Окрім схем і таблиць, на уроках історії використовуються також діаграми, які допомагають

акцентувати увагу на кількісних і якісних характеристиках досліджуваних подій і явищ. Діаграми і графіки дозволяють візуалізувати кількісні відмінності однорідних історичних явищ за певний період часу [93, с. 138].

Також, О. Дерхо робить припущення, що малюнки є важливим джерелом інформації, яке може ілюструвати різні історичні епохи. Зокрема, малюнки «у розрізі» дозволяють детально вивчати внутрішній устрій об'єктів, таких як архітектурні пам'ятки, а зовнішні статичні художні малюнки допомагають в описі історичних подій або об'єктів. Динамічні малюнки, які демонструють послідовність подій, є найскладнішими і найефективнішими для відображення ходу історичних процесів [36, с. 41]. Таким чином, малюнки різних типів виконують різні функції у навчанні, забезпечуючи візуальне уявлення про історичні явища та процеси.

О. Дерхо зазначає, що репродукції творів образотворчого мистецтва є поширеним методом наочного навчання на уроках історії. Зокрема, дослідник стверджує: «важливою умовою є послідовність роботи над картиною. Сучасний педагог повинен представити картину лише тоді, коли під час пояснення матеріалу буде досягнуто моменту, що стосується зображеного. Після цього учні повинні мати час для загального сприйняття образу. Педагог надає загальний опис обстановки, вказує на місце і час події, потім детально зупиняється на основних деталях та елементах зображення. Наприкінці уроку необхідно підвести загальний висновок і вказати істотні ознаки явища, представленого на картині» [36, с. 40].

Загалом, на уроках історії педагог має навчити учнів «читати» картину, залучаючи їх до активної роботи за допомогою системи добре продуманих запитань. Зокрема, на думку С. Терно для розвитку критичного мислення учням слід також навчитися самостійно формулювати запитання, оскільки правильно сформульоване питання може допомогти у зіставленні фактів і організації думок. Запитання повинні бути чіткими і лаконічними, уникати двозначності. В процесі бесіди можуть виникати навідні запитання, або потреба у відповідях на них з боку педігога.

На думку І. Кляди використання репродукцій живопису на уроках історії забезпечує учням ґрунтовніше розуміння життя суспільства, а також допомагає їм виразніше і емоційніше усвідомити закономірності історичного періоду, в якому були створені культурні пам'ятки. Зокрема, такі пам'ятки можуть надати інформацію про особливості соціального, економічного, політичного життя суспільства, а також свідчать про розвиток людства і розширення сфер діяльності досліджуваного періоду [49, с. 35].

Г. Яковенко підкреслює, що хоча плакати часто мають спрощену форму і можуть виглядати як мистецький примітив, вони є чіткими політичними продуктами ідеологічного мистецтва. Простота плакатів стала помітною лише після розпаду ідеологічних структур, які їх підтримували. На нашу думку, це підкреслює той факт, що яскраві художні образи в минулому, так само як і сучасна реклама, мають потужний вплив на людей, навіть якщо їх механізм дії добре усвідомлюється [93, с. 148].

Г. Яковенко також виділяє історичну карикатуру, яка на його думку, є важливим джерелом інформації на уроках історії, оскільки має значний виховний потенціал [93, с. 143]. Загалом, вона допомагає сформуванню уявлення про думки та настрої людей у конкретний історичний період, ефективно передаючи суть питання за допомогою лаконічного зображення. Для правильного тлумачення карикатури необхідне пояснення, яке дозволяє учням проаналізувати знання про події чи осіб, представлених на карикатурі. Якщо учень володіє знаннями для встановлення фактів і розшифрування інформації, карикатура допоможе йому правильно акцентувати увагу на вивченому матеріалі [93, с. 144].

Також, згідно з Методичними порадами по організації роботи з візуальними джерелами, карикатури на історичні теми є ефективним інструментом для вивчення поглядів людей з різними політичними переконаннями, а також відображають загальні настрої населення в певний історичний період [65].

Погоджуємось з твердженням Г. Яковенко: «карикатура, хоча і схожа на агітаційний плакат або листівку, переважно відображає суб'єктивну позицію автора щодо зображеного об'єкта або події. Цей вид матеріалу часто містить негативне ставлення до конкретного явища, особи чи події і може мати вплив на підсвідомість, залишаючи в пам'яті сприйняття позиції автора» [93, с. 145]. Саме тому важливо, щоб учні усвідомлювали суб'єктивність авторської позиції і могли пояснити її природу.

Щодо портретних карикатур то дослідник вважає, що вони можуть бути цінними документами для вивчення історичних осіб, оскільки підкреслюють характерні риси, звички та вчинки особистостей. Карикатури допомагають учням швидше визначати і коментувати індивідуальні особливості, що включає інформацію про одяг, заняття та статус особи, а також побутові деталі історичної ситуації [93, с. 148].

На нашу думку, методика роботи з популярними наочними матеріалами, такими як: плакати, фотографії та карикатури, привертає увагу сучасних дослідників, які акцентують важливість дотримання двох основних етапів: опису та інтерпретації. Зміст і питання кожного з цих етапів залежать від конкретного візуального джерела, яке аналізується (див. табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Основні етапи роботи з плакатами, фотографіями та карикатурами

№	Етап	Особливості роботи
1.	Опис	На цьому етапі важливо зафіксувати, що зображено на матеріалі, наприклад, на плакаті чи фотографії. Описати основні елементи, такі як: зображення лідерів держав, військових конфліктів або пропагандистських кампаній. Також, слід вказати час і місце створення матеріалу, а також його призначення –направлений на пропаганду, освіту чи іншу мету.
2.	Інтерпретація	Включає розгляд того, як зображені на матеріалі події, ідеї або символи відображають важливі аспекти цієї епохи, такі як суперечності між США і СРСР, страхи ядерної війни, чи глобальні стратегічні інтереси. Інтерпретація повинна також враховувати історичний та культурний контекст, що допоможе зрозуміти, як матеріал впливав на суспільну свідомість і які повідомлення він передавав. Наприклад, карикатури можуть висвітлювати сатиричні аспекти політики або відносин між державами, тоді як фотографії можуть відображати реальні події або атмосферу епохи.

Примітка: джерело складене автором на основі [50]

Методика аналізу фотокарток, запропонована вітчизняним методистом О. Мокрогузом [66], є ефективним інструментом для глибокого розуміння історичних зображень. Вона складається з низки питань, які допомагають досліднику систематично підходити до аналізу та інтерпретації фотографій.

Як ви думаєте, що показує ця фотографія?

Хто ці люди? Що вони роблять?

Вкажіть приблизно, коли, на вашу думку, було зроблено фото (рік? період? подія?)

Це природна фотографія чи спеціально позована для камери?

Що ви знаєте про події, відтворені на фотографії?

Чи дає ця фотографія відповідь на питання, на які ви хотіли б отримати відповідь?

Рис. 2.1. Методика аналізу фотокарток за О. Мокрогузом [66]

Використовуючи фотографію як джерело інформації, важливо розуміти її взаємозв'язок з іншими історичними джерелами. Фотографії можуть ставити під сумнів загальноприйняті точки зору, з якими часто зустрічаються учні, а також викривати стереотипи та поширені уявлення. Вони можуть виявляти протиріччя та неясності, які потребують подальшого дослідження або вирішення. Для отримання повної картини іноді необхідно звертатися до додаткових джерел, оскільки фотографія сама по собі може не давати вичерпної інформації.

У процесі реконструкції історії повсякденного життя (епохи, соціальних верств, середовища, окремих людей) можна побачити зростання значення візуальних і матеріальних джерел, таких як: фотографії та артефакти. Це призводить до певної зміни пріоритетності цих джерел у порівнянні з письмовими документами, які традиційно вважалися основними у вивченні

історії. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти контекст і умови життя минулих поколінь, додаючи нові виміри до історичних досліджень.

Як зазначають В. Іванова, О. Волошенюк та Т. Бакка: «сьогодні багато педагогів активно використовують відеоматеріали в навчальному процесі, зокрема на уроках історії. Пов'язано це з тим, що на таких платформах як YouTube, можна знайти відео майже для будь-якого уроку, що надає педагогам широкі можливості для урізноманітнення навчального процесу» [43, с. 34]. Якщо робота з таблицями, схемами, картинами та фотографіями вимагає від учнів розвитку критичного мислення, аналітичних навичок, уміння описувати й аргументувати свою точку зору, то відеоматеріали виконують дещо іншу функцію.

Відеоматеріали допомагають доповнити знання про історичний період, сприяючи кращому засвоєнню матеріалу завдяки більш інтерактивному та нетрадиційному підходу [87]. Вони можуть зробити навчання більш захопливим, що підвищує мотивацію учнів при вивченні історії. Завдяки візуалізації подій та явищ, відео здатні занурити учнів в історичний контекст, роблячи минуле більш живим і зрозумілим, що, в свою чергу, сприяє глибшому засвоєнню інформації.

Використання відеоносіїв на уроках історії має кілька суттєвих переваг, які роблять навчальний процес більш ефективним і захопливим. Однією з основних переваг є їх оперативність і маневреність. Зокрема, відеоматеріали можна повторно використовувати, зупиняти на конкретних моментах завдяки функції стоп-кадру, що дозволяє детально аналізувати окремі епізоди або сцени. Перегляд відео створює ефект присутності, що підсилює відчуття реальності фактів і подій, викликаючи в учнів більший інтерес до історії як навчального предмета.

Фільми на уроках історії допомагають яскраво проілюструвати та закріпити вивчений матеріал, надаючи можливість глибше відчувати атмосферу тієї чи іншої епохи та розвинути уяву учнів [22, с. 130]. Вони дозволяють наочно уявити, як відбувалися історичні події, роблячи їх більш доступними

та зрозумілими. Як зазначає О. Фуріна, уроки, під час яких використовуються відеоматеріали, краще запам'ятовуються учням [87].

Відео допомагають глибше ознайомитися з окремими сторінками історії та її творцями, надаючи можливість побачити події у їх візуальному та емоційному контексті. Особливо ефективними є короткі відео, які сприяють візуалізації пізнавального процесу, допомагаючи учням краще зрозуміти складні історичні явища. Зокрема, ефективною є мережа Тік Ток, за допомогою якої можна створювати невеликі відеосюжети, які можуть бути надзвичайно корисними в тих випадках, коли статичні таблиці або ілюстрації не справляють належного враження та рівня зосередженості учнів або не дають достатнього розуміння теми уроку.

Проте слід пам'ятати, що використання відеоматеріалів має не лише позитивні, але й негативні моменти. Зокрема, відеофільми часто створюються людьми, які не завжди є фахівцями у викладанні історії. Це може призвести до появи певних упереджень або неточностей у викладі матеріалу, що потребує від педагога додаткового контролю та критичного підходу до вибору відеоматеріалів.

Історичні фільми, які часто захоплюють своєю яскравістю та візуальною насиченістю, нерідко містять вигадані елементи, що можуть викривляти історичну правду. Це створює певний виклик для педагогів, які повинні навчити учнів критично оцінювати такі матеріали. Зокрема, важливо навчати учнів порівнювати візуальну інформацію з науково обґрунтованими знаннями, отриманими на уроках історії. Такий підхід сприяє не лише розвитку образного сприйняття минулого, але й формуванню навичок критичного мислення, що є надзвичайно важливим у сучасному освітньому процесі.

Одним із ризиків використання відеофільмів у навчальному процесі є те, що деякі учні можуть надто захопитися сюжетом ігрового фільму та втратити загальний зміст теми. Це означає, що педагог повинен дуже відповідально підходити до вибору відеоматеріалів. Перед використанням будь-яких

фрагментів фільму на уроці педагог повинен ретельно переглянути весь фільм, вибрати ті частини, які відповідають шкільній програмі з історії, враховують вікові особливості учнів та містять інформаційно насичений контент [43, с. 35].

Відеоматеріали, такі як телеекскурсії або відеоекскурсії до музеїв, на виставки, чи до меморіальних історичних пам'яток, є важливим інструментом у навчанні історії. Вони дозволяють учням реконструювати історичну реальність і надають можливість «відвідати» видатні місця, навіть якщо це фізично неможливо. Погоджуємось з твердженням Н. Загрибельної та О. Кравченко: «важливою частиною підготовки таких екскурсій є дотримання основних принципів педагогіки, серед яких – взаємозв'язок навчання і виховання, врахування логіки предмета, послідовність і систематичність викладу, ясність і доступність подання матеріалу, а також його наочність та емоційність [41, с. 27]. Врахування вікових особливостей учнів також відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності такого методу навчання.

Після завершення відеоекскурсії зазвичай проводиться підсумкова бесіда, під час якої педагог разом із учнями узагальнює і систематизує побачене та почуте. Це дозволяє виділити найсуттєвіші аспекти екскурсії, а також оцінити враження і попередні висновки учнів. Такі обговорення можуть завершуватися творчими завданнями, такими як: написання есе, підготовка доповідей, рефератів або складання альбомів. Ці завдання сприяють закріпленню отриманих знань та розвитку навичок критичного мислення і творчого підходу [41, с. 28].

Використання мультимедійних презентацій на уроках історії стало дуже популярним та ефективним засобом навчання. Такі презентації дозволяють педагогу не лише демонструвати змістовний матеріал з певної теми, але й допомагають створити логіку мислення учнів, що сприяє кращому розумінню та засвоєнню інформації. Мультимедійні презентації на сучасних уроках історії є потужним інструментом для управління пізнавальною діяльністю

учнів. Вони дозволяють організувати матеріал таким чином, щоб школярі могли логічно і послідовно засвоювати нову інформацію.

Погоджуємось з висновком Т. Ткаченко та Т. Соловйової про те, що методично виважена розробка презентацій до шкільного уроку історії забезпечує виконання значної кількості навчальних завдань, серед яких: формування критичного мислення, поглиблення знань, та розвиток аналітичних здібностей [85, с. 146]. Підтверджує зазначений висновок інший вітчизняний дослідник – О. Горпинко, який констатує, що особливо популярним є використання презентацій у саме форматі PowerPoint, які стали невід'ємним елементом візуалізації навчального матеріалу. Використання таких презентацій на уроках дозволяє досить ефективно реалізувати поставлені цілі і завдання уроку, а також допомагає учням краще засвоїти складні теми [31, с. 17].

Мультимедійні презентації значно підвищують ефективність навчального процесу, дозволяючи економно використовувати час на заняттях. Завдяки презентаціям педагог може зручно демонструвати різноманітні матеріали, такі як: схеми, таблиці, ілюстрації, та статистичні дані, які були підготовлені з використанням різних джерел. Це не тільки полегшує подачу складної інформації, але й робить навчальний процес більш структурованим та наочним. Презентації також ідеально підходять для проведення вікторин та узагальнюючих уроків, де важливо швидко і ефективно систематизувати матеріал. Як зазначає О. Горпинко, використання презентацій значно сприяє кращому засвоєнню карт, пам'яток архітектури та портретів. Це допомагає учням не лише вивчати історичні факти, але й візуально запам'ятовувати важливі елементи культурної спадщини, що поглиблює їхнє розуміння історичного контексту [31, с. 18].

Інфографіка є потужним інструментом у навчанні історії, особливо під час пояснення нового матеріалу, систематизації та закріплення знань. Використання інфографіки дозволяє педагогам ефективно актуалізувати знання учнів, надаючи їм можливість візуально сприймати складну

інформацію. Важливо, щоб інфографіка відповідала тексту параграфа у підручнику або іншому джерелу інформації, що забезпечує узгодженість і чітке розуміння матеріалу.

Інфографіка особливо корисна на уроках історії, коли потрібно показати причинно-наслідкові зв'язки між подіями, співвідношення причин, передумов та історичних фактів у часі та просторі. Вона допомагає демонструвати тенденції розвитку історичних процесів, а також представляти значні обсяги однорідної інформації у зручному для сприйняття форматі. Це дозволяє учням зрозуміти складні концепції з мінімальними витратами часу, що робить навчальний процес більш ефективним і доступним [31, с. 19].

При організації подання візуальних джерел інформації існує кілька ефективних прийомів, залежно від поставленого завдання (див. табл. 2.3.).

Таблиця 2.3.

Прийоми подання візуальних джерел

№	Прийом	Особливості роботи
1.	Окреме опрацювання візуальних джерел	Учні працюють над кожним джерелом окремо, навіть якщо на уроці використовується декілька з них. Цей метод дозволяє глибше проаналізувати кожне джерело і зрозуміти його окрему роль у досліджуваній темі.
2.	Опрацювання пари джерел інформації	Цей підхід використовується, коли джерела надають суперечливу інформацію про проблему. Робота з ними будується на їх зіставленні, порівнянні та з'ясуванні причин появи різних версій інформації. Також пари джерел можуть доповнювати одна одну, відображаючи різні аспекти однієї теми, що допомагає краще розкрити матеріал.
3.	Група зображень	Використання кількох зображень одночасно дозволяє встановити хронологічні, логічні чи причинно-наслідкові зв'язки, визначити характерні риси та закономірності, що сприяє систематизації знань з певної історичної проблеми. Це допомагає створити комплексне уявлення про події чи процеси.
4.	Одночасне використання текстових і візуальних джерел	Поєднання текстових і візуальних джерел інформації забезпечує їх взаємодоповнюваність і краще розкриває завдання. Це дозволяє здобувачам освіти краще зрозуміти і проаналізувати інформацію, порівнюючи і контекстуалізуючи різні види джерел.

Примітка: джерело складене автором на основі [51]

Для успішної роботи учнів з візуальними джерелами важливо враховувати їх вікові особливості та поступово розвивати навички аналізу

відповідно до рівня освіти. Схема аналізу візуальних джерел запропонована С. Мусієм, включає певні етапи (див. рис. 2.2.).

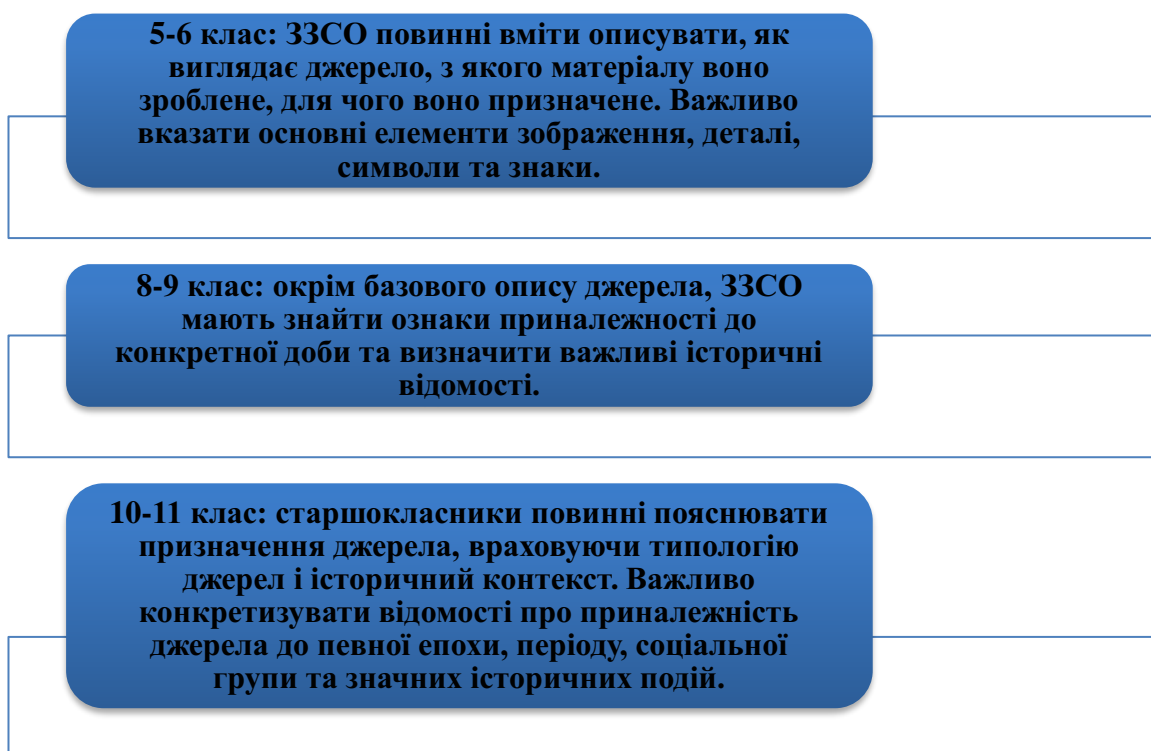

Рис. 2.2. Схема аналізу візуальних джерел С. Мусія [5]

Використання історичних візуальних джерел у навчальному процесі має кілька ключових цілей та переваг:

– *мотивація дій учнів на початку уроку.* Візуальні джерела можуть зацікавити учнів і стимулювати їхню активність з самого початку заняття, створюючи зацікавленість у темі уроку.

– *представлення різних інтерпретацій.* Візуальні джерела дозволяють продемонструвати різні оцінки подій, процесів і явищ, допомагаючи зрозуміти багатогранність історичних фактів і точок зору.

– *активізація розумової діяльності.* Робота з візуальними джерелами сприяє розвитку дослідницьких, творчих і логічних навичок у школярів. Це стимулює їхню розумову активність і критичне мислення.

– *фрагмент уроку, підсумок або узагальнення.* Візуальні джерела можуть бути використані як частина навчального процесу для підсумовування або узагальнення матеріалу, що допомагає учням краще засвоїти інформацію.

– тематичне оцінювання та домашнє завдання. Візуальні джерела можуть бути частиною тематичного оцінювання або використовуватися як форма домашнього завдання, що допомагає здобувачам освіти закріпити і застосувати отримані знання [59].

Робота з візуальними джерелами може бути організована різними способами, що забезпечує залучення всіх учнів до активного навчання (див. табл. 2.4.).

Таблиця 2.4.

Прийоми подання візуальних джерел

№	Приєм	Особливості роботи
1.	Колективна робота	Проведення занять із залученням всього класу дозволяє забезпечити обговорення та аналіз візуальних джерел на загальному рівні, сприяючи обміну ідеями та колективному навчальному процесу.
2.	Малі групи	Робота в малих групах дозволяє детальніше аналізувати та обговорювати джерела, що сприяє глибшому розумінню і розвитку комунікативних навичок. Це також створює можливості для критичного мислення та взаємного навчання.
3.	Пари	Співпраця в парах допомагає розвивати навички взаємодії та обговорення, що корисно для порівняння і аналізу джерел. Учні можуть обговорювати свої спостереження і висновки, що сприяє розвитку аргументованого мислення.
4.	Індивідуальна робота	Індивідуальний аналіз дозволяє учням поглиблено досліджувати візуальні джерела, розвивати особисте розуміння і критичні навички. Це допомагає кожному учню працювати в своєму темпі та зосереджуватися на власних спостереженнях і висновках.

Примітка: джерело складене автором на основі [5;59]

Погоджуємось з висновком О. Пашетнева, який говорить, що використання візуальних джерел на уроках історії допомагає формувати критичне мислення та соціальні компетентності. Учні навчаються розуміти природу історичних подій, критично оцінювати інтерпретації істориків і формулювати власні аргументовані позиції [76, с. 35].

Сучасним інструментом візуалізації навчального матеріалу на уроках історії, що широко застосовується у педагогічній практиці є інтелектуальні-карти («mind maps»). Метод «mind maps» полягає у графічному відображенні зв'язків між різними елементами інформації через центральний об'єкт або тему [86]. Інтелектуальна-карта має радіальну структуру, де центральна ідея

розгалужується на підкатегорії, що дозволяє організувати та систематизувати великі обсяги даних у зрозумілий для учнів спосіб. Розвиток технологій дозволяє використовувати різноманітні інтернет-ресурси для створення інтелектуальних-карт, що значно спрощує їх використання у навчальному процесі (див. табл. 2.5.).

Таблиця 2.5.

Інтернет-джерела для створення інтелектуальних карт

№	Ресурс	Особливості
1.	MindMeister	Онлайн-додаток для створення інтелект-карт, що пропонує платний доступ, але користувачам доступна можливість створити до трьох карт у безкоштовному режимі. Програма підтримує роботу кількома мовами, що розширює її використання міжнародних проектах. Файли можна експортувати, що полегшує їх подальше використання. MindMeister підходить для щоденної роботи завдяки простоті використання і зручному інтерфейсу.
2.	Coggle	Вирізняється простим і інтуїтивно зрозумілим інтерфейсом, що робить її доступною як для новачків, так і для досвідчених користувачів. Інструмент підтримує створення як простих, так і складних інтелект-карт, з можливістю додавання зображень і вибору кольорових схем. Також є функція повернення до попередніх версій карт у разі потреби. Готові мапи можна експортувати у форматах PDF або PNG, що робить їх придатними для подальшого використання на різних пристроях.
3.	XMind	Кросплатформний інструмент, який доступний для користувачів Linux, Windows і Mac. Програма пропонує умовно-безкоштовний доступ із базовим функціоналом і платні розширені можливості. Окрім стандартного створення інтелект-карт, XMind підтримує роботу з діаграмами Ганта, що робить її корисною для управління проектами. Програма також сумісна з Microsoft Office, що спрощує інтеграцію інтелект-карт у робочі документи.
4.	Mapul	Платний онлайн-сервіс для створення інтелект-карт з акцентом на оригінальний дизайн. Програма дозволяє створювати різноманітні візуальні схеми, що відрізняються від класичних шаблонів інших додатків. Mapul приваблює тих користувачів, які надають перевагу унікальним і стильним рішенням для організації та подачі інформації.
5.	Wise Mapping	Веб-додаток для створення інтелект-карт, який дозволяє користувачам працювати безпосередньо на сайті або завантажувати програму для установки на власний сервер. Програма повністю функціональна і підходить як для створення простих інтелект-карт, так і для складних багаторівневих схем. Її основна перевага – можливість використовувати у великомасштабних проектах, що робить Wise Mapping універсальним інструментом для освітніх і професійних цілей.

Примітка: джерело складене автором на основі [86]

Науково доведено, що використання інтелектуальних-карт сприяє підвищенню ефективності навчального процесу завдяки залученню асоціативних зв'язків, що полегшує процес запам'ятовування та відтворення інформації. Асоціативна природа інтелектуальних-карт дозволяє учням не лише краще розуміти взаємозв'язки між історичними подіями, поняттями чи процесами, але й стимулює їх когнітивну активність.

Інтелект-карти також поєднують кілька методологічних підходів до навчання. Когнітивний аспект стосується процесів мислення та розуміння, оскільки учні активніше опрацьовують інформацію. Творчий компонент стимулює розвиток уяви, що важливо для візуалізації абстрактних концепцій. Мовленнєвий аспект виражається у необхідності правильно формулювати та впорядковувати думки, що також сприяє розвитку комунікативних навичок [86]. Інколи інтелектуальні-карти залучають й інші аспекти освітнього процесу, зокрема фізичний або драматичний, коли їх створення включає активну взаємодію між учнями у процесі обговорення чи творчого підходу до візуалізації інформації.

Ще одним потужним інструментом візуалізації, який широко застосовується у навчальному процесі є інтерактивна стрічка часу («Timeline»). Стрічка являє собою лінію часу, на яку у хронологічному порядку розташовуються події, що дозволяє наочно спостерігати розвиток процесів і встановлювати їх послідовність [77]. Стрічка часу найчастіше представлена у вигляді горизонтальної лінії з відмітками років, дат або періодів, до яких додаються ключові події з короткими описами. Вказаний метод дозволяє не лише структурувати події в логічній послідовності, але й виділяти ключові моменти, взаємозв'язки між ними та їх вплив на подальший розвиток історії.

Особливістю інтерактивної стрічки часу є можливість додавання мультимедійних елементів, таких як: зображення, відео, аудіо та посилання на додаткові матеріали, що робить навчання більш захоплюючим і сприяє глибшому розумінню теми. Замість статичних текстів, учні можуть

переглядати візуальний матеріал, слухати аудіо-записи або дивитися документальні фільми. Також, інтерактивна стрічка часу надає можливість учням брати активну участь у створенні навчального матеріалу. Вони можуть додавати власні події, редагувати описи, визначати важливі моменти або створювати теми для дискусії [77]. Така взаємодія дозволяє учням не лише пасивно сприймати інформацію, а й розвивати аналітичне мислення, здатність до самостійної роботи з історичними джерелами та критичного осмислення матеріалу. Загалом, інтерактивна стрічка часу є універсальним інструментом для викладання історії, який має свої різновиди (див. табл. 2.6.), і не лише допомагає структурувати інформацію, але й зацікавлює учнів, розвиває їх аналітичні здібності та робить навчання більш динамічним і ефективним.

Таблиця 2.6.

Види інтерактивних стрічок

№	Вид	Особливості
1.	Лінія часу	Шкала, на якій у хронологічному порядку відображаються події, факти або явища. Лінія часу дозволяє учням бачити послідовність історичних подій та полегшує запам'ятовування ключових дат. Вона особливо корисна для формування хронологічної компетентності, що є важливою частиною історичної освіти. За допомогою цього інструмента можна вивчати хронологію подій, біографії історичних особистостей та систематизувати інформацію про різні історичні процеси. Для створення лінії часу існує кілька онлайн-інструментів, таких як: Timeline JS, Timetoast, Dipity, Tiki-Toki [77].
2.	Ментальні карти	Діаграми та схеми, що представляють думки та ідеї, пов'язані між собою і об'єднані загальною темою. Ментальні карти є чудовим інструментом для візуалізації навчального матеріалу та його систематизації. Вони допомагають зрозуміти складні поняття у доступній і структурованій формі, що полегшує запам'ятовування та узагальнення інформації. Їх можна використовувати на різних етапах уроку для організації роботи та самостійного дослідження тем. Існують різні онлайн-програми для створення ментальних карт: Coggle.it, Mindomo, Freemind, Bubbl.us, Popplet [62].

Примітка: джерело складене автором на основі [77;62]

Метод «хмари слів» є ще одним ефективним інструментом візуалізації інформації, який можна успішно застосовувати на уроках історії. Зокрема, метод дозволяє представити набір термінів, понять чи ідей, що стосуються певної теми, у графічній формі, що полегшує їх сприйняття та

запам'ятовування. Хмара слів слугує універсальним засобом для активізації знань, підвищення мотивації учнів до навчання та розвитку критичного мислення.

Хмара слів – це графічне представлення слів або понять, яке демонструє їх взаємозв'язок. У такій візуалізації терміни, що мають більше значення або частоту вживання, відображаються більшим шрифтом, тоді як менш важливі терміни – меншим. Метод «хмари слів» можна використовувати на різних етапах уроку, таких як: актуалізація знань, мотивація, повторення, узагальнення та рефлексія [94].

На етапі актуалізації знань учні можуть створювати хмари слів, відображаючи терміни, які вони вивчали раніше, що дозволяє їм швидко пригадати матеріал. Під час мотивації нової теми введення «хмари слів» заохочує учнів до самостійного дослідження та відкриття нових знань. При повторенні навчального матеріалу «хмара слів» може служити підсумковим оглядом теми, дозволяючи учням відстежувати важливі поняття. Наприкінці уроку учні можуть створити хмару слів, що підсумовує засвоєний матеріал, допомагаючи їм закріпити отримані знання. Для створення хмар слів можна використовувати різні інструменти, такі як: WordArt, Wordle, Tagul та TagCrowd [94]. Перераховані нами платформи дозволяють швидко генерувати візуалізації на основі введених термінів, що робить процес створення «хмари слів» простим і доступним.

Загалом, візуальні методи навчання, такі як: інтелектуальні карти, стрічки часу, ментальні карти та хмари слів, відіграють важливу роль в освітньому процесі, зокрема на уроках історії. Вони забезпечують учням можливість представити складну інформацію в зрозумілій та доступній формі, що значно підвищує їх здатність до сприйняття та запам'ятовування матеріалу:

1) Інтелектуальні карти сприяють структуризації знань, допомагаючи учням бачити зв'язки між різними поняттями. Вони стимулюють критичне мислення та креативність, дозволяючи учням активно взаємодіяти з

навчальним матеріалом.

2) Стрічки часу є потужним інструментом для візуалізації хронології подій, що допомагає школярам усвідомити послідовність історичних процесів і важливість часових рамок. Вони сприяють формуванню хронологічної компетентності, що є важливим аспектом історичної освіти.

3) Ментальні карти надають можливість представити знання у вигляді діаграм, що зручно для систематизації та узагальнення навчального матеріалу. Вони допомагають структурувати інформацію та формують системний підхід до її засвоєння.

4) Хмари слів забезпечують наочність термінів та понять, що підсилює їх запам'ятовування. Вони можуть використовуватися на різних етапах уроку, активізуючи знання та стимулюючи інтерес до навчання.

Отже, підсумовуючи усе вищенаведене, ми дійшли висновку про те, що візуалізація на уроках історії може бути реалізована через використання різноманітних джерел, таких як: карти, таблиці, схеми, твори образотворчого мистецтва, плакати, карикатури, фотографії, відеоматеріали, презентації, інфографіка тощо. Впровадження перерахованих нами візуальних джерел у навчальний процес значно підвищує якість вивчення історії. Зокрема, вони забезпечують глибше засвоєння навчального матеріалу, сприяють розвитку критичного мислення, навичок систематизації історичної інформації і самостійної інтерпретації джерел. Візуальні джерела також допомагають учням формувати власну думку, життєву та громадянську позицію, а також осмислено аналізувати події минулого.

Також, використання візуальних джерел спрощує роботу педагога, дозволяючи ефективніше презентувати матеріал, підтримувати інтерес учнів та стимулювати їх активну участь у навчальному процесі. Такий підхід робить навчання динамічнішим і інтерактивнішим, що, в свою чергу, сприяє досягненню високих навчальних результатів.

Мультимедійні інструменти активізують навчальний процес, надаючи можливості для організації дискусій, виконання групових проєктів та

інтерактивних завдань. Використання відео- і аудіоматеріалів стимулює обговорення і розвиток критичного мислення, що сприяє поглибленому аналізу історичних подій. Завдяки доступу до інтернет-ресурсів і віртуальних платформ, педагоги можуть ефективно демонструвати реальні історичні джерела через віртуальні музеї, архіви та інтерактивні карти, що збагачує навчальний досвід.

Таким чином, мультимедіа матеріали не тільки спрощують процес передачі інформації, але й сприяють формуванню глибшого розуміння історичних процесів, забезпечуючи учням нові можливості для самостійного дослідження і критичного аналізу історичних подій.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТЕМИ «ХОЛОДНА ВІЙНА»)

Сучасний підхід до викладання історії вимагає не лише глибокого знання фактів та хронології подій, але й вміння аналізувати різноманітні джерела інформації. Візуалізація, як методичний прийом, відіграє важливу роль у формуванні в учнів більш глибокого розуміння історичних процесів. Використання наочних матеріалів, таких як фотографії, карикатури, інфографіки, карти та відео, дозволяє розвивати у здобувачів загальної середньої освіти критичне мислення, аналітичні навички та здатність до інтерпретації історичних подій «Холодної війни». Нижче нами розглянуто ключові аспекти методики використання візуалізації на уроках історії, зокрема способи вибору та підготовки візуальних матеріалів, інтеграція їх у навчальний процес, а також практичні рекомендації щодо активного залучення учнів до аналізу та обговорення візуальних джерел на уроці та факультативних заняттях.

Урок залишається основним засобом організації навчальної діяльності в школі, надаючи педагогам можливість систематично та послідовно передавати навчальний матеріал учням. Тип уроку визначає його структуру, яка залежить від змісту, навчальних завдань, цілей та особливостей конкретного заняття.

Наш урок історії присвячений аналізу візуальних засобів інформації про події «холодної війни». Заняття підготовлено для впровадження в роботу педагогів з вивчення теми «холодна війна», а також для викладання факультативних занять.

Мета уроку полягає в систематизації та узагальненні інформації щодо основних подій «холодної війни». Учням повинні розвинути вміння самостійної роботи з візуальними джерелами, критично оцінювати факти та події, що відбувалися у цей період, а також вміти інтерпретувати їх на основі

візуальних матеріалів.

Форма проведення уроку – семінар, спрямований на вивчення нового матеріалу за допомогою візуалізації. Використовуються карти, таблиці, мультимедійні засоби, ілюстрації та відеоматеріали для наочного представлення інформації. Додатково, для збагачення знань учнів, будуть використані художні історичні фільми та інтерв'ю з істориками.

Хід уроку передбачає організаційний момент та актуалізацію опорних знань. Зокрема, учні повинні відповісти на такі питання:

1) Які основні етапи «холодної війни» і які ключові події в них відбувалися?

2) Як візуальні джерела можуть допомогти в розумінні цих подій?

3) Які джерела інформації (карти, ілюстрації, відео) використовуються для вивчення «холодної війни»?

4) Як можна інтерпретувати візуальні матеріали, щоб краще зрозуміти історичний контекст?

5) Які регіональні та глобальні наслідки «холодної війни» можна прослідкувати через візуальні джерела?

Вивчення нового матеріалу починається з вступного слова педагога: «сьогодні ми поговоримо про важливу промову, яка стала одним із символів початку «холодної війни». 5 березня 1946 р., В. Черчилль виступив у Вестмінстерському коледжі, де озвучив своє бачення повоєнного світу (див. Додаток Д). Промова В. Черчилля заклала основи для створення Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), та виражає глибоке занепокоєння стосовно радянського експансіонізму в післявоєнній Європі [83]. Зокрема, В. Черчилль акцентує увагу на встановленні прокомуністичних урядів у країнах, що перебували під контролем Радянського Союзу, а також у радянській зоні повоєнної Німеччини. Він зазначає непередбачуваність подальших дій СРСР і висловлює побоювання щодо безмежності його експансіоністських прагнень. Водночас, В. Черчилль наголошує на необхідності створення «братської асоціації» демократичних, особливо англomовних, націй для ефективної

протидії радянському впливу. Висловлена ним теза про «залізну завісу», що розділила Європу на демократичний Захід і недемократичний Схід, відображає початок нового етапу геополітичного протистояння, який згодом отримав назву «Холодної війни». Через «залізну завісу» проходила умовна лінія, яка розділяла Європу від Балтійського до Адріатичного моря. Це було не просто метафоричне вираження; на практиці цей поділ був підкріплений суворими прикордонними режимами, зокрема, Берлінською стіною, та значним контролем над інформаційним простором і пересуванням людей між цими двома частинами Європи.

У Радянському Союзі фултонська промова В. Черчилля була сприйнята як початок «холодної війни» з боку Заходу. Проте, насправді, промова не мала агресивного характеру, який їй приписували радянські керівники. В. Черчилль не закликав до ліквідації «залізної завіси», а лише висловив занепокоєння тим, щоб вона не поширилася далі на Захід. Також, він підкреслив важливість збереження зв'язків із СРСР, назвавши Й. Сталіна своїм союзником у роки війни. Водночас, використання промови для формування образу ворога у капіталістичних країнах було вигідним для радянського керівництва, оскільки відволікало увагу населення від внутрішніх проблем і фокусувало її на діях зовнішніх ворогів [71].

Висловлюючи песимізм щодо перспектив миру в Європі, він наголосив на необхідності запобігання новій війні та створення умов для розвитку свободи й демократії. Фултонська промова В. Черчилля є ключовим моментом, який вважається початком «Холодної війни» – періоду напруженого протистояння та конкуренції між капіталістичною і соціалістичною системами, що охоплювала всі сфери життя, включаючи гонку озброєнь, і тривала майже півстоліття.

Давайте разом дослідимо, як ідеї оголошені у Фултонській промові В. Черчилля вплинули на формування нового світового порядку та на розвиток міжнародних відносин у другій половині ХХ ст.». Зокрема, учням можна запропонувати дати відповідь на декілька ключових запитань (див.

рис. 3.1.).

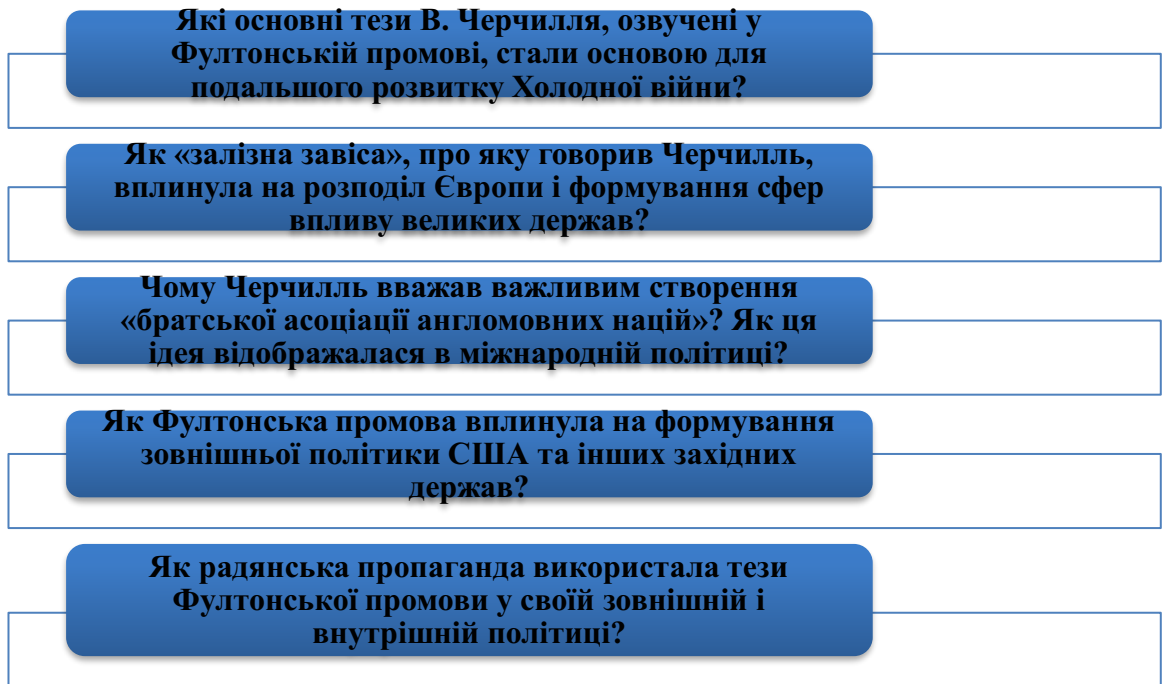

Рис. 3.1. Роль фултонської промови В. Черчилля

Для розвитку навичок хронологічного аналізу історичних подій, педагог повинен допомогти учням зрозуміти основні етапи та ключові події «холодної війни» через візуалізацію та організацію інформації у формі «стрічки часу» (див. Додаток Е). Зокрема, їм пропонується всім класом створити загальну «стрічку часу», на основі якої учні будуть працювати під час навчального процесу.

Наступною важливою подією, яка вплинула на початок «холодної війни» є доктрина Трумена, вперше озвучена 12 березня 1947 р., яка стала важливим етапом у формуванні зовнішньої політики США. Вона символізувала перехід США від ізоляціонізму до активного втручання в міжнародні справи з метою стримування поширення комунізму, який на той час активно підтримувався Радянським Союзом.

Доктрина виникла на фоні складної геополітичної ситуації, коли СРСР значно посилив свій вплив у Сх. Європі. Крім того, громадянська війна в Греції (1946-1949 рр.), де комуністичні сили отримували підтримку від СРСР через Болгарію та Югославію, і напружена ситуація в Туреччині, яка перебувала під тиском радянських вимог щодо контролю над протоками

Босфор і Дарданелли, загострили потребу в негайних діях з боку США.

У своєму посланні до Конгресу Г. Трумен попросив схвалення на виділення 400 млн. дол. для надання допомоги Греції та Туреччині. Конгрес схвалив ці заходи, і вже 20 червня 1947 р. було підписано угоду з Грецією, а 12 липня 1947 р. – з Туреччиною [67]. Загалом, виділена фінансова допомога дозволила обом країнам стабілізувати свої економіки та запобігти комуністичній експансії.

Важливо зазначити, що доктрина Трумена заклала підвалини для довготривалої стратегії «стримування», яка включала не лише фінансову, але й військову допомогу союзникам США. Вона також призвела до створення широкої мережі американських військових баз по всьому світу, що стало важливим елементом у боротьбі з радянським впливом (див. рис. 3.2.).

Політика стримування комунізму. Спрямована на стримування поширення комунізму в усьому світі, особливо в Європі. Вона визначала, що США будуть надавати політичну, економічну, гуманітарну та військову допомогу країнам, які опинилися під загрозою комуністичної експансії, щоб захистити їх від радянського впливу.

Підтримка антикомуністичних режимів. Доктрина передбачала активну підтримку режимів і урядів, які протистояли комунізму. Це включало як економічну підтримку, так і військове співробітництво, зокрема створення американських військових баз у стратегічно важливих регіонах.

Протистояння радянському впливу. Доктрина Трумена встановила чіткий курс на протистояння Радянському Союзу та його союзникам, що втілювалося у формуванні західного військово-політичного блоку та створенні НАТО у 1949 р. Це було частиною стратегії «холодної війни», спрямованої на обмеження впливу СРСР у світі.

Рис. 3.2. Що передбачала стратегія «стримування»?

Політика «стримування», також проклала шлях до більш масштабної ініціативи, а саме – «Плану Маршалла» (див. Додаток Е). Зокрема, план був комплексною програмою економічної допомоги, яка була реалізована з метою

відновлення європейських країн після завершення Другої світової війни. Ініціатива була висунута у 1947 р. державним секретарем США Джорджем К. Маршаллом, а офіційно почала діяти в квітні 1948 р. Розробка плану відбулася під час конференції європейських держав влітку 1947 р.

Попри пропозицію допомоги Радянському Союзу та його союзникам, Й. Сталін відмовився від участі, і під його тиском Польща та Чехословаччина, які спочатку виявили інтерес до плану, також не приєдналися. Конгрес США ухвалив план 3 квітня 1948 р., того ж дня президент Г. Труман підписав його, що дало офіційний старт програмі. Реалізація Плану тривала протягом чотирьох років, з квітня 1948 – червень 1952 рр., протягом яких США надали приблизно 13 млрд. дол. (еквівалентно близько 123 млрд. дол. у сучасних умовах цін) технічної та економічної допомоги країнам, що приєдналися до Організації європейського економічного співробітництва (див. рис. 3.3.).

Рис. 3.3. Карта Європи часів холодної війни з позначенням країн, які отримали допомогу за Планом Маршалла. Червоні стовпчики показують

відносний обсяг загальної допомоги на країну [6]

Загалом, у стратегії відновлення західноєвропейської економіки особливу увагу було приділено відновленню основних виробничих засобів. План Маршалла передбачав детально розроблену програму інвестування в основний капітал (див. рис. 3.4.).

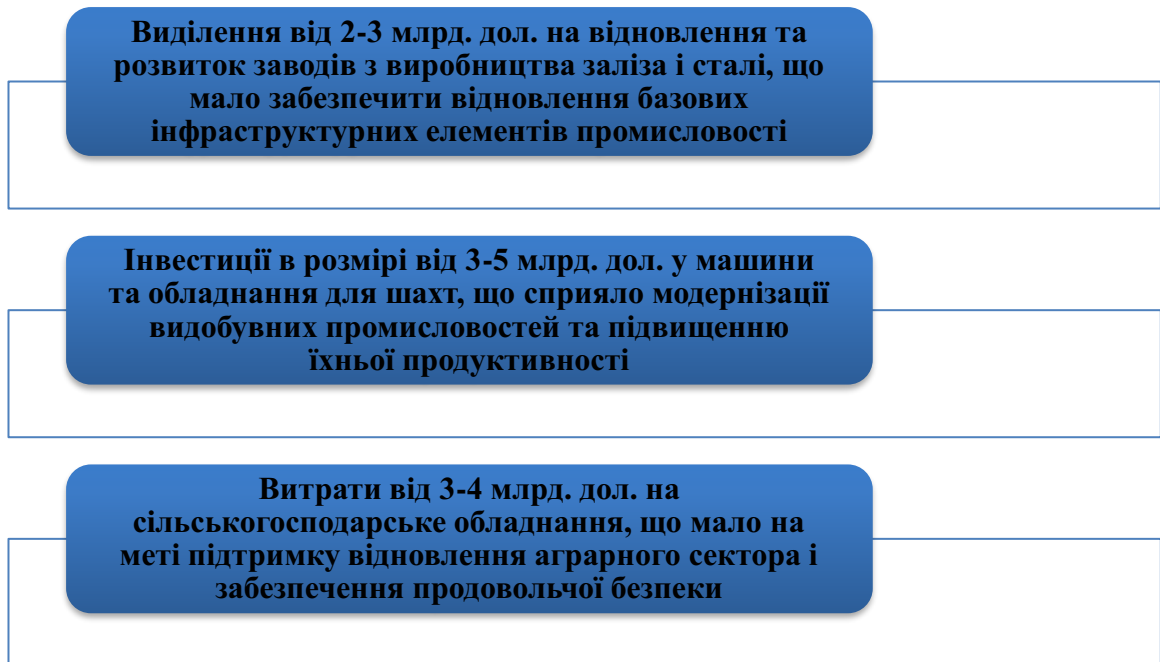

Рис. 3.4. Програма інвестування в основний капітал [89]

Інвестиції, реалізовані наприкінці 40-х – на початку 50-х рр., суттєво вплинули на конкурентоспроможність європейського експорту на світових ринках. Важливим аспектом економічного зростання 3х. Європи стало ефективне поєднання розвитку традиційних технологій з впровадженням новітніх технологічних інновацій. Завдяки Плану Маршалла було досягнуто наступних результатів:

- 1) валовий внутрішній продукт (ВВП) зріс на 32,8 %, збільшившись з 119 млрд. дол. у 1947 р до 159 млрд. дол. у 1951 р.
- 2) промислове виробництво піднялося на 40 % у порівнянні з довоєнним рівнем, тоді як обсяг сільськогосподарської продукції зріс на 11 %.
- 3) до 1953 р. обсяг європейської торгівлі збільшився на 40 % [6].

План Маршалла виконав свою основну мету, а саме: підвищення продуктивності, стимулювання економічного зростання та розвитку торгівлі.

Він також сприяв поліпшенню рівня життя, зміцненню економічних, соціальних та політичних структур країн-учасниць, стабілізації політичної ситуації в регіоні та обмеженню розширення комуністичного впливу.

Офіційно програма допомоги за Планом Маршалла завершилася 31 грудня 1951 р. Проте принципи самопомоги, закладені в цьому плані, стали основою для подальшої іноземної допомоги, що стало важливим елементом зовнішньої політики США. План Маршалла сприяв формуванню нової атмосфери співпраці та взаємодопомоги між Зх. Європою і США, а також відіграв важливу роль у створенні сильної військово-політичної організації – НАТО. Завдяки цим досягненням план Маршалла вважається однією з найуспішніших ініціатив зовнішньої політики в історії США.

Загалом, потрібно підсумувати учням, що саме об'єднує Фултонську промову, Доктрину Трумена та План Маршалла. А також, відповісти на ключове запитання: «в чому виражалась протидія радянському впливу?» (див. табл. 3.1.).

Таблиця 3.1.

Протидія радянському впливу

№	Подія	Особливості
1.	Фултонська промова (1946 р.)	Окреслила загрозу, яку становить радянська експансія, і закликала до формування тіснішого союзу між США та Великою Британією для протидії цьому впливу.
2.	Доктрина Трумена (1947 р.)	Офіційно заявила про зобов'язання США підтримувати країни, які опинилися під загрозою комуністичного впливу, шляхом надання їм політичної та військової допомоги.
3.	План Маршалла (1948 р.)	План був націлений на відновлення економік європейських країн після Другої світової війни, щоб запобігти поширенню комунізму внаслідок економічної нестабільності.

Примітка: джерело складене автором на основі [67;89]

1 квітня 1948 р. у відповідь на Лондонську нараду шести держав, яка ініціювала процес створення Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН) і яку Радянський Союз вважав порушенням Потсдамського договору, було видано наказ про тимчасове закриття кордонів радянської зони окупації. Це призвело до періоду, відомого як «мала» блокада Берліна, коли західні союзники були змушені постачати свої гарнізони в місті тільки повітряним

шляхом. Зокрема, з 31 березня – 10 квітня 1948 р. СРСР запровадив вимогу огляду всіх поїздів, які рухались до Берліна із західних зон. 12 червня 1948 р. було припинено дорожнє сполучення з Зх. Берліном, 21 червня – річкове, а 24 червня – залізничне.

Радянські історики вважають, що проведена 20 червня 1948 р. грошова реформа в західних секторах Німеччини спровокувала відповідні дії з боку СРСР. 23 червня в радянській зоні також була проведена грошова реформа. У відповідь західні союзники ввели німецьку марку в західних секторах Берліна. Непорозуміння між союзниками призвели до більш рішучих заходів, що в кінцевому підсумку призвели до повної блокади міста.

З 23 на 24 червня 1948 р. було зупинено постачання електроенергії до західних районів Берліна. 24 червня також були припинені автомобільне, водне і залізничне сполучення між західною і східною частинами міста. На той час в західних секторах проживало близько 2,2 млн. осіб, які були повністю залежні від зовнішніх постачань продовольства.

Західні держави, хоча і передбачали негативну реакцію СРСР на реформу, виявились не готовими до повної блокади. Вони навіть розглядали можливість здачі Берліна радянській владі. Генерал Л. Клей запропонував прорвати блокаду танками, але президент США Г. Трумен відхилив цю пропозицію, побоюючись можливого нового конфлікту (див. Додаток Є).

У результаті Берлінської блокади, яка тривала з червня 1948 – травень 1949 рр., було організовано повітряний міст для постачання Зх. Берліна (див. рис. 3.5.), який забезпечував ексклюзивний повітряний коридор завширшки 32 км, відповідно до спеціального договору. Організацією повітряного моста керував генерал-лейтенант В. Таннер, відомий своїм попереднім досвідом організації повітряного мосту «Гамп» для військ Чан Кайші.

Протягом блокади було здійснено близько 278 тис. рейсів, в рамках яких перевезли приблизно 2,34 млн. тонн вантажів, зокрема 1,44 млн. тонн вугілля, 490 тис. тонн харчів і 160 тис. тонн будівельних матеріалів (див. рис. 3.6.). Відзначено, що 1,78 млн. тонн вантажів було перевезено силами США.

Продовольство постачалося в порошковій формі для економії ваги [52].

Рис. 3.5. Жителі Берліна спостерігають за посадкою літаків в аеропорті Темпельхоф, 1948 р. [23]

В результаті блокаду було знято 12 травня 1949 р., після чого було відновлено постачання сухопутними та водними шляхами. Проте, якість життя в Зх. Берліні під час блокади була поганою: недостатнє забезпечення паливом, їжею та медикаментами, особливо в зимовий період 1948–1949 рр., призвело до зростання інфекційних захворювань і смертності.

Рис. 3.6. Авіамаршрути під час блокади Західного Берліна [23]

За цей період відбулося кілька нещасних випадків з летальними наслідками. Загинуло щонайменше 40 британців, 41 американець і 6 німців. Загалом, берлінська блокада призвела до політичної та пропагандистської поразки СРСР. Криза яскраво продемонструвала ідеологічні та економічні протиріччя в повоєнній Європі. Вона також відіграла ключову роль у зближенні Зх. Берліна з США та Великою Британією як основними державами-захисниками. Берлінська криза стала важливим фактором у залученні Зх. Німеччини до орбіти НАТО, що відбулося у 1955 р.

Отже, використовуючи усю наявну інформацію учні відповідають на запитання (див. табл. 3.2.):

- 1) Яке місце займає блокада Зх. Берліна (1948-1949 рр.) в історії «холодної війни»?
- 2) Яким чином один із перших великих конфліктів між СРСР і західними союзниками продемонстрував загострення протистояння між двома блоками?

Таблиця 3.2.

**Значення блокади Зх. Берліна (1948-1949 рр.) на подальший перебіг
«холодної війни»**

№	Вплив	Особливості
1.	Початок відкритого конфлікту	Блокада Зх. Берліна стала першим серйозним випробуванням для західних союзників, які змушені були відповісти на радянську спробу ізолювати Зх. Берлін. Відповіддю на блокаду стала операція «Берлінський повітряний міст», коли західні союзники, зокрема США і Велика Британія, організували масоване повітряне постачання необхідних товарів до Зх. Берліна. Операція стала символом відданості західних держав захисту демократії та свободи, навіть у надзвичайно складних умовах.
2.	Посилення розколу Європи	Блокада Берліна посилила розкол між Сходом і Заходом у Європі. Вона фактично підтвердила розділення Німеччини на дві частини, що пізніше було закріплено створенням ФРН (Федеративної Республіки Німеччини) і НДР (Німецької Демократичної Республіки) в 1949 р.
3.	Формування НАТО	Блокада Зх. Берліна стала одним із факторів, що пришвидшили створення НАТО в 1949 р. Вона показала, що західним державам необхідно мати міцний військовий альянс для колективної оборони проти радянської агресії, що і стало основою для формування Альянсу.

Примітка: джерело складене автором на основі [52;23]

Процес формування оборонного союзу країн Заходу відбувався поступово, з ключовими етапами в 1948-1949 рр. Підписання Брюссельського договору 17 березня 1948 р. заклало основу для подальшого об'єднання зусиль країн Зх. Європи для спільної оборони, однак невдовзі стало очевидним, що для ефективної протидії потенційній загрозі з боку СРСР необхідно залучити США і Канаду. Ідея розширення оборонного союзу отримала публічну підтримку в квітні 1948 р., а після прийняття резолюції Ванденберга 11 червня 1948 р. це стало можливим юридично для США.

У листопаді 1948 р. було підготовлено проєкт Північноатлантичного договору, а вже 4 квітня 1949 р. його підписали представники 12 країн. Протести СРСР щодо агресивної спрямованості пакту були відкинуті як необґрунтовані, і, після ратифікації, договір набрав чинності 24 серпня 1949 р., заклавши підґрунтя для створення НАТО – одного з ключових оборонних альянсів ХХ ст. [37, с. 322].

Північноатлантичний договір, що встановлює основи діяльності НАТО, підкреслює важливість колективної оборони та підтримання міжнародного миру і безпеки відповідно до Статуту ООН. Договір визначає три основні цілі Альянсу:

- захист свободи і демократичних цінностей;
- забезпечення колективної безпеки;
- зміцнення міжнародних відносин і співробітництва між країнами-учасниками.

Ключовим елементом договору є стаття 5, яка закріплює принцип колективної безпеки, згідно з яким напад на одну країну-учасницю розглядається як напад на всіх. Положення є фундаментальним для системи взаємної оборони в рамках НАТО [68, с. 210]. Організаційна структура НАТО, заснована на принципах спільного прийняття рішень, включає Північноатлантичну раду як основний орган управління. Незважаючи на військовий характер Альянсу, він також виконує ширші суспільні функції,

спрямовані на забезпечення стабільності та добробуту в міжнародних відносинах. Таким чином, Північноатлантичний договір заклав основу для міцної та тривалої співпраці між країнами-учасницями, забезпечуючи механізми колективної безпеки та сприяючи стабільності у світі.

Проаналізувавши основні положення договору, ЗЗСО повинні відповісти на запитання педагога: яким чином утворення Північноатлантичного альянсу вплинуло на перебіг «холодної війни»? Також, для підсумування вступного слова педагога, а також закріплення інформації стосовно початку «холодної війни», учням рекомендується створити «хмару слів» використовуючи мультимедійну дошку або плакат (див. рис. 3.7.).

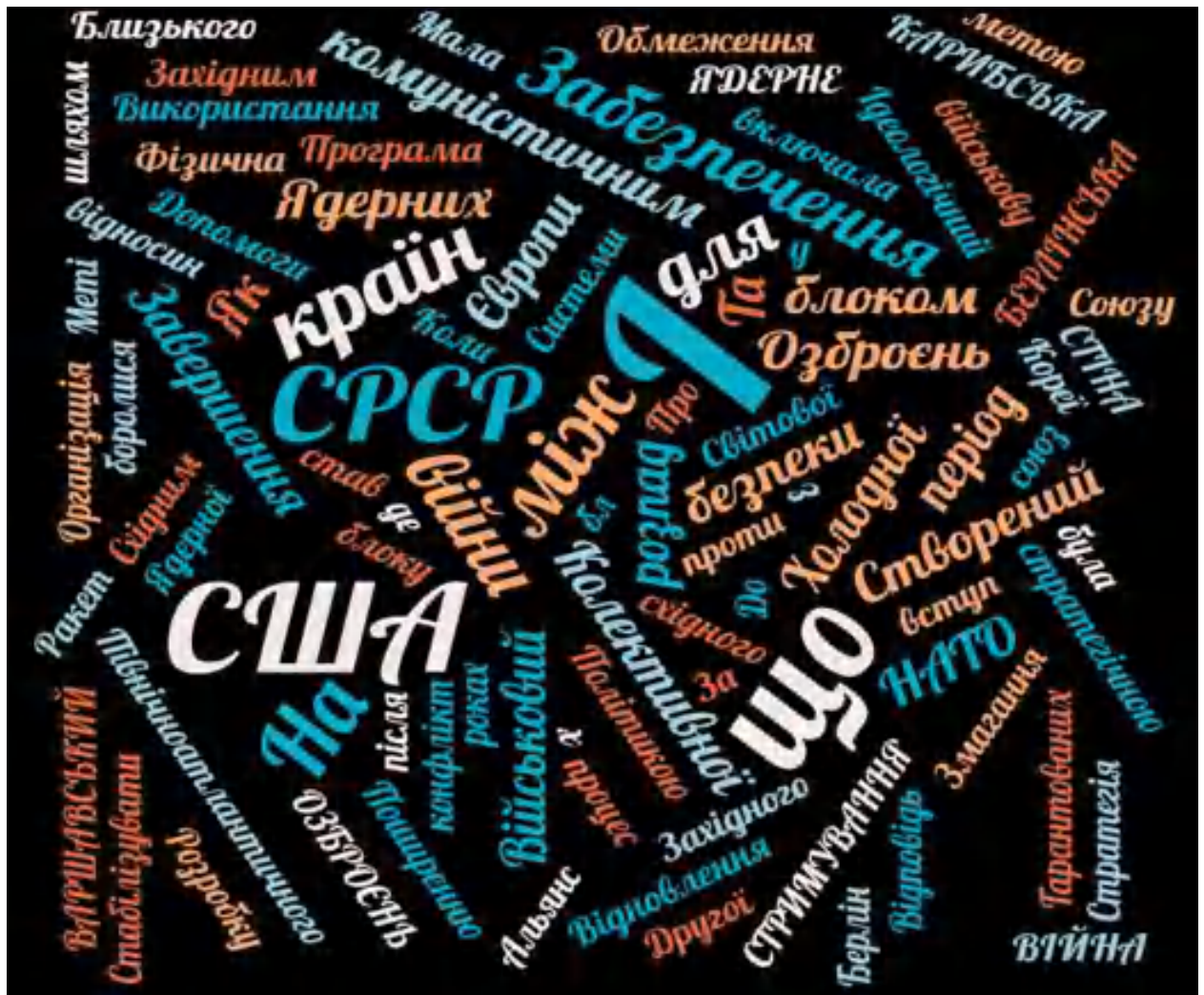

Рис. 3.7. «Хмара слів» початок «холодної війни» 1946-1949 рр.

Джерело: створене автором

Нижче ми детально розглянемо динаміку ескалації конфлікту між СРСР

та США, приділяючи особливу увагу розвитку подій під час кожного з ключових етапів: Корейської війни 1950-1953 рр., Карибської кризи 1962 р., та військової інтервенції СРСР в Афганістан 1979-1989 рр. Ми проаналізуємо зміни в напруженості між двома наддержавами на кожному з цих етапів, а також їх вплив на загальну динаміку «холодної війни» (див. рис. 3.8.).

Рис. 3.8. Динаміка «холодної війни», 1946-1989 рр.

Джерело: створене автором

25 червня 1950 р. о 4-й годині ранку війська Корейської Народної Армії (далі – КНА) під прикриттям артилерії перейшли кордон з Пд. Кореєю. Угрупування, навченої радянськими радниками, складалося з 135 000 солдатів, офіцерів і 150 танків Т-34. Армія Пд. Кореї, навчена американськими спеціалістами, нараховувала 150 000 солдатів, але не мала бронетехніки та авіації (див. рис. 3.9.).

28 червня північнокорейські війська захопили Сеул, проте блискавичну перемогу не здобули, і президент Пд. Кореї Лі Син Ман зміг втекти. До середини серпня 90 % території Пд. Кореї було окуповано північнокорейськими військами. Початок війни став несподіванкою для США, які 25 червня скликали Радбез ООН. Резолюція, запропонована

американцями, була прийнята без участі СРСР.

Рис. 3.9. Рух армії КНА, червень-серпень 1950 р. [3]

15 вересня 1950 р. війська 8-ї армії США під командуванням генерала М. Ріджуея та південнокорейські війська генерала Чон Ніль Гуна розпочали контрнаступ. Їх підтримував Тихоокеанський флот США із 230 бойовими кораблями. Проти них діяла КНА, чисельністю 54 000 солдатів і офіцерів, що мала 40 танків і 811 гармат. Того ж дня 10-й армійський корпус ООН під командуванням генерал-майора Е. Елмонда провів десантну операцію в Інчхоні, захопивши місто 16 вересня (див. рис. 3.10.). Війська ООН з'єдналися з 8-ю армією та оточили 1-шу армійську групу КНА, взявши Сеул 22 вересня і досягнувши 38-ї паралелі через 15 днів.

Рис. 3.10. Війська 10-го організаційного армійського корпусу генерал-майора Е. Елмонда у Інчхоні, вересень 1950 р. [3]

До кінця вересня 1950 р. ситуація на Корейському півострові вказувала на майже повний розгром військ КНА під командуванням Кім Ір Сена, Чхве Йен Гона і Кім Чхека. Окупування всього півострова військами ООН стало питанням часу. Протягом першого тижня жовтня відбувалися інтенсивні консультації між радянським та китайським керівництвом. Генерал Народно-Визвольної Армії Китайської Народної Республіки (далі – КНР) Пенг Дегуай підготував військову операцію, що включала 10 піхотних, 1 танкову дивізію, стрілецькі та механізовані бригади, а також 33 народно-добровольчих дивізії, які були створені з розгромлених частин КНА. Підготовка до цієї операції тривала до кінця весни 1950 р. [53, с. 411].

На початку листопада китайські війська провели другий наступ, змусивши війська ООН відступити до Хиннама. У грудні 1950 р. розпочалась евакуація американських військ і мирних жителів з КНДР до Пд. Кореї. 4 січня 1951 р. війська КНА і КНР знову захопили Сеул (див. рис. 3.11.). В квітні 1951 р. північнокорейські та китайські війська розпочали новий контрнаступ, прорвавши оборону ООН і наблизившись до Сеула. Втрати були

значними, зокрема серед британської бригади [53, с. 490].

До червня 1951 р. Корейська війна досягла критичної точки, коли обидві сторони конфлікту мобілізували близько мільйона солдатів, але вирішальної переваги досягти не змогли. Переговори про мир розпочались у липні 1951 р., проте бойові дії продовжувалися. Ключовим питанням були умови репатріації військовополонених, що ускладнювалося через відмову багатьох повертатися.

Рис. 3.11. Солдати 1 американської дивізії морської піхоти та 17 південнокорейського піхотного полку ведуть бої з частинами 25-ї стрілецької бригади КНА на вулицях Сеула, вересень 1950 р. [3]

Закінчення війни стало можливим після смерті Й. Сталіна в березні 1953 р., що призвело до згоди Китаю на мирні умови. 27 липня 1953 р. був підписаний договір про припинення вогню, який встановив демілітаризовану зону вздовж 38-ї паралелі, але офіційний мирний договір донині не підписаний. Таким чином, Корейська війна стала одним із перших великих збройних конфліктів «холодної війни», що вплинув на глобальну політику, зміцнив розкол між Сходом і Заходом, а також закріпив тривалий поділ

Корейського півострова, який зберігається до сьогодні. Отже, підсумовуючи усю вище наведену інформацію, учні повинні поділитись на три групи та дати відповідь на запитання: якими були наслідки Корейської війни для всіх учасників конфлікту? (див. табл. 3.3.).

Таблиця 3.3.

Наслідки Корейської війни 1950-1953 рр.

№	Наслідки	Особливості
1.	Територіальні	Війна закріпила поділ Корейського півострова на дві окремі держави: Пд. Корею (КНР) та Пв. Корею (КНДР). Лінія фронту була встановлена на 38-й паралелі, що стала де-факто кордоном між обома країнами. Була створена демілітаризована зона уздовж 38-ї паралелі, що функціонує як буферна зона між Північнокорейськими і Південнокорейськими військами. Ця територія залишається однією з найбільш heavily охоронюваних і вражаючих на світі.
2.	Соціально-економічні	Конфлікт призвів до значних втрат як серед військових, так і серед цивільного населення. Загалом, загинуло близько 2.5 млн. людей, зокрема, близько 1 млн. корейців і понад 36 тис. американських солдатів. Війна викликала масове переміщення людей та значні гуманітарні проблеми. Багато цивільних осіб втратили свої домівки та були змушені шукати притулок в інших регіонах. Також, війна спричинила величезні руйнування інфраструктури в обох країнах, особливо в Пв. Кореї. Місто Сеул і інші важливі інфраструктурні об'єкти були частково зруйновані. Пд. Корея, незважаючи на економічну допомогу з боку США та інших союзників, стикалася з важкими економічними труднощами в період відновлення. Пв. Корея також переживала серйозні економічні проблеми, які поглибилися через постійні війни і зростаючу ізоляцію.
3.	Політичні	Корейська війна поглибила конфлікт між США і СРСР, підвищивши напруження у рамках Холодної війни. Війна призвела до зміцнення військових альянсів, зокрема формування СЕАТО (Організація Договору Південно-Східної Азії) для стримування комунізму в Азії, а також поглиблення військової співпраці між США та Пд. Кореєю.

Примітка: джерело складене автором на основі [3;53]

Протистояння між СРСР і США під час «холодної війни» не обмежувалося військовою загрозою та гонкою озброєнь, але й включало також змагання за розширення сфер впливу через підтримку революційних рухів і встановлення союзницьких режимів. Зокрема, розміщення балістичних ракет середньої дальності (далі – БРСД) у Європі наприкінці 1950-х рр. стало важливим етапом гонки озброєнь між СРСР і США. У 1958

р. Радянський Союз почав розміщувати ракети типу «Р-5» у НДР, спрямовані проти Зх. Європи. Однак у 1959 р. ракети були переміщені до Калінінграда. Відповіддю США на цей крок стало розміщення своїх БРСД типу «Тор» у Великій Британії та ракет «Юпітер» в Італії та Туреччині. Подібні дії підвищували ймовірність ядерного конфлікту, оскільки створювали можливість нанесення першого удару, що могло б знищити здатність противника на відповідь [32, с. 301]. До початку 1960-х рр. із появою балістичних ракет, здатних завдати удару з території однієї наддержави по іншій, ризик глобального ядерного конфлікту став реальністю.

Карибська криза, також відома як Кубинська ракетна криза, була піком ескалації радянсько-американського протистояння під час «холодної війни», яка поставила світ на межу термоядерної війни. У 1959 р. до влади на Кубі прийшов революційний уряд на чолі з Ф. Кастро, що призвело до різкого погіршення відносин із США. Протягом наступних років Куба почала зближуватися з Радянським Союзом, що стало важливим фактором у подальшому розвитку подій. Зокрема, 17 квітня 1961 р. відбулася невдала спроба повалення режиму Ф. Кастро за допомогою парамілітарної групи «Бригада 2506», підготовлених Центральним розвідувальним управлінням (далі – ЦРУ) США. Операція стала відомою як «висадка у затоці Свиней», яка завершилася провалом і серйозно підірвала міжнародний престиж адміністрації президента Дж. Кеннеді [32, с. 304].

У 1962 р., на тлі загострення відносин між США і Кубою, Сполучені Штати домоглися виключення Куби з Організації американських держав і запровадили проти неї торговельне ембарго. Це, у свою чергу, стимулювало кубинське керівництво до подальшого зближення з Радянським Союзом. Зокрема, 20 травня 1962 р., після повернення з Болгарії, перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов провів нараду з керівництвом Міністерств закордонних справ та оборони СРСР, під час якої запропонував розмістити ядерні ракети на Кубі у відповідь на прохання Ф. Кастро про посилення радянської військової присутності [32, с. 315]. Наступного дня, 21 травня, питання

обговорили на засіданні Ради оборони, де, попри заперечення деяких членів, рішення підтримали, і Міністерства отримали доручення організувати таємне перекидання військ і техніки на Кубу. 30 травня Ф. Кастро дав згоду на реалізацію плану (див. рис. 3.12.).

Рис. 3.12. Радіус покриття ракет, розміщених на Кубі [32]

У 1962 р. наприкінці серпня аналітики ЦРУ помітили футбольні поля на узбережжі Куби, що стало першим тривожним сигналом про можливу присутність радянських військових на острові. Спостереження привело до початку розвідувальних польотів літака U-2 над Кубою [1, с. 11], які були тимчасово припинені з 5 вересня через побоювання президента Кеннеді щодо ескалації конфлікту. Проте перерва в польотах тривала лише до 14 жовтня, коли U-2, під керуванням майора Р. Хейзера, здійснив політ над Кубою і зафіксував будівництво радянських ракетних установок (див. рис. 3.13.).

15 жовтня ЦРУ підтвердило, що на знімках були зображені радянські ракети середньої дальності Р-12. Відкриття стало вирішальним і негайно було

передано вищому військовому керівництву США. 16 жовтня Дж. Кеннеді був проінформований про розміщення радянських ракет на Кубі. У відповідь президент США наказав суттєво збільшити кількість розвідувальних польотів над островом – з двох разів на місяць до шести разів на день.

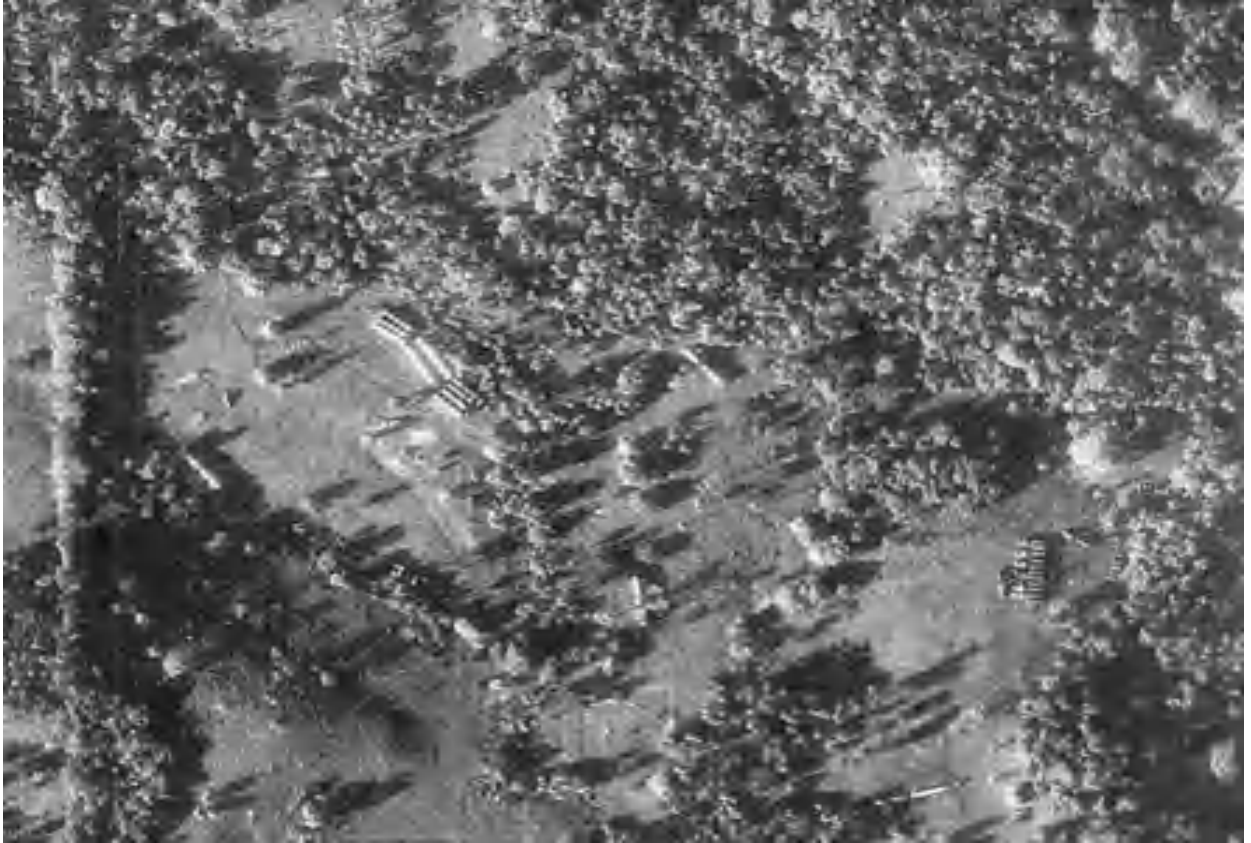

Рис. 3.13. Фотографія розвідника U-2 показує радянські ядерні ракети на Кубі, їхній транспорт, тенти для заправки та утримання [1]

22 жовтня 1962 р. президент США Дж. Кеннеді у телевізійному зверненні підтвердив наявність радянських балістичних ракет на Кубі та оголосив про введення військово-морської блокади у вигляді карантинної зони з радіусом 500 морських миль (926 км) навколо острова. Кеннеді попередив, що будь-який запуск ракети з території Куби проти американських союзників буде розцінюватися як акт агресії, що рівнозначний актові війни. Також, він підкреслив готовність збройних сил США до будь-якого розвитку ситуації та засудив радянську політику секретності.

24 жовтня 1962 р. блокада вступила в силу, коли 180 американських військових кораблів оточили Кубу з наказом не застосовувати вогонь по радянських судах без особистого розпорядження президента США. На

момент введення блокади до Куби наближалось 30 радянських кораблів, що транспортували ракети для двох дивізіонів БРСД, а також 4 підводні човни в рамках операції «Кама». Радянські кораблі з ракетами Р-14, зокрема: «Артем'євськ», «Миколаїв», «Дубна» і «Дивногорськ» [9, с. 26], продовжили курс до Куби, в той час як інші судна були повернуті назад, щоб уникнути можливих конфліктів з американськими військами (див. Додаток Ж). У відповідь на введення блокади Президія ЦК КПРС підвищила бойову готовність збройних сил СРСР і країн Варшавського договору. Скасували всі планові звільнення військовослужбовців, а тим, хто готувався до демобілізації, було наказано залишитися на службі до подальших розпоряджень. М. Хрущов надіслав листа Ф. Кастро, підкреслюючи непохитність позиції СРСР у цій кризовій ситуації, беручи до уваги, що значна частина радянської зброї вже була доставлена на Кубу.

Ввечері 23 жовтня 1962 р. Р. Кеннеді відвідав радянське посольство у Вашингтоні, де посол Добринін повідомив про інструкції для радянських капітанів не підкорятися вимогам США в відкритому морі. Кеннеді на завершення зустрічі заявив, що США мають намір зупинити радянські судна. М. Хрущов відповів США, звинувативши Кеннеді в ультимативних умовах і назвавши блокаду актом агресії, який загрожує ядерною війною. Він попередив, що радянські капітани не дотримуватимуться інструкцій США і заявив, що СРСР вживе заходів для захисту своїх суден.

25 жовтня Дж. Кеннеді підняв бойову готовність збройних сил США до рівня DEFCON-2 вперше в історії (див. рис. 3.14.). 26 жовтня 1962 р. М. Хрущов направив Дж. Кеннеді послання, у якому визнав наявність радянських ракет на Кубі та запропонував їх демонтаж в обмін на гарантії від США, що американські війська не вторгнуться на Кубу і не підтримуватимуть інші сили для вторгнення.

М. Хрущов намагався знайти компроміс і уникнути подальшої ескалації конфлікту. Письмо було надіслане без консультацій з Президіумом ЦК КПРС, що викликало підозри в США про можливий державний переворот або

внутрішні політичні труднощі в СРСР. Додатково, 27 жовтня було оприлюднене звернення з вимогою про виведення американських ракет з Туреччини.

Рис. 3.14. Співвідношення військового арсеналу СРСР та США, на момент Карибської кризи 1962 р.

Джерело: створене автором на основі [9]

Демонтаж радянських ракет на Кубі розпочався 28 жовтня і тривав до 20 листопада 1962 р., дозволивши США припинити блокаду Куби. Через кілька місяців США вивели ракети «Юпітер» з Туреччини, що стали застарілими в умовах нових технологій американського ВМФ. Формальним завершенням кризи вважається 7 січня 1963 р., коли СРСР і США звернулися зі спільним листом до Генерального секретаря ООН з проханням зняти питання Карибської кризи з порядку денного Ради Безпеки ООН.

Загалом, в результаті кризи, як СРСР, так і США усвідомили необхідність уникати прямого військового зіткнення, що могло б призвести до катастрофічних наслідків для всього світу. Виведення ядерної зброї з Куби та Туреччини, зобов'язання США не втручатися у внутрішні справи Куби, а

також створення гарячої лінії між Білим домом і Кремлем заклали основу для подальшої розрядки міжнародної напруженості і розвитку механізмів для запобігання подібним кризам у майбутньому. Загалом, криза призвела до підписання важливих міжнародних угод, спрямованих на обмеження ядерної загрози: Договору про заборону ядерних випробувань у трьох середовищах (1963 р.) і Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (1968 р.) [54].

Учням пропонується поділитися на три групи та попрацювати з візуальними джерелами (карикатурами). Група № 1 повинна проаналізувати рисунок 3.15 в контексті біографічного методу. Зокрема, проаналізувати взаємовідносини між М. Хрущовим та Дж. Кеннеді, як вони були зображені та які аспекти їх переговорів або дій були відзначені. Розглянути головну ідею карикатури та те, як вона ілюструє процес розв'язання Карибської кризи через дипломатичні зусилля обох керівників.

Рис. 3.15. Карикатура Карибської кризи [55]

Групі під № 2 пропонується розглянути рисунок 3.16 та проаналізувати військовий арсенал СРСР та США, на момент Карибської кризи 1962 р. Для цього учням можна використати статистичний метод, для наочності представлення даних та оцінки співвідношення сил в загальному. Учні повинні у вигляді схем або таблиць представити дані військового арсеналу

СРСР та США, а також відповіді на питання: який характер відносин між СРСР та США відображає карикатура?

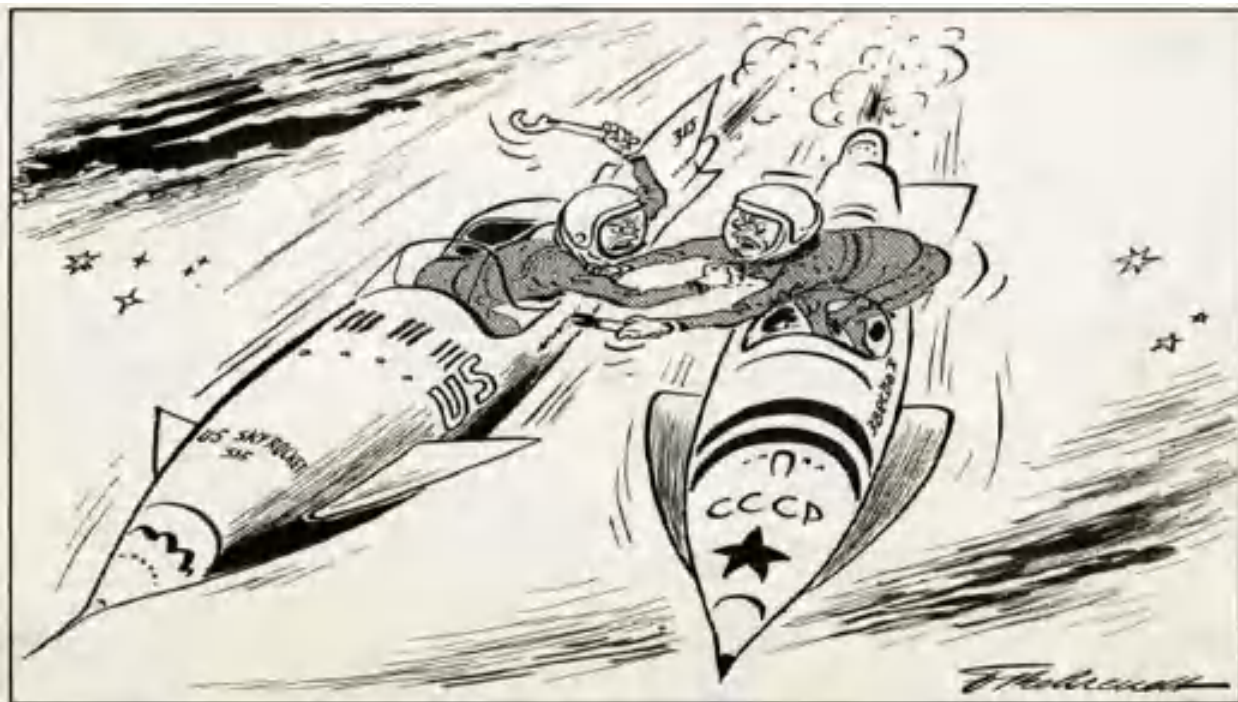

Рис. 3.16. Карикатура «гонка озброєнь» під час Карибської кризи [55]

Група № 3 аналізує рисунок 3.17 використовуючи метод перспективного аналізу, який передбачатиме оцінку ними впливу Карибської кризи на подальші відносини між США та СРСР та перебіг «холодної війни» (зміна стратегії, вплив на міжнародні відносини, роль дипломатії, «гарячі лінії»).

Рис. 3.17. Карикатура «Ноев ковчег» [55]

Також, учні повинні висловити свою думку стосовно зображених подій на карикатурі, та проаналізувати чому автор використав саме біблійський мотив при створенні карикатури (символізм, метафора, іронія)?

Наступний етап «холодної війни» перемістився на Пд. Центральної Азії, зокрема Афганістан, який завдяки своєму важкому географічному розташуванню, аскетичній релігійній свідомості і соціально-політичній структурі, завжди залишався однією з найбідніших країн світу. Зазначені фактори вплинули на його внутрішню та зовнішню політику, зробивши Афганістан ареною для геополітичних суперечок під час «холодної війни».

У вересні 1979 р. Нур Мухаммед Таракі здійснив офіційний візит до СРСР, де його зустріч з Л. Брежнєвим була знаком високої довіри та дружби. Проте під час його відсутності у Кабулі стався переворот, очолений молодим і радикальним членом ЦК НДПА Хафізуллою Аміном. По поверненню Таракі до Кабулу він був заарештований і вбитий за наказом Аміна, який, використовуючи репресії, встановив свою диктатуру під соціалістичними гаслами [28].

У грудні 1979 р. голова КДБ і член Політбюро Ю. Андропов направив листа до Брежнєва з пропозицією ввести радянські війська в Афганістан і замінити Аміна на більш лояльного Б. Кармаля. 12 грудня 1979 р. «комісія» Політбюро ЦК КПРС, до складу якої входили Ю. Андропов, Д. Устинов, А. Громико та Б. Пономарьов, переконала Л. Брежнєва ухвалити рішення про введення радянських військ в Афганістан [24, с. 166].

У секретному режимі радянське керівництво, представлене Андроповим, Громиком і Устиновим, наказало підготувати план військової операції. План, відомий як операція «Ш», передбачав проведення військових дій без залучення військ з центральноєвропейських країн. Діяльність радянських військ в Афганістані проходила через чотири чітко визначені етапи, що відображали зміну стратегічних цілей і тактичних завдань в контексті зміни ситуації в країні (див. табл. 3.4.).

Основні етапи радянського вторгнення в Афганістан

№	Етап	Особливості перебігу
1.	грудень 1979 р. – лютий 1980 р.	Введення радянських військ до Афганістану, їх розміщення по гарнізонах та організація охорони стратегічних пунктів дислокації і важливих об'єктів.
2.	березень 1980 р. – грудень 1986 р.	Активні бойові дії, широкомасштабні операції, проведені спільно з афганськими військовими з'єднаннями. Радянські сили займались реорганізацією і зміцненням збройних сил ДРА, а також боротьба з опозиційними силами. Радянські спецпідрозділи займались боротьбою з постачанням зброї та боєприпасів з-за кордону. У цей період також розпочався вивід частини радянських полків з Афганістану.
4.	січень 1987 р. – лютий 1989 р.	Радянські війська брали участь у проведенні афганським керівництвом політики національного примирення. Одночасно проводилась підготовка до повного виводу радянських військ з Афганістану, що завершилось у лютому 1989 р.

Примітка: джерело складене автором на основі [15]

Під час завершальної частини уроку учням пропонується знову поділитися на три групи, кожна з яких буде відповідальна за більш детальне дослідження одного з етапів війни (група № 1 відповідальна за 1979-1980 рр.; група № 2 відповідальна за 1980-1986 рр.; група № 3 відповідає за 1987-1989 рр.). Після завершення лекції про перебіг війни в Афганістані, використовуючи метод візуалізації кожна група має створити плакат, який відображатиме ключові факти і події окреслених етапів. Після перегляду плакатів, педагог організовує дискусію, в якій учні висловлюватимуть свої думки про причини і наслідки радянських дій на тому чи іншому етапі, а також обговорюватимуть значення цих подій на хід війни.

25 грудня 1979 р. відбулось радянське військово втручання в Афганістан. Операція передбачала введення радянських військ через три основні напрямки (Кушка – Шинданд – Кандагар, Термез – Кундуз – Кабул, Хорог – Файзабад) і висадку на аеродромах Кабула, Баграма та Кандагара [56, с. 402]. Операція мала на меті підтримку уряду Демократичної Республіки Афганістан (далі – ДРА) та зміцнення його позицій (див. рис. 3.18.).

Контингент радянських військ, відомий як Обмежений контингент (далі – ОКСВ), складався з численних підрозділів, включаючи управління 40-ї

армії, чотири дивізії, п'ять окремих бригад, чотири окремі полки, полки бойової авіації та вертолітні полки, а також додаткові частини і установи. ОКСВ став активним учасником конфлікту, що розгорявся між урядовими силами ДРА і озброєною опозицією, моджахедами. Моджахеди отримували підтримку від США, європейських країн-членів НАТО та пакистанських спецслужб, що суттєво ускладнювало ситуацію для радянських військ та їх союзників.

Рис. 3.18. Вторгнення радянських військ у 1979 р. [56]

27 грудня 1979 р. радянські спецпідрозділи під командуванням Б. Плешкункова, в рамках операції «Шторм-333», здійснили ключові дії, які визначили подальший розвиток ситуації в Афганістані. О 19:15 того ж дня був підірваний колодязь центрального вузла зв'язку Кабула, що забезпечило радянським військам стратегічну перевагу. Після цього розпочався штурм палацу Аміна Тадж-Бек (див. рис. 3.19.), внаслідок якого сам Амін був убитий. Офіційна версія, оприлюднена газетою «Правда», повідомила, що

Амин та його прихильники були «казнені народним судом» внаслідок піднятої хвилі народного гніву.

Рис. 3.19. Палац Тадж-Бек зі сторони правого крила після штурму [56]

У той же день було здійснено захоплення тюрми Пули-Чархи, з якої було звільнено ряд політичних в'язнів, у тому числі сім'ю убитого Нур Мохаммада Таракі. Радянські підрозділи, разом із 103-ю повітрянодесантною дивізією та 345-м окремим парашутно-десантним полком, успішно блокували і взяли під контроль ключові військові та цивільні об'єкти в Кабулі, включаючи радіотелецентр, центральний телеграф та міністерство внутрішніх справ (див. Додаток 3).

14 січня 1980 р. Генеральна асамблея ООН прийняла резолюцію, що закликала до негайного і безумовного виводу іноземних військ з Афганістану. В кінці січня 1980 р. радянські прикордонники встановили контроль над територією в Афганістані, а в лютому та березні розпочали перші бойові операції. Бої в Панджшерській ущелині стали знаковими, а криваві сутички, такі як трагедія в тоннелі на перевалі Саланг у лютому 1980 р., підтверджували високий рівень напруження.

У 1983 р. радянські сили продовжували боротьбу з моджахедами, зокрема в Мазари-Шаріфі, де 10 жовтня сталося викрадення цивільних осіб, і в ущелині Ганджагал, де 1 грудня відбувся кривавий бій. У цьому році розпочалися переговори з ООН про мирне врегулювання, але прогрес був обмеженим через внутрішньополітичні зміни в СРСР [7, с. 301]. З червня по липень 1985 р. відбулася Панджшерська операція проти формувань Ахмада Шаха Масуда (див. рис. 3.20.).

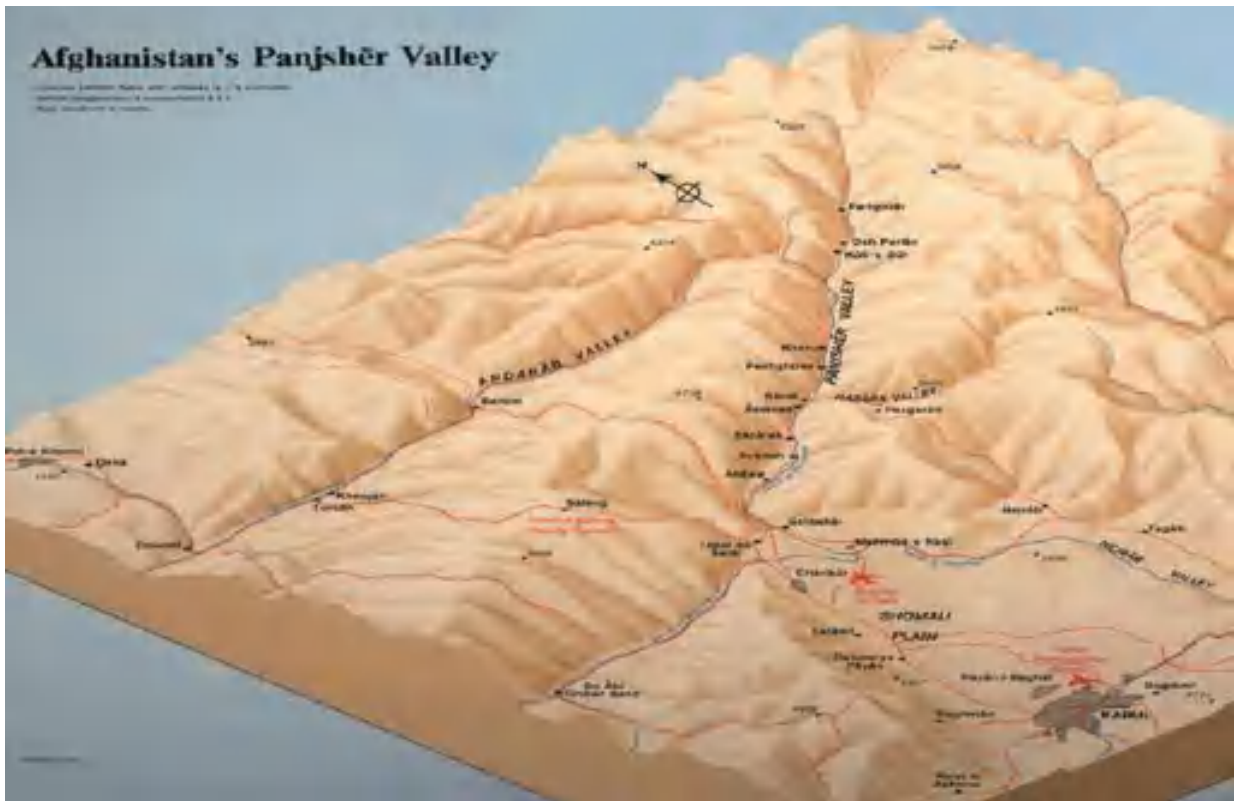

Рис. 3.20. 3D модель операції в Панджшерській впадині 1985 р. [56]

Важливим досягненням операції стало захоплення значної кількості боєприпасів і військового спорядження, що не було евакуйовано супротивником під час раптового початку операції. Водночас, попри тактичні успіхи, Масуду вдалося вивести свої підрозділи та уникнути остаточного знищення. Хоча операція виконала поставлені тактичні завдання, вона не призвела до повного знищення противника, що зумовило можливість подальшого продовження опору з боку сил Масуда.

Також, у серпні 1985 р. була проведена операція «Западня», що стала значним досягненням у зниженні активності моджахедів у провінції Герат.

Вивід частини радянських військ у жовтні 1985 р. став частиною ширшої політичної стратегії, що демонструвала готовність до зменшення військової присутності [57, с. 620]. 15 лютого 1986 р. було оголошено про початок плану поетапного виводу військ, що підкреслило зміну в політичному курсі СРСР щодо Афганістану і стало знаковим поворотом у конфлікті. Підписання Женевських угод 14 квітня 1988 р. стало ключовою подією, що визначила курс на завершення радянської військової кампанії в Афганістані [78].

На основі наявної інформації використовуючи методику ментальних карт [90], пропонується створити карту пам'яті на тему «Війна в Афганістані 1979-1989 рр.». Зокрема, учням потрібно вказати основні події, ключові місця активних бойових дій використовуючи фотографії та карти. Загалом, ментальна карта повинна допомогти швидко пригадати головні аспекти цієї війни учням (див. рис. 3.21.).

Рис. 3.21. Ментальна карта «Війна в Афганістані 1979-1989 рр.

Джерело: створене автором

Проаналізувавши етапи перебігу війни в Афганістані, а також використовуючи інфографіку втрат СРСР у війні з 1979-1989 рр. (див. рис. 3.22.) Учні повинні виділити тенденції, зокрема, коли були найвищі та найнижчі втрати, та які події на це вплинули. Зокрема, вони можуть спробувати пов'язати статистику втрат з основними подіями війни, наприклад, чи збігаються періоди найбільших втрат з масштабними військовими операціями («Шторм-333» у 1979 р., битва за Панджшерську долину тощо).

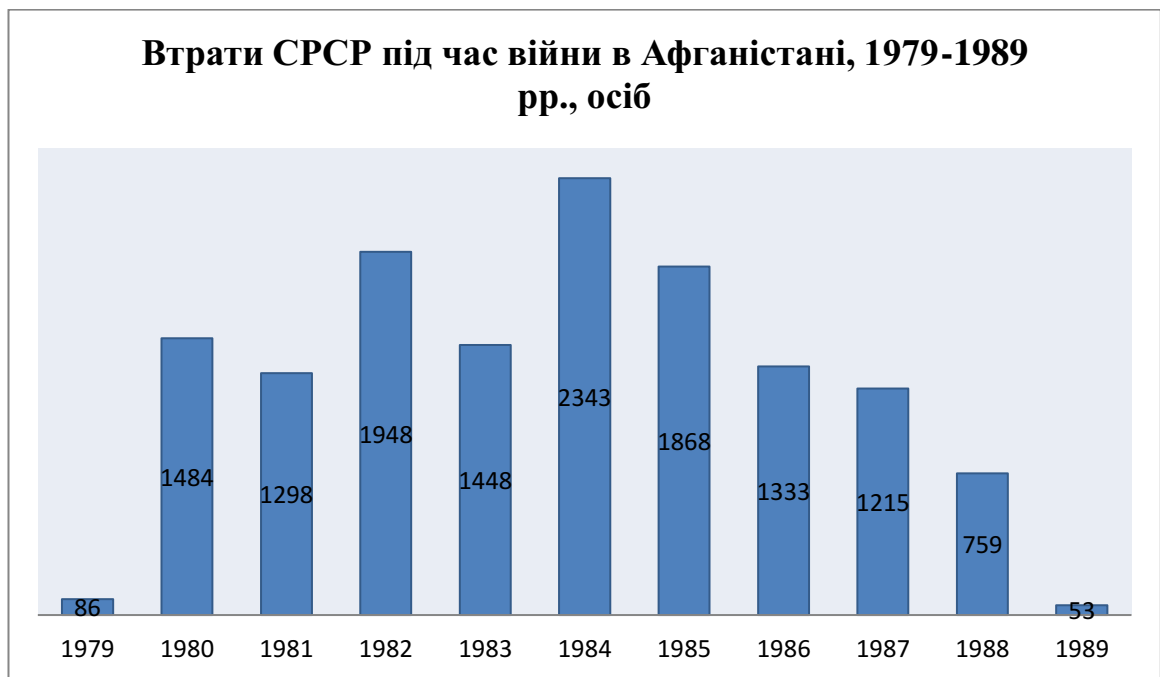

Рис. 3.22. Інфографіка втрат Радянського Союзу за період з 1979-1989 рр.

Джерело: створене автором на основі [57]

Завершення комуністичного режиму в Сх. Європі та розпад Радянського Союзу були ключовими подіями, що призвели до завершення «холодної війни». Зокрема, 9 листопада 1989 р. уряд НДР оголосив про нову політику щодо перетину кордонів, що дозволило громадянам вільно перетинати кордон з Зх. Берліном. Це призвело до масового зібрання людей біля стіни, які почали її руйнувати. Падіння стіни стало символом кінця комуністичного режиму в Європі та знаменувало початок об'єднання Німеччини.

У 1989 р. країни Центральної та Сх. Європи пережили серію мирних революцій, що призвели до падіння комуністичних режимів. Ключовими

країнами цього процесу стали: Польща, Угорщина, Чехословаччина та Румунія. Зокрема, у Польщі комуністичний режим почав послаблюватися під тиском опозиційного руху «Солідарність», який очолював Л. Валенса. У червні 1989 р. перші частково вільні вибори привели до перемоги «Солідарності», що стало важливим кроком до повного демонтажу комуністичної влади [58].

В Угорщині влада комуністів почала втрачати контроль, коли в 1989 р. було прийнято нову конституцію, яка скасувала однопартійну систему. Угорщина також відкрила кордони з Австрією, що стало одним з каталізаторів падіння Берлінської стіни. В Чехословаччині «Оксамитова революція» привела до мирного переходу влади від комуністів до демократичних сил, очолюваних В. Гавелом. Вибори в грудні 1989 р. остаточно закріпили цей перехід. На відміну від інших країн, у Румунії падіння комуністичного режиму супроводжувалося насильницькими подіями. В грудні 1989 р. антикомуністичні повстання привели до арешту і страти диктатора Н. Чаушеску, що стало кінцем комуністичної ери в країні.

Внутрішні економічні труднощі, політична криза, а також національні рухи в республіках СРСР спричинили ослаблення центральної влади. Горбачовські реформи, такі як перебудова і гласність, хоч і мали на меті модернізацію країни, фактично послабили відцентрові тенденції. Зокрема, в серпні 1991 р. відбулася спроба державного перевороту з боку консервативних сил, що прагнули зберегти радянський устрій. Переворот зазнав невдачі, але став каталізатором для остаточного розпаду Союзу.

8 грудня 1991 р. лідери Росії, України і Білорусі підписали Біловезьку угоду, яка формально припинила існування Радянського Союзу і проголосила створення Співдружності Незалежних Держав (далі – СНД). 25 грудня 1991 р. М. Горбачов подав у відставку з посади Президента СРСР, що ознаменувало офіційне завершення існування СРСР [58].

Таким чином, завершення комуністичного режиму в Сх. Європі та розпад Радянського Союзу були результатом багатогранних процесів, які

включали як мирні революції та демократичні перетворення, так і складні політичні та економічні кризи. Зазначені події стали вирішальними для завершення «холодної війни» і встановлення нового світового порядку.

Підсумком завершення уроку є домашнє завдання. Зокрема, рекомендуємо учням уявити себе в ролі В. Черчілля під час початку «холодної війни» та створити уявну сторінку В. Черчілля в Instagram. Їм потрібно підготувати п'ять постів, які б відображали його погляди на міжнародну політику та протистояння з СРСР. Кожен пост повинен містити текст (до 100 слів), фотографії або зображення, а також відповідні хештеги. Теми для постів можуть включати реакцію Й. Сталіна на Фултонську промову, думки про В. Черчілля про «залізну завісу», оцінку створення НАТО тощо. Також, учням слід подумати, які б коментарі могли залишити наступники Черчілля під його постами.

Друге завдання пов'язане з переглядом фільму про Карибську кризу 1962 р. Зокрема, учням потрібно переглянути художній фільм «Тридцять днів», та підготувати короткий відгук (до 200 слів). У відгуку слід проаналізувати, як фільм відображає історичну складову та взаємовідносини між США і СРСР, звернути увагу на позиції лідерів обох держав, зображення небезпеки ядерного конфлікту, та які уроки можна винести з цього фільму для розуміння «холодної війни». Загалом, рекомендовані нами завдання спрямовані на глибше розуміння учнями особливостей «холодної війни», її ключових подій, а також розвиток креативного мислення та критичного аналізу.

Отже, запропонована нами методика проведення уроку на тему «холодна війна» для учнів 11 класу є комплексною та орієнтованою на розвиток різноманітних навичок у здобувачів загальної середньої освіти, що робить її ефективною (див. Додаток І). Зокрема, вона поєднує традиційні та інтерактивні методи навчання, забезпечує активну участь учнів та дозволяє їм застосовувати знання у творчий спосіб. Проте, для забезпечення максимального результату, необхідно уважно стежити за часом та готовністю учнів до виконання більш складних завдань.

ВИСНОВКИ

Відповідно до мети та завдань магістерської роботи ми дійшли до таких висновків:

Проблема використання візуальних джерел на уроках історії активно досліджується вченими. Усталився підхід, що застосування візуалізації стало невід'ємною частиною навчального процесу в закладах загальної середньої освіти, сучасної педагогічної практики. Звернено увагу, що різноманітні форми роботи з візуальною інформацією підвищують ефективність навчання, сприяють розвитку в школярів критичного мислення та полегшують засвоєння складного історичного матеріалу. Зазначено, що задля досягнення максимальної ефективності необхідно постійно вдосконалювати методику використання візуалізації, враховуючи як технологічні новації, так і потреби учнів.

В магістерській роботі здійснена спроба показати можливі методики застосування візуальних джерел на уроках з історії України і всесвітньої історії в 11 класі на прикладі вивчення теми «Холодна війна». Означена подія має різні наукові підходи, певну контроверсійність суджень, властиву українській, американській, західній історіографіям. Зокрема, узгоджено позиції щодо характеру відносин між двома наддержавами того часу — США та СРСР, їхню динаміку, вплив цих відносин на світову політику, пріоритет ідеологічної складової у цьому конфлікті. До відмінних рис варто віднести оцінку винуватців конфлікту. Зокрема в українській історіографії означені події аналізуються більш нейтрально, з акцентом на конкретні періоди загострення та спроби розрядки. Натомість в роботах американських науковців виокремилися два підходи: ортодоксальний, який вважає СРСР головним винуватцем холодної війни та ревізіоністський, який визнає і відповідальність США. Західна історична наука в своїх оцінках цієї події еволюціонувала від героїчного етапу, де Радянський Союз був основним ворогом, до академічного, більш виваженого та об'єктивного аналізу.

В навчальній програмі з «Всесвітньої історії» та «Історії України» для 11 класу закладів загальної середньої освіти визначено найбільш усталені позиції щодо характеристики холодної війни. Варто відзначити, що з огляду на важливість цієї події для історії, її неоднозначне трактування, розвиток сучасних засобів комунікації, з'явилася значна кількість різноманітних джерел, зокрема і візуальних.

В сучасній методиці навчання історії використовують різні візуальні джерела: фотографії, карикатури, фільми, мультимедійні презентації та інфографіку. Вони виступають важливими інструментами для всебічного вивчення історичного матеріалу. Завдяки візуалізації учні можуть не тільки бачити, але й відчутти атмосферу і контекст певних історичних подій, що підвищує їхню мотивацію та інтерес до вивчення предмета.

Використання візуальних джерел у навчанні історії має важливе теоретичне підґрунтя та практичні переваги. Методи аналізу візуальних джерел включає кілька етапів. По-перше, опис зображення, що передбачає ідентифікацію основних елементів, матеріалу та художніх засобів, а також характеристику зображених осіб. Це забезпечує основу для подальшого аналізу. По-друге, первинна інтерпретація охоплює розуміння значення символічних елементів і ситуації, зображеної в джерелі, розшифрування повідомлення, закладеного автором. По-третє, вторинна або історична інтерпретація полягає у з'ясуванні історичних умов створення джерела та його зв'язків з іншими видами, що дозволяє визначити його місце в загальному історичному контексті.

Для ефективного використання візуальних джерел у навчанні застосовуються різні прийоми. Окреме опрацювання кожного джерела дозволяє детально розглянути його властивості і значення. Опрацювання кількох джерел допомагає виявити суперечності або доповнення, що забезпечують розуміння теми. Використання групи джерел сприяє виявленню хронологічних, логічних чи причинно-наслідкових зв'язків, що сприяє систематизації знань. Комбінування текстових і візуальних джерел допомагає

розширити і доповнити навчальний матеріал.

Розвиток навичок через аналіз візуальних джерел є одним із важливих компонентів навчання. Залучення учнів до роботи з візуальними джерелами сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних навичок, предметних компетентностей. Школярі вчаться розрізняти правдиву інформацію від вигаданої, оцінювати достовірність джерел і формулювати обґрунтовані висновки.

Задля детальнішого ознайомлення з практичним використанням візуальних джерел, запропоновано варіанти їхнього застосування в темі уроку «Холодна війна» для учнів 11 класу. Використання інтерактивної дошки, карти світу, відеофрагментів, фотографій, карикатур, таблиць, схем та інфографіки сприяє більш ефективному засвоєнню навчального матеріалу. Візуальні засоби дозволяють краще розуміти складні історичні процеси та події.

Лекційна частина уроку, з використанням візуальних засобів, забезпечує необхідний рівень базових знань, який слугує основою для подальшої роботи учнів. Групова робота, у свою чергу, сприяє поглибленню знань, а також розвитку навичок співпраці та критичного мислення, що є надзвичайно важливим для старшокласників. Методи, що передбачають створення «лінії часу», «хмари слів» та «ментальної карти», сприяють розвитку різних типів мислення: логічного, креативного та асоціативного. Це, в свою чергу, дозволяє удосконалювати навички аналізу та синтезу інформації.

Завдання зі створення уявної сторінки Вінстона Черчілля в Instagram та перегляду фільму з наступним аналізом дозволяють учням застосовувати історичні знання в творчій формі, що позитивно впливає на мотивацію до навчання. Також, запропоновані завдання сприяють розвитку цифрової грамотності та медіа-критики, що є важливим елементом сучасної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Acosta T. D. October 1962: The «Missile» Crisis as Seen from Cuba. New York. 2002. P. 11.
2. Khazan O. The Myth of «Learning Styles. 2018. URL: <https://www.com/science/archive/2018/04/the-myth-of-learning-styles/557687/> (дата звернення: 24.08.24).
3. Korean War 1950–1953. *The Editors of Encyclopædia Britannica*. 2024. URL: <https://www.britannica.com/event/Korean-War/North-to-the-Yalu> (дата звернення: 31.08.24).
4. Marshall Plan. *Economic Cooperation Act*. 1947. URL: https://www.ruhr-uni-bochum.de/gna/Quellensammlung/10/10_marshallplanspeech_1947_bild2.htm (дата звернення: 19.08.2024).
5. Musiy S. S. Working with historical sources as a means of shaping critical thinking of students (practical advice for teachers and students). 2010. URL: http://static.klasnaocinka.com.ua/uploads/editor/5303/423981/sitepage_63/files/robota_z_istorichnimi_dzherelami_.pdf. (дата звернення: 26.08.24).
6. Marshall Plan. *Wikipedia, the free encyclopedia*. 2009. URL: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Marshall_Plan&oldid=299884378#Expenditures (дата звернення: 29.08.24).
7. Mohammad Y., Adkin M. Afghanistan – The Bear Trap: The Defeat of a Superpower. Casemate. 2001. P. 326.
8. Orda O., Novicka D. Ìntelekt-karti âk efektivnij metod navčannâ inozemnoï movi majbutn'ogo inženera. *Včeni zapiski TNU imeni V. Ì. Vernads'kogo. Seriâ: Psihologiâ*. T. 31 (70) № 4. P. 230–234.
9. Polmar N., Gresham J. D. Defcon-2: Standing on the Brink of Nuclear War During the Cuban Missile Crisis. 2006. P. 26.
10. Sule D. S., Kyei K. A., Abubakar S. R. Influence Of Fleming's Vark Learning Styles On Student Radiographers' Competency In Lumbar Spine

Imaging. URL: <https://www.researchsquare.com/article/rs-276134/v1> (дата звернення: 16.08.2024).

11. Stradling R. Multiperspectivity in History Teaching: a Guide for Teach. *Enhanced Graz Process Working Table 1, Stability Pact for South Eastern Europe*. 2017. URL: <https://rm.coe.int/168049415c> (дата звернення: 17.08.2024).

12. Sinews of Peace (Iron Curtain Speech). *America's National Churchill Museum*. 1946. URL: <https://www.nationalchurchillmuseum.org/sinews-of-peace-iron-curtain-speech.html> (дата звернення: 18.08.2024).

13. Truman Doctrine. *Members of the Congress of the United States. The U.S. National Archives and Records Administration*. 1947. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine#:~:text=I%20believe%20that%20it%20must,destinies%20in%20their%20own%20way> (дата звернення: 19.08.2024).

14. United States Department of State Foreign relations of the United States: diplomatic papers: the Conference of Berlin (the Potsdam Conference). 1945. URL: <https://search.library.wisc.edu/digital/APOWN6XXJYOWIY8X> (дата звернення: 18.08.2024).

15. White Book. Pakistan's subversive activities against Afghan revolution. *Information and Press Department*. Kabul: DRA Ministry of Foreign Affairs. 1984. 63 p.

16. Yalta Conference. *The Editors of Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/Yalta-Conference> (дата звернення: 18.08.2024).

17. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь: Перун. 2005. 1440 с.

18. Бабич О. О., Семеніхіна О. В. До питання про співвідношення понять наочність і візуалізація. *Фізико-математична освіта. Науковий вісник*. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка. 2014. № 2 (3). С. 47–53.

19. Браун П., Редігер Г., Макденіел М. Засіло в голові. *Наука успішного навчання*. К: Наш формат. 2019. 240 с.

20. Блек Л. Працюючи з візуальними джерелами. *Історія і суспільство в*

школах України: теорія і методика навчання. Вип. 1. 2012. С. 199–204.

21. Білоусова Л. І. Онлайнві інструменти візуалізації в діяльності сучасного педагога. *Науковий журнал «ScienceRise: педагогічна освіта»*. 2018. № 7. С. 8–15.

22. Брюховецька О. В. Візуальний поворот у культурі і культурології. *Культурологія: Могілянська школа*. Київ: Олег Філюк. 2018. С. 130–156.

23. Берлінський повітряний міст. *Wikipedia Diskussion:Hauptseite*. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Berliner_Luftbr%C3%BCcke#:~:text=Die%20Berliner%20Luftbr%C3%BCcke%20diente%20der,die%20Berlin%20DBlockade%20gesperrt%20hatte (дата звернення: 30.08.24).

24. Беседовський В. Г. Уніформа та історія радянських десантників: 345 полк в Афганістані. Одеса. 2021. 210 с.

25. Власов В. С. Практичний довідник учителя історії. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. Вип. 2(10). 2015. С. 96.

26. Всесвітня історія. Історія України. (Інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. *Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти*. Київ: HREC PRESS. 2022. 260 с.

27. Власов В., Кульчицький С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД. 2019. 256 с.

28. Війна в Афганістані (1979–1989). Вікіпедія вільна енциклопедія. 2024. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%84%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0_\(1979%E2%80%941989\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%84%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0_(1979%E2%80%941989)) (дата звернення: 02.09.24).

29. Гладун В. В. Особливості використання історико-краєзнавчих матеріалів у навчальному процесі (на прикладі вивчення української революції 1917–1921 рр.). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. № 4. 2017. С. 152–158.

30. Говорун М. В., Онісімчук Л. О. Використання лекції-візуалізації в системі вищої освіти. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*. 2019. Вип.1. С. 71–74.
31. Горпинко О. С. Роль візуалізації інформації у формуванні історичного мислення учнів. *Історія та правознавство*. №10-12 (578-580). 2020. С.17–20.
32. Галака С. Карибська криза. *Політична енциклопедія*. К: Парламентське видавництво. 2011. С. 315.
33. Друшляк М. Г., Семеніхіна О.В. Принцип когнітивної візуалізації і його використання у навчанні математики. *Фізико-математична освіта*. 2017. Вип. 3. С. 136-140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fmo_2017_3_26 (дата звернення: 15.08.24).
34. Довга телеграма. *Незалежний культурологічний часопис*. 1946. URL: <https://ji-magazine.lviv.ua/2022/dovha-telegrama.htm> (дата звернення: 19.08.2024).
35. Документи Російського державного архіву соціально-політичної історії (РДАСПІ). *Центральний державний архів*. URL: <https://tsdahou.archives.gov.ua/arhiv-vystavkovyih-proyektiv/vystavkovi-proyekty-czdago-ukrayiny/do-70-h-rokovyn-golodu-1946-1947-rr/> (дата звернення: 20.08.2024).
36. Дерхо В. Методичні засади використання наочності на уроках історії при вивченні матеріалу культурологічного змісту. *Історія в школі*. 2018. №10–12. С.38–44.
37. Дзвінчук Д. І. Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура, відносини з Україною: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ: Місто НВ. 2012. 604 с.
38. Житеньова Н. В. Технології візуалізації в сучасних освітніх трендах. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. Вип. 2. 2016. С. 144-157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeemu_2016_2_13 (дата звернення: 15.08.24).

39. Житєньова Н. В. Візуалізація: основні поняття та визначення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: педагогіка*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка. 2019. Вип. 25. С. 123–127.

40. Затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України». Наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698. URL: <https://kristti.com.ua/pro-vnesennya-zmin-do-navchalnyh-program-dlya-6-9-ta-10-11-klasiv-zzso/> (дата звернення: 13.11.24).

41. Загрибельна Н., Кравченко О., Бакка Т. Формування медіаосвітніми засобами історико-біографічного та історико-психологічного портрета. *Історія в школі*. 2019. №7–8. С. 23–28.

42. Інтерв'ю Й. В. Сталіна газеті «Правда» щодо промови Черчілля у Фултоні (14 березня 1946 року). *Видавництво Генеза*. 1946. URL: https://www.geneza.ua/sites/default/files/additional_info/Vsesvitnia.storiya/Intervu.stalina.pdf (дата звернення: 19.08.2024).

43. Іванова В., Волошенюк О., Бакка Т., Мокрогуз О. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін. *Посібник для вчителя*. Київ: Центр вільної преси, Академія української преси. 2016. 201 с.

44. Коляструк О. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Вип. 14. 2018. С. 259–264. URL: <http://http://www.history.org.ua/JournALL/xxx//14/16> (дата звернення: 16.08.2024).

45. Ковалевська О. Візуальні студії в системі сучасного соціогуманітарного знання. *Історіографічні дослідження в Україні*. Вип. 26. 2016. С. 220 URL: http://resource.history.org.ua/publ/Idvu_2016_26_11 (дата звернення: 16.08.2024).

46. Ковалевська О. Візуальні дослідження та іконографія: проблема розмежування об'єкта, методу та понятійно-категоріального апарату.

Спеціальні історичні дисципліни. Вип. 22–23. 2013. С. 296–304.

47. Карпенко А. Місце і роль відеоносіїв на уроках історії. *Історія в школі*. 2012. № 2. С.42–43.

48. Костенко О. О. Проектна діяльність у краєзнавстві як ефективний метод формування ключових компетентностей здобувачів освіти. *Краєзнавчі діалоги: Сумщина у сув'язі тисячоліть: матеріали регіональної конференції (м. Суми, 21 квітня 2021 року)*. Суми: НВВ КЗ СОШПО. 2021. С. 112–116.

49. Коляда І. Художня література та живопис на уроках історії України у 8 класі: методика формування історичних уявлень. *Історія в школі*. 2019. №7–8. С. 29–38.

50. Клепар М. В. Використання інфографіки для візуалізації освітнього контенту в закладі вищої освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № 199. С. 31–36.

51. Кононенко Н. В. Візуалізація навчальної інформації як метод управління якістю знань майбутніх педагогів. *Abstracts of the 8th International scientific and practical conference. Publishing House «ACCENT»*. Sofia, Bulgaria, 2020. С. 327–331.

52. Крушинський В. Ю. Західного Берліна блокада 1948-49 рр. *Українська дипломатична енциклопедія*. К: Знання України. 2004. Т. 1. 760 с.

53. Коміренко І. Д. Корейська війна 1950-53 рр. *Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т.* К: Знання України. 2004. Т. 1. 760 с.

54. Карибська криза. Холодна війна. *Вільна енциклопедія Вікіпедія*. 2024. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B1%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%81 (дата звернення: 01.09.24).

55. Карибська криза карикатури (фото). *Ілюстрації та карикатури*. 2023. URL: <https://papik.pro/izobr/karikaturi/30-karibskij-krizis-karikatura-46-foto.html> (дата звернення: 01.09.24).

56. Коміренко І. Д. Женевські угоди про врегулювання в Афганістані 1988. *Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т.* К: Знання України.

2004. Т. 1. 760 с.

57. Кривошеєв Г. Ф. Росія та ССРСР у війнах ХХ ст. Книга втрат. М: Віче. 2010. 624 с.

58. Кінець радянської імперії. *Радіо Свобода*. 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/key-moments-in-the-breakup-of-the-ussr-25-years-on/28162226.html> (дата звернення: 03.09.24).

59. Лоза К. О. Робота з візуальними джерелами як засіб розвитку пізнавальних здібностей та критичного мислення учнів. 2022. URL: <https://naurok.com.ua/robota-z-vizualnimi-dzherelami-yak-zasib-rozvitku-piznavalnih-zdibnostey-ta-kritichnogo-mislennya-uchniv-214037.html> (дата звернення: 26.08.24).

60. Ліпчевська І. Л. Візуалізація інформації як засіб реалізації Концепції Нової української школи. *Інноваційні рішення в початковій школі: досвід впровадження концепції НУШ: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 27–28 листоп. 2019 р.)*. Київ: «Видавництво Людмила». 2019. С. 61–63.

61. Ладиченко Т., Заблоцький Ю. Всесвітня історія: (профільний рівень): підручник для 11 класів закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза. 2019. 224 с.

62. Лавренова М. В. Ментальні карти як новації в освітньому процесі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. Мукачево: Вид-во МДУ. 2019. Вип. 1. С. 36–40.

63. Мороз П. В. Використання карикатур в шкільному підручнику історії (методика роботи в умовах дослідницького навчання). *Проблеми сучасного підручника*. Вип. 13. 2013. С. 147–167.

64. Манжола В. А. Міжнародні відносини та світова політика: підручник. К: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2010. 863 с.

65. Методичні поради по організації роботи з візуальними джерелами на уроках історії. 2024. URL: <https://vseosvita.ua/library/metodychni-aspekty-orhanizatsii-roboty-z-vizualnymy-dzherelamy-na-urokakh-istorii-792680.html>

(дата звернення: 21.08.24).

66. Мокрогуз О. П. Робота з джерелами інформації на уроках історії для учнів старших класів. URL: <https://uahistory.co/lesson/teachers-guide-world-history-8-class-mokrogyz-2008/38.php> (дата звернення: 22.08.24).

67. Манжола В., Божко С. Стимування доктрина 1947. *Політична енциклопедія*. К: Парламентське видавництво. 2011. С. 693.

68. Матвієнко В. НАТО. *Політична енциклопедія*. К: Парламентське видавництво. 2011. 481 с.

69. Оклі Б., Сейновські Т., Макконвіл Е. Уроки без мороки. *Хороші оцінки без зайвих страждань*. К: Наш формат. 2019. 224 с.

70. Овчаренко О. І. Двохполюсність світу і «холодна війна» (1946-1991 рр.): навч.-метод. посіб. до спецкурсу для студ. вищ. навч. закладів. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького. 2013. 172 с.

71. Овчаренко О. І. 5 березня 1946 р. відбулася промова В. Черчилля, яку вважають початком «холодної війни». *ННІ міжнародних відносин, історії та філософії*. 2021. URL: <https://histfilos.cdu.edu.ua/en/hovyny/1665-5-bereznia-1946-r-vidbulasia-promova-v-cherchyllia-iaku-vvazhaiut-pochatkom-kholodnoi-viiny.html> (дата звернення: 28.08.24).

72. Пометун О. І. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. К: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». 2018. С. 208.

73. Полянський П. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 10 класів закладів загальної середньої освіти. К: Грамота. 2018. 256 с.

74. Полянський П. Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класів закладів загальної середньої освіти. К: Грамота. 2019. 256 с.

75. Пометун О., Гупан Н. Візуальні джерела у підручнику з історії як засіб розвитку критичного мислення учнів. *Проблеми сучасного підручника*. Вип. 24. 2020. С. 241–255.

76. Пашетнева О. Л. Розвиток критичного мислення на уроках історії в умовах нової української школи. *Традиційні та інноваційні підходи у сфері*

сучасних педагогічних досліджень: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 березня 2020 р. м. Київ. 2020. С. 35. URL: <https://genezum.org/library/rozvytok-krytychnogo-myslennya-na-urokah-istorii-v-umovah-novoi-ukrainskoi-shkoly> (дата звернення: 27.08.24).

77. П'ять зручних сервісів для створення стрічок часу. *Освітній проект «На Урок» для вчителів*. 2024. URL: <https://naurok.com.ua/post/5-zruchnih-servisiv-dlya-stvorennya-strichok-chasu> (дата звернення: 01.10.2024).

78. Пивоваров С. 35 років тому радянські війська пішли з Афганістану. Згадуємо про останню війну Радянського Союзу, яка прискорила його розвал (архівний матеріал). *Бабель*. 2024. URL: <https://babel.ua/texts/76649-33-roki-tomu-radyanski-viyska-pishli-z-afganistanu-zgaduyemo-pro-ostannyyu-viynu-radyanskogo-soyuzu-yaka-priskorila-yogo-rozval-u-15-foto> (дата звернення: 02.09.24).

79. Рабенчук О. До питання про візуальне як джерело історичних досліджень. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Вип. 17. 2012. С. 29–39. URL: http://resource.history.org.ua/publ/xxx_2012_17 (дата звернення: 16.08.2024).

80. Рачков Є. Методи та підходи візуальної історії: аналіз історіографії. *Харківський історіографічний збірник*. Вип. 14. 2016. С. 27-41.

81. Семеніхіна О. В., Друшляк М. Г. Візуалізація знань як актуальний запит інформаційного суспільства до сфери освіти. *Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернетконференції «Інноваційні технології в процесі підготовки фахівців» (03–04 квітня 2016 р., м. Вінниця)*. 2016. С. 156–160.

82. Сич О., Мінаєв А. Доба «холодної війни»: основні тенденції світового розвитку: навч. посіб. Чернівці: Рута. 2018. 72 с.

83. Скрипник О. Промова Черчилля у Фултоні і реакція на неї українців. *Історична правда*. 2024. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/03/21/162497/> (дата звернення: 28.08.24).

84. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький

національний університет. 2012. 70 с.

85. Ткаченко Т., Соловійова Т., Ткаченко О. Мультимедійні презентації та їх використання при вивченні шкільних курсів історії. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2022. № 14. С.139–157.

86. Три сервіси для створення інтелект-карт. *Всеосвіта*. 2024. URL: <https://vseosvita.ua/news/try-servisy-dlia-stvorennia-intelekt-kart-38149.html> (дата звернення: 01.10.2024).

87. Фуріна О. А. Організація діяльності учнів із різними джерелами історичних знань. 2023. URL: https://urok.osvita.ua/materials/edu_technology/37985/ (дата звернення: 23.08.24).

88. Хрущов М. С. Спогади: вибрані фрагменти. М: Вагриус. 1997. С. 510.

89. Хойнацька Л. Які наслідки для України мала відмова від плану Маршалла? *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минушини. Діалоги з істориками*. К: НАН України. Ін-т історії України. 2022. С. 928.

90. Черепаха Д. В. Особливості використання інтелект-карт в освітньому процесі технічних ЗВО. *Матеріали XLVIII науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*. 2019. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2019/paper/view/7912> (дата звернення: 16.08.2024).

91. Шадура О. О. Візуалізація як спосіб навчання учнів закладів загальної середньої освіти. *Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів «Україна у світовому просторі: минуле і сучасність (м. Луцьк, 22 травня 2024 року)*. 2024. С. 307-308.

92. Щупак І. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. К: УОВЦ «Оріон». 2018. 208 с.

93. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально- методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ. 2017. 324 с.

94. Як створити та використати хмарку тегів? *TeachHub*. 2024. URL: <https://teach-hub.com/yak-stvoryty-ta-vykorystaty-khmarku-tehiv/> (дата

звернення: 01.10.2024).

ДОДАТКИ

«Додаток А»

Текст Фултонської промови В. Черчіля, 1946 р.

Я радий, що прийшов до Вестмінстерського коледжу сьогодні вдень, і мені приємно, що ви надасте мені ступінь. Назва «Вестмінстер» мені чомусь знайома. Здається, я вже чув про нього раніше. Дійсно, саме у Вестмінстері я отримав значну частину своєї освіти в галузі політики, діалектики, риторики та ще однієї-двох речей. Фактично, ми усі здобули освіту в одних і тих же, або схожих, або, в усякому разі, споріднених закладах.

Це також честь, можливо, майже унікальна честь для відвідувача бути представленим академічній аудиторії Президентом США. Попри свій важкий тягар, обов'язки і відповідальність – яких не чекали, але від яких не відмовлялися – Президент подолав тисячу миль, щоб гідно і велично провести нашу сьогоднішню зустріч тут і дати мені можливість звернутися до цієї спорідненої нації, а також до моїх співвітчизників по той бік океану, і, можливо, до деяких інших країн. Президент сказав вам, що його бажанням, як і вашим, я впевнений, є те, щоб я мав повну свободу давати свої правдиві і вірні поради в ці тривожні і заплутані часи. Я неодмінно скористаюся цією свободою і відчуваю, що маю на це тим більше права, що всі мої особисті амбіції, які я міг плекати в молоді роки, були задоволені, про що я навіть не міг і мріяти. Дозвольте мені, однак, пояснити, що я не маю жодної офіційної місії чи статусу, і що я говорю лише від свого імені. Тут немає нічого, крім того, що ви бачите.

Тому я можу дозволити своєму розуму, з досвідом цілого життя, пограти над проблемами, які оточують нас у день нашої абсолютної перемоги у війні, і спробувати переконатися, наскільки це можливо, що те, що було здобуто з такою великою кількістю жертв і страждань, буде збережено для майбутньої слави і безпеки людства.

Сполучені Штати стоять у цей час на вершині світової могутності. Це

урочистий момент для американської демократії. Бо до першості у владі приєднується також благоговійна відповідальність перед майбутнім. Якщо ви озирнетесь навколо, то відчуєте не лише почуття виконаного обов'язку, але й тривогу, щоб не опуститися нижче рівня досягнень. Можливості зараз тут, ясні і блискучі для обох наших країн. Якщо ми відкинемо її, проігноруємо або змарнуємо, то накличемо на себе всі довгі докори прийдешніх часів. Необхідно, щоб сталість розуму, наполегливість мети і велична простота рішень керували поведінкою англомовних народів у мирі, так само як і у війні. Ми повинні, і я вірю, що ми це зробимо, довести, що ми відповідаємо цим суворим вимогам.

Коли американські військові наближаються до якоїсь серйозної ситуації, вони мають звичку писати на початку своєї директиви слова «Загальна стратегічна концепція». У цьому є своя мудрість, оскільки це призводить до ясності мислення. Що ж таке загальна стратегічна концепція, яку ми повинні сьогодні виписати? Це не що інше, як безпека і добробут, свобода і прогрес для всіх домівок і родин усіх чоловіків і жінок на всіх землях. І тут я говорю, зокрема, про незліченні котеджі та багатоквартирні будинки, де чоловік, який працює за наймом, намагається серед випадковостей і труднощів життя захистити свою дружину і дітей від злиднів і виховувати сім'ю в страху Господньому або на основі етичних концепцій, які часто відіграють свою важливу роль.

Щоб забезпечити безпеку цих незліченних домівок, їх потрібно захистити від двох хижих мародерів – війни і тиранії. Ми всі знаємо, в які страшні негаразди занурюється звичайна сім'я, коли прокляття війни налітає на годувальника і тих, для кого він працює і старається. Жахлива руїна Європи з усією її зниклою славою та значної частини Азії б'є нам у вічі. Коли задуми лукавих людей або агресивні пориви могутніх держав розчиняють на великих територіях каркас цивілізованого суспільства, скромні люди стикаються з труднощами, з якими не можуть впоратися. Для них все спотворюється, все ламається, навіть перетирається на порох.

Коли я стою тут у цей тихий полудень, я здригаюся, уявляючи, що насправді відбувається з мільйонами людей зараз і що станеться в цей період, коли голод переслідуватиме землю. Ніхто не може підрахувати те, що було названо «неоціненною сумою людського болю». Наше надзавдання і обов'язок – захистити домівки простих людей від жахів і страждань нової війни. З цим ми всі згодні.

Наші американські військові колеги, проголосивши свою «загальну стратегічну концепцію» і підрахувавши наявні ресурси, завжди переходять до наступного кроку – а саме, до «методу». І тут знову існує широка згода. Вже створена всесвітня організація, головною метою якої є запобігання війні. Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), спадкоємиця Ліги Націй, з вирішальним приєднанням Сполучених Штатів і всіма відповідними засобами, вже працює. Ми повинні переконатися, що її робота є плідною, що вона є реальністю, а не фікцією, що вона є силою до дії, а не просто піною на словах, що вона є справжнім храмом миру, в якому одного дня можуть бути вивішені щити багатьох націй, а не просто кабіною у Вавилонській вежі. Перш ніж відкинути тверді запевнення про національне озброєння для самозбереження, ми повинні бути впевнені, що наш храм побудований не на рухомих пісках чи трясовинах, а на скелі. Будь-хто з розплющеними очима бачить, що наш шлях буде важким і довгим, але якщо ми будемо наполегливо йти разом, як це було під час двох світових воєн – хоча, на жаль, не в проміжку між ними, – я не сумніваюся, що врешті-решт ми досягнемо нашої спільної мети.

Однак у мене є конкретна і практична пропозиція для дій. Можна створити суди і суддів, але вони не зможуть функціонувати без шерифів і констеблів. ООН повинна негайно почати оснащуватися міжнародними збройними силами. У такій справі ми можемо йти тільки крок за кроком, але починати треба вже зараз. Я пропоную запропонувати кожній державі виділити певну кількість повітряних ескадрилій на службу Всесвітній

організації. Ці ескадрильї проходили б навчання і підготовку в своїх країнах, але перекидалися б по черзі з однієї країни в іншу. Вони носитимуть форму своїх країн, але з іншими значками. Від них не вимагалось б діяти проти своєї країни, але в інших відношеннях вони б підпорядковувалися Всесвітній організації. Це можна було б розпочати в скромних масштабах і розширювати в міру зростання довіри. Я хотів би, щоб це було зроблено після Першої світової війни, і я щиро вірю, що це може бути зроблено негайно.

Тим не менш, було б неправильно і необачно довірити секретні знання або досвід створення атомної бомби, якими зараз володіють США, Великобританія і Канада, Всесвітній організації, коли вона ще перебуває в зародковому стані. Було б злочинним божевіллям кинути її напризволяще в цьому все ще схвильованому і не об'єднаному світі. Ніхто в жодній країні не спав менш спокійно, тому що ці знання, методи і сировина для їх застосування на сьогоднішній день значною мірою залишаються в руках американців. Я не думаю, що ми всі спали б так спокійно, якби ситуація змінилася і якби якась комуністична чи неофашистська держава монополізувала ці страшні агенції. Один лише страх перед ними міг би бути легко використаний для нав'язування тоталітарних систем вільному демократичному світові з наслідками, жахливими для людської уяви. Бог волів, щоб цього не сталося, і ми маємо принаймні перепочинок, щоб навести лад у своєму домі до того, як доведеться зустрітися з цією небезпекою, і навіть тоді, якщо не пошкодуємо зусиль, ми все одно повинні володіти такою грізною перевагою, щоб накласти ефективний стримуючий фактор на її використання або загрозу використання іншими людьми. Зрештою, коли сутнісне братерство людей буде дійсно втілене і виражене у всесвітній організації з усіма необхідними практичними гарантіями, щоб зробити її ефективною, ці повноваження, природно, будуть довірені цій всесвітній організації.

Тепер я переходжу до другої небезпеки цих двох мародерів, яка загрожує кожному містечку і звичайним людям, а саме – до тиранії. Ми не

можемо бути сліпими до того факту, що свободи, якими користуються окремі громадяни в Британській імперії, не діють у значній кількості країн, деякі з яких є дуже потужними. У цих державах контроль над простими людьми здійснюється різного роду всеохоплюючими поліцейськими урядами до такої міри, що це суперечить усім принципам демократії. Державна влада здійснюється без жодних обмежень або диктаторами, або компактними олігархіями, що діють через привілейовану партію та політичну поліцію. Наш обов'язок у цей час, коли труднощів так багато, насильно втручатися у внутрішні справи країн, які ми не завоювали у війні. Але ми ніколи не повинні переставати безстрашно проголошувати великі принципи свободи і прав людини, які є спільною спадщиною англomовного світу і які через Велику хартію вольностей, Білль про права, «Habeas Corpus», суд присяжних, англійське загальне право знайшли своє найвідоміше вираження в американській Декларації незалежності.

Усі ці принципи означають, що народ будь-якої країни має право і повинен мати владу конституційним шляхом, шляхом вільних, необмежених виборів при таємному голосуванні обирати або змінювати характер або форму правління, під якою він живе; що повинна панувати свобода слова і думки; що суди, незалежні від виконавчої влади, неупереджені до жодної партії, повинні застосовувати закони, які отримали широку підтримку більшості або освячені часом і звичаями. Ось документи про право власності на свободу, які повинні бути в кожному котеджному будинку. Це послання британського та американського народів до людства. Давайте проповідувати те, що ми практикуємо, давайте практикувати те, що ми проповідуємо.

Зараз я назвав дві великі небезпеки, які загрожують домівкам людей: Війна і Тиранія. Я ще не говорив про бідність і злидні, які в багатьох випадках є основною причиною тривоги. Але якщо небезпеки війни і тиранії будуть усунуті, немає сумніву, що наука і співпраця можуть принести світові в найближчі роки, а тим більше в найближчі десятиліття, нове, навчене в загострюючій школі війни, розширення матеріального добробуту, що

перевищує все, що коли-небудь відбувалося в людському досвіді.

Зараз, у цей сумний момент, коли перехоплює подих, ми занурені в голод і страждання, які є наслідком нашої грандіозної боротьби; але це минеться і може минути швидко, і немає жодної причини, окрім людської нерозумності або нелюдського злочину, яка б позбавила всі народи можливості вступити в еру достатку і насолоджуватися нею. Я часто використовую слова, яких я навчився п'ятдесят років тому від великого ірландсько-американського оратора, мого друга, пана Б. Кокрана: «Є достатньо для всіх. Земля – щедра мати; вона забезпечить в достатку їжею всіх своїх дітей, якщо вони захочуть обробляти її землю в справедливості і мирі». Поки що я відчуваю, що ми повністю згодні з цим. Тепер, продовжуючи шукати шляхи реалізації нашої загальної стратегічної концепції, я підходжу до суті того, заради чого я приїхав сюди, щоб сказати. Ні надійне запобігання війні, ні постійне зростання світової організації не будуть досягнуті без того, що я назвав братнім об'єднанням англомовних народів».

Це означає особливі відносини між Британською Співдружністю та Імперією і Сполученими Штатами. Зараз не час для узагальнень, і я наважуся бути точним. Братська асоціація вимагає не лише зростаючої дружби і взаєморозуміння між нашими двома величезними, але спорідненими суспільними системами, але й продовження тісних стосунків між нашими військовими радниками, що ведуть до спільного вивчення потенційних небезпек, схожості озброєнь і посібників з інструктажу, а також до обміну офіцерами і курсантами в технічних коледжах.

Також, повинно передбачати продовження існуючих можливостей для взаємної безпеки шляхом спільного використання всіх військово-морських і військово-повітряних баз, якими володіють обидві країни в усьому світі. Можливо це подвоїло б мобільність американських ВМС і ВПС. Це значно розширило б мобільність збройних сил Британської імперії і цілком могло б призвести, якщо і коли світ заспокоїться, до значної фінансової економії. Вже

зараз ми спільно використовуємо велику кількість островів; ще більше може бути довірено нашій спільній опіці в найближчому майбутньому.

З того, що я бачив наших російських друзів і союзників під час війни, і я переконався, що нічим вони не захоплюються так сильно, як силою, і нічим вони не поважають менше, ніж слабкість, особливо військову слабкість. З цієї причини стара доктрина балансу сил є неспроможною. Ми не можемо дозволити собі, якщо можемо, працювати на вузьких полях, пропонуючи спокуси для випробування сили. Якщо західні демократії стоятимуть разом, суворо дотримуючись принципів Статуту ООН, їхній вплив на просування цих принципів буде величезним, і ніхто не зможе посягнути на них. Якщо ж вони розділяться або вагатимуться у виконанні свого обов'язку, і якщо ці надзвичайно важливі роки будуть змарновані, то нас усіх може спіткати справжня катастрофа.

Минулого разу я бачив, що все це наближається, і голосно кричав про це своїм співвітчизникам і всьому світу, але ніхто не звернув на це уваги. До 1933 або навіть 1935 року Німеччина могла бути врятована від жахливої долі, яка її спіткала, а ми всі могли бути позбавлені нещастя, які Гітлер обрушив на людство. В історії не було війни, якій було б легше запобігти своєчасними діями, ніж та, яка щойно спустошила такі великі території земної кулі. На моє переконання, її можна було запобігти без жодного пострілу, і сьогодні Німеччина могла б бути могутньою, процвітаючою і шанованою; але ніхто не послухав, і всіх нас одного за одним засмоктало у жахливий вир. Ми, безумовно, не повинні допустити, щоб це сталося знову. Цього можна досягти лише шляхом досягнення зараз, у 1946 році, доброго порозуміння з Росією з усіх питань під загальним керівництвом Організації Об'єднаних Націй і підтримання цього доброго порозуміння протягом багатьох мирних років, за допомогою світового інструменту, підтриманого всією силою англomовного світу і всіх його зв'язків. Існує рішення, яке я з усією повагою пропоную вам у цьому Посланні, якому я дав назву «Русійні сили миру».

Нехай ніхто не недооцінює непохитну силу Британської імперії та

Співдружності. Якщо ви бачите, що 46 мільйонів жителів нашого острова потерпають від нестачі продовольства, з якого вони вирощують лише половину, навіть у воєнний час, або якщо ми з труднощами відновлюємо нашу промисловість та експортну торгівлю після шести років запеклих воєнних зусиль, не думайте, що ми не пройдемо через ці темні роки поневірянь так само, як пройшли через славні роки агонії, або що через півстоліття ви не побачите 70 чи 80 мільйонів британців, розкиданих по всьому світу, об'єднаних на захист наших традицій, нашого способу життя і світових справ, які ви і ми підтримуємо. Якщо до населення англомовних країн Співдружності додати населення Сполучених Штатів з усім, що передбачає така співпраця в повітрі, на морі, по всій земній кулі, в науці, в промисловості та в моральній силі, то не буде ніякої хиткої, нестійкої рівноваги сил, яка б піддавалася спокусі амбіцій чи авантюр. Навпаки, буде цілковита впевненість у безпеці. Якщо ми будемо вірно дотримуватися Статуту ООН і йти вперед спокійно і тверезо, не шукаючи нічийх земель і скарбів, не прагнучи встановлювати свавільний контроль над думками людей; якщо всі британські моральні і матеріальні сили і переконання об'єднуються з вашими у братній асоціації, то дороги майбутнього будуть ясними не тільки для нас, але і для всіх, не тільки для нашого часу, але і на століття вперед.

В. Черчилль

Виголошена 5 березня 1946 р. у Вестмінстерському коледжі, Фултон, Міссурі [12].

«Додаток Б»

Текст «Доктрини Трумена»

Серйозність ситуації, що склалася сьогодні в світі, вимагає мого виступу перед об'єднаною сесією Конгресу. Зовнішня політика та національна безпека нашої країни знаходяться під загрозою. Один аспект існуючої ситуації, яку я представляю Вам зараз для вашого розгляду і винесення рішення, стосується Греції і Туреччини. Сполучені Штати отримали від грецького Уряду прохання про фінансову і економічну допомогу. Попередні повідомлення від американської економічної місії в Греції і повідомлення від американського посла в цій країні, підтверджують твердження грецького Уряду, що допомога вкрай необхідна, щоб Греція могла залишитися вільною країною... Немає ідеальних урядів. Одне з головних достоїнств демократії, проте, полягає в тому, що її вади завжди знаходяться на виду, і при демократичних процесах вони можуть бути виправлені. Уряд Греції не ідеальний. Однак він являє вісімдесят п'ять відсотків членів грецького Парламенту, які були обрані на виборах в минулому році. Іноземні спостерігачі, включаючи 692 американських, зійшлися на думці, що ці вибори були справедливими виразом волевиявлення народу Греції

Грецький Уряд працював в атмосфері хаосу та екстремізму. Він робив помилки. Надання допомоги цій країні не означає, що Сполучені Штати потурають всьому, що грецький Уряд зробив або зробить. Ми засудили в минулому, і ми засуджуємо тепер, будь-які екстремістські заходи щодо інакомислячих і закликаємо до більшої терпимості.

Сусід Греції, Туреччина, також заслуговує на нашу увагу. Майбутнє Туреччини, як незалежної і економічно значущою країни, не менш важливо для демократичного світу, ніж майбутнє Греції. Ситуація, в якій Туреччина опинилася сьогодні, значно відрізняються від ситуації в Греції. Туреччину обійшли стороною ті лиха, які були в сусідній країні. І протягом війни, Сполучені Штати і Велика Британія надавали Туреччині матеріальну

допомогу. Однак зараз Туреччина потребує нашої підтримки, щоб здійснити необхідну модернізацію для збереження її територіальної цілісності.

Британський уряд повідомив нам, що, внаслідок його власних труднощів, він не може надавати фінансову і економічну допомогу Туреччині. Як і у випадку з Грецією, ми є єдиною країною, здатною надати цю допомогу. Одна з головних цілей зовнішньої політики Сполучених Штатів – створення необхідних умов, в яких ми і інші народи світу будемо в змозі захистити спосіб життя людей, вільний від будь-якого примусу. Це було вирішальною причиною війни з Німеччиною і Японією. Наша перемога була здобута над країнами, які прагнули нав'язати свою волю і свій спосіб життя іншим націям.

Щоб гарантувати мирний розвиток народів, вільних від примусу, Сполучені Штати взяли участь у створенні Організації Об'єднаних Націй. Організація Об'єднаних Націй була створена з метою забезпечення свободи і незалежності всіх її членів. Ми повинні підтримувати вільні нації, їх демократичні установи та їх національну цілісність проти агресивних намірів з боку тоталітарних режимів, які підривають мир у всьому світі шляхом прямої або непрямой агресії, і, отже, і безпеку Сполучених Штатів.

Народам багатьох країн світу недавно нав'язали тоталітарні режими проти їхнього бажання. Уряд Сполучених Штатів робив часті протести проти політики примусу і залякування, в порушення Ялтинських угод, в Польщі, Румунії, і Болгарії. Я повинен також заявити, що в багатьох інших країнах відбувалися подібні події.

На даний момент майже кожна нація в світі повинна вибирати між альтернативними способами життя. Вибір занадто часто далеко не вільний. Один спосіб життя заснований на волі більшості і відрізняється вільними демократичними установами, вільними виборами, гарантіями свободи особистості, свободи слова та релігії, і свободи від політичного утиску. Другий спосіб життя заснований на волі меншості, насильно нав'язуваний більшості. Він відрізняється терором і утиском, керованої пресою і

придушенням особистих свобод.

Я вважаю, що Сполучені Штати повинні підтримувати вільні народи, які чинять опір агресії збройного меншості або зовнішньому тиску. Я вважаю, що ми повинні допомогти у звільненні народів, щоб вони самі могли вирішувати свою власну долю. Я вважаю, що наша допомога повинна бути перш за все економічної і фінансової, яка призведе до економічної стабільності і таким чином зробить свій вплив на політичні процеси. Світ не стоїть на місці і статус-кво не непорушний. Але ми не можемо дозволити зміни в рівновазі сил в порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй такими методами, як примус або агресія.

Потрібно подивитися на карту, щоб зрозуміти, що виживання і цілісність грецької нації мають серйозне значення в набагато більш широкій перспективі. Якби Греція підпала під контроль збройної меншини, цей ефект міг би поширитися на її сусіда, Туреччину. Безлад і анархія могли б поширитися по всьому Близькому Сходу. Крім того, зникнення Греції як незалежної держави зробило б великий вплив на вільні країни Європи, які відновлюються після війни. Це буде справжньою трагедією, якщо ці країни, які так довго боролися за свою свободу, втратили б її. Крах вільних установ і втрата незалежності був би катастрофічний не лише для них, але і для всього світу. Якщо ми опинимося не в змозі допомогти Греції і Туреччині в цей фатальний час, то це матиме далекосяжні наслідки як для Заходу, так і для Сходу.

Ми повинні зробити безпосередні і рішучі дії. Тому я прошу, щоб Конгрес надав для допомоги Греції і Туреччині 400 мільйонів доларів протягом періоду, до 30 червня 1948. На додаток до грошей, я прошу, щоб Конгрес дозволив відправлення американського цивільного і військового персоналу в Грецію і Туреччину на прохання цих країн, щоб допомогти в задачах державної модернізації і заради спостереження за використанням фінансової та матеріальної допомоги.

Сполучені Штати вклали 341 мільярд доларів в перемогу у Другій світовій війні. Це – інвестиції в світову свободу і мир у всьому світі. Допомога, яку я прошу для Греції і Туреччини, становить трохи більше ніж одну десяту частину відсотка цих інвестицій. Це – тільки здоровий глузд, що ми повинні зберегти свої інвестиції і упевнитися, що все це не було марним. Насіння тоталітарних режимів поширюються і ростуть в злій ґрунті бідності і боротьби. Вони досягають свого повного зростання, коли надія людей на краще життя померла.

Ми повинні підтримати цю надію.

Вільні народи світу звертаються до нас з проханням про підтримку їх волі. Якщо ми сумніваємося в нашому лідерстві, ми можемо поставити під загрозу мир у всьому світі. І, звичайно, ми піддамо небезпеки добробут нашої нації. Велика відповідальність покладена на нас останніми подіями.

І я впевнений, що Конгрес не відмовиться від цієї відповідальності.

Г. Трумен

Публічно озвучена 12 березня 1947 р. [13]

«Додаток В»

Рис. 1.5. Плакат, посвященный Плану Маршалла («Якою б не була погода,

«Додаток Д»

Рис. 3.1. 5 березня 1946 р. колишній прем'єр-міністр Великої Британії В. Черчилль виголосив історичну промову у Фултоні [83]

«Додаток Е»

Рис. 3.4. Лінія часу «Перебіг холодної війни 1949-1991 рр.»

Джерело: створене автором

Рис. 3.6. Президент США Г. Трумен [89]

«Додаток Ж»

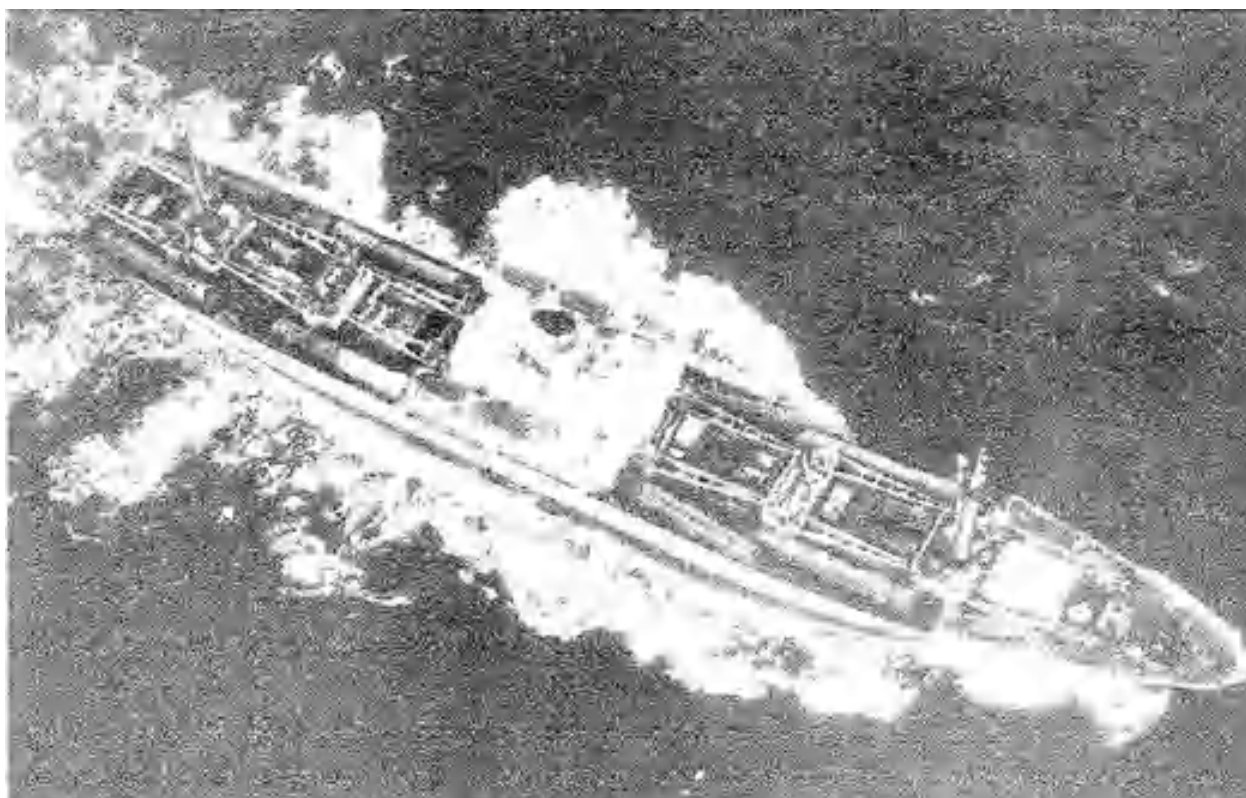

Рис. 3.15. Патрульний літак американських військово-морських сил над

кораблем «Металлург Аносова» [54]

«Додаток 3»

Рис. 3.21. Радянські та афганські військові під час війни 1982 р. [78]

«Додаток I»

Методика проведення уроку історії на тему «Холодна війна» для ЗЗСО 11 класу

Мета уроку: ознайомити ЗЗСО із основними етапами «холодної війни», розкрити суть ідеологічного протистояння між США та СРСР, проаналізувати ключові події та їх вплив на світовий розвиток за допомогою візуальних та текстових джерел.

Обладнання та матеріали: інтерактивна дошка або проектор, карта світу, відеофрагменти з документальних фільмів про «холодну війну», карти з основними війнами, витяги з історичних документів (Фултонська промова Черчилля, Доктрина Трумена тощо), фотографії та інфографіка.

Хід уроку:

1. *Вступ (5 хв).* Перевірка присутніх та озвучення теми. Педагог пояснює, що урок присвячений вивченню етапів «холодної війни», його причин, перебігу та наслідків. Вступне слово розпочинається з інформації про події, які заклали початок «холодної війни» (Фултонська промова 1946 р. та її значення, Доктрина Трумена 1947 р., План Маршала 1948 р. та роль обох програм у стримуванні комунізму, створення НАТО 1949 р. та його основну стратегічну мету).

2. *Основна частина (20 хв).* Лекція з використанням інтерактивних засобів. Відбувається аналіз Корейської війни 1950-1953 рр., Карибської кризи 1962 р. та її небезпеки в контексті ядерної війни, Афганської війни 1979-1989 рр. та її значення в завершенні «холодної війни».

3. *Групова робота (15 хв).* Поділ на групи, кожна з яких отримує завдання визначити наслідки Корейської війни, також дослідити одну з трьох карикатур та відповісти на запитання педагога. Також, ЗЗСО повинні створити «лінію часу», плакат «хмара слів», а також «ментальну карту» війни

в Афганістані.

4. *Підсумки уроку (5 хв)*. Педагог підсумовує основні моменти уроку, робить висновки про значення «холодної війни» для сучасної історії. ЗЗСО отримують домашнє завдання створити уявну сторінку В. Черчілля в Instagram, де він публікує пости про ключові події. Також, ЗЗСО пропонується переглянути фільм про Карибську кризу (наприклад, «Тринадцять днів» 2000 р.) і написати короткий аналіз за трьома складовими: історичний аспект, емоційна складова, та як події «холодної війни» відображені у фільмі.